

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**MÜZENİ VE TAHAVİ'NİN MUHTASARLARININ
'ZEKÂT' BÖLÜMLERİNİN KAYNAK, MUHTEVA
VE METOD AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Yılmaz ATMACA**

**Enstitü Anabilim Dalı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı : İSLAM HUKUKU**

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Abdullah ÖZCAN

EYLÜL 2006

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MÜZENİ VE TAHAVİ'NİN MUHTASARLARININ
'ZEKÂT' BÖLÜMLERİNİN KAYNAK, MUHTEVA
VE METOD AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Yılmaz ATMACA

Enstitü Anabilim Dalı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı : İSLAM HUKUKU

Bu tez .../.../2006 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

Jüri üyesi

Jüri Üyesi

BEYAN

Bu tezin yazımında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda, bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının veya herhangi bir kısmının herhangi bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Yılmaz ATMACA

24.08.2006

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	vi
ÖZET	vii
SUMMARY	viii
GİRİŞ	1

BÖLÜM 1: MÜZENİ VE TAHAVİ'NİN YAŞADIKLARI DÖNEME GENEL BAKIŞ VE HAYATLARI

1. TAHAVİ VE MÜZENİ'NİN YAŞADIKLARI DÖNEME GENEL BAKIŞ	3
1.1. Siyasi Durum.....	3
1.2. Sosyal Durum.....	5
1.3. İktisadi Durum.....	8
1.4. İلمي Durum.....	10
2. MÜZENİ'NİN HAYATI	13
2.1. İsmi, Doğumu ve Nisbeti.....	13
2.2. Yetiştigi ortam ve Ailesi.....	13
2.3. İلمي Hayatı.....	14
2.3.1. Fıkha Yönelmesi.....	14
2.3.2. İلمي Kişiliği.....	14
2.3.3. Hocaları.....	16
2.3.4. Öğrencileri.....	16
2.3.5. Eserleri.....	17
2.3.5.1. Muhtasar Üzerine Şerh Yapanlar.....	18
2.4. Fakihler Arasındaki Konumu.....	20
2.5. Vefatı.....	20
3. TAHAVİ'NİN HAYATI	22
3.1. İsmi, Doğumu ve Nisbeti.....	22
3.2. Ailesi.....	24

3.3. İlmi Hayatı.....	25
3.3.1. İlk Öğrenimi.....	25
3.3.2. İlmi Kişiliğinin Oluşması.....	26
3.3.3. İlmi Yolculukları.....	27
3.3.4. Hocaları.....	27
3.3.5. Öğrencileri.....	29
3.3.6. Eserleri.....	31
3.3.6.1. Muhtasar Üzerine Şerh Yapanlar.....	35
3.4. Fakihler Arasındaki Konumu.....	36
3.5. Vefatı.....	38

BÖLÜM 2: HER İKİ MUHTASARIN KAYNAKLARININ İNCELENMESİ

1. MUHTASARLARIN KAYNAKLARININ İNCELENMESİ.....	39
1.1. Tahavi'nin Muhtasar'ının Kaynağının İncelenmesi.....	39
1.1.1. Tahavi'nin Muhtasar'ının Kaynağının Tesbiti.....	39
1.1.2. Zahiru'r Rivaye Kitapları.....	40
1.1.3. Zahiru'r Rivaye'nin Müellifi İmam Muhammed.....	44
1.2. Müzeni'nin Muhtasar'ının Kaynağının İncelenmesi.....	44
1.2.1. Müzeni'nin Muhtasar'ının Kaynağının Tesbiti.....	44
1.2.2. El-Ümm.....	45
1.2.3. El-Ümm'ün Müellifi İmam Şafii.....	46

BÖLÜM 3: İKİ MUHTASARIN ZEKÂT BÖLÜMLERİNİN MUHTEVA AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMASI

1. MUHTASARLARIN ZEKÂT BÖLÜMLERİNİN MUHTEVA AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMASI	48
1.1. Bab Başlıkları Açısından Karşılaştırma.....	48
1.2. Babların Muhtevalarının Karşılaştırılması.....	50
1.2.1. Saime Develerin Zekâtu (Babu Farzi'l İbili's Saime).....	50
1.2.2. Saime Sığırların Zekâtu (Babu Sadakati'l Bakari's Saime).....	51

1.2.3. Saime Küçükbaş Hayvanların Zekâtı (Babu Sadakati'l Ganemi's Saime).....	51
1.2.4. Ortak Sürülerin Zekâtı (Babu Sadakati'l Hulata).....	54
1.2.5. Zekât Vermesi Vacip Olan Kişiler (Babu Men Tecibu Aleyhi's Sadaka).....	54
1.2.6. Zekâtın Eda Edileceği Zaman ve Yer (Babu'l Vaktillezi Tecibu fihi's Sadaka ve EyneYe'huzuha'l Musaddik).....	55
1.2.7. Zekâtın, Zamanından Önce Verilmesi (Babu Ta'cılı's Sadaka).....	55
1.2.8. Zekâta Niyet (Babu'n Niyet fi İhraci's Sadaka).....	55
1.2.9. Sürülerden Zekâtın Düşmesi (Babu Ma Yuskutu's Sadaka ani'l Maşiye).....	56
1.2.10. Sürülerin Değişimi ve Zekatı (Babu'l Mübadele bi'l Maşiye ve's Sadak Minha).....	56
1.2.11. Zekâta Tabi Sürülerin İpotek Edilmesi (Babu Rehni'l Maşiye elleti Tecibu fiha'z Zekât).....	57
1.2.12. Meyvelerin Zekâtı (Babu Zekati's Simar).....	57
1.2.13. Hurma ve Üzümlerin Zekâtının Tahmin Yoluyla Tespiti (Babu Keyfe Tu'hezu Zekati'n Nahl ve'l İneb bi'l Hırs).....	57
1.2.14. Ziraat Ürünlerinin Zekâtı (Babu Sadakati'z Zuruğ).....	58
1.2.15. Bir Yıl İçinde Birden Fazla Üretilen Ziraat Ürünlerinin Zekâtı (Babu'z Zuruğ fi Evkat).....	58
1.2.16. Toprakta Elde Edilen Ürünlerde Zekâtın Tespiti (Babu Kadri's Sadaka fima Ehracati'l Erdi).....	58
1.2.17. Gümüşün Zekâtı (Babu Sadakati'l Verik).....	60
1.2.18. Altının Zekâtı ve Nisabı (Babu Sadakati'z Zeheb ve Kadr-i Ma La Tecibu fihi'z Zekât).....	60
1.2.19. Ziyet Eşyalarının Zekâtı (Babu Zekati'l Hilye).....	62
1.2.20. Zekât Düşmeyen Mallar (Babu Ma La Yekûnu fihi'z Zekât).....	62
1.2.21. Ticari Malların Zekâtı (Babu Zekati't Ticaret).....	62
1.2.22. Mudaraba Şirketinde Kazancın Zekâtı (Babu'z Zekât fi Mali'l Kırız).....	64
1.2.23. Borç ve Zekât İle Buluntu Malların, Evlerin Kirasının ve Ganimetlerin Zekâtı (Babu'd Deyn mea's Sadaka ve Zekatu'l Lukata ve Kirau'd Dur	

ve'l Ganimeti).....	64
1.2.24. Zekâtın Vacip Olduğu Malların Muhayyerlikle Satımı, Zekât Memurunun Malı Satması ve O'ndan Mal Alınması (Babu'l Bey' fi'l Mal ellezi Tecibu fihi'z Zekât bi'l Hiyar ve Gayrihi ve Bey'u'l Musaddik ve Ma Kabeza minhu ve Gayri Zalik).....	66
1.2.25. Madenlerin Zekâti (Babu Zekati'l Ma'din).....	66
1.2.26. Zekât Memurunun, Zekât Aldığı Kişiyeye Söyleyeceği Dua ve Sözler (Babu Ma Yekulu Musaddik İza Ehaze's Sadaka LiMen Ye'huzuha Minhu).....	67
1.2.27. Fitrenin Vacip Olduğu Kişiler (Babu Men Telzemuhu Zekatu'l Fitr).....	67
1.2.28. Fitre İle İlgili Ölçüler (Babu Mekiletu'z Zekati'l Fitr).....	68
1.2.29. Müstehab Olan Bağışlardaki Tercihler (Babu'l İhtiyar fi Sadakati'l Tatavvu').....	69
1.2.30. Atların Zekâti (Babu'l Hayl Fiha Zekât).....	70
1.2.31. Zekât Verilecek Kimseler (Babu Mevadii's Sadakat).....	70

BÖLÜM 4: İKİ MUHTASARIN ZEKÂT BÖLÜMLERİNİN METOD AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

1. MUHTASARLARIN ZEKÂT BÖLÜMLERİNİN METOD AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI	71
1.1. Her İki Muhtasarın Temel Özellikleri.....	71
1.2. Konuları İşleyiş Şekilleri.....	72
1.2.1. Birleştikleri Noktalar.....	72
1.2.2. Ayrıldıkları Noktalar.....	73
1.3. Mezheb İmamlarının Görüşlerine Yer Vermeleri.....	75
1.3.1. Birleştikleri Noktalar.....	75
1.3.2. Ayrıldıkları Noktalar.....	76
1.4. Kendi Görüşlerine Yer Vermeleri.....	78
1.4.1. Birleştikleri Noktalar.....	78
1.4.2. Ayrıldıkları Noktalar.....	78
1.5. Hadis Naklindeki Metodları.....	80

SONUÇ	81
KAYNAKLAR	84
EKLER	92
ÖZGEÇMİŞ	126

KISALTMALAR

- a.g.e** : adı geçen eser
a.g.m : adı geçen madde
a.y : aynı yer
b. : ibn (oğul)
bkz. : bakınız
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
d.t. : doğum tarihi
s. : sayfa
SAV : Sallallahu Aleyhi ve sellem
vb. : ve benzeri
v.dđr : ve diğerleri
yt. : yayın tarihi yok
yy. : yayın yeri yok

Tezin Adı: Müzeni ve Tahavi'nin Muhtasarlarının Zekat Bölümlerinin Kaynak, Muhteva ve metod Açısından Karşılaştırılması	
Tezin Yazarı: Yılmaz ATMACA	Danışman: Yrd. Doç dr. Abdullah Özcan
Kabul Tarihi: 15 Eylül 2006	Sayfa Sayısı: viii (ön kısım) + 126 (tez)
Anabilim dalı: Temel İslam Bilimleri	Bilim dalı: İslam Hukuku
<p>İslam Fıkhı'nda özel bir öneme sahip olan zekât konusu, ana hatlarıyla, saime hayvanların, meyve ve ziraat ürünlerinin, ticari malların ve madenlerin zekâtı ile fitre ve zekâtın kimlere farz olduğu konularını içermektedir.</p> <p>İki Muhtasar'ın mukayesesini yaptığımız bu çalışmamızda, öncelikle, tezimize konu olan Muhtasar'ların müellifleri olan Ahmed b. Muhammed Et-Tahavi ile İsmail b. Yahya El-Müzeni'nin yaşadıkları dönemlerin siyasi, sosyal, iktisadi ve ilmi yapılarını, müelliflerin hayatlarını, ilmi şahsiyetlerini ve fakihler arasındaki konumlarını ele aldık.</p> <p>Her iki Muhtasar'la ilgili ön bilgi sağlaması amacıyla, Tahavi'nin <i>Muhtasar</i>'ının en önemli kaynağı olan ve '<i>Zahiru'r Rivaye</i>' diye bilinen eserleri ve bu eserlerin müellifi İmam Muhammed'in hayatı ile Müzeni'nin <i>Muhtasar</i>'ının kaynağı olan '<i>El-Ümm</i>' adlı eseri ve bu eserin müellifi İmam Şafii'nin hayatını inceledik.</p> <p><i>Muhtasar</i>'ların zekât bölümleri, muhteva ve bab başlıkları altında işlenen meseleler ile bu meselelerin işleniş şekilleri açısından incelenmiştir.</p> <p>İslam Fıkhı eserlerinin zekât bölümünde işlenen konular, genel olarak, mukayesesini yaptığımız Müzeni ve Tahavi'nin <i>Muhtasar</i>'larında da işlenmiştir. Her iki Muhtasar'ın zekât bölümü, ana hatlarıyla, saime hayvanların, meyve ve ziraat ürünlerinin, ticari malların ve madenlerin zekâtı ile fitre ve zekâtın kimlere farz olduğu konularını içermektedir.</p> <p><i>Muhtasar</i>'ların, zekât bölümleri dikkate alınarak, temel özellikleri, müelliflerin konuları işleyiş şekilleri, mezhep imamlarının görüşlerine yer vermeleri, kendi görüşlerine yer vermeleri ve hadis naklindeki metotları karşılaştırmalı olarak sunulmuştur.</p> <p>Anahtar Kelimeler: Müzeni, Tahavi, Muhtasar, Muhteva, Metot</p>	

Sakarya University Institute of Social Sciences Abstract of Master's Thesis

Title of the Thesis: The Comparison of Müzeni and Tahavi's Muhtasars' Zekat Chapter on Account of Source, Method and Content

Author: Yılmaz ATMACA

Supervisor: Assist Prof. Abdullah Özcan

Date: 15 September 2006

Nu. Of Page: viii (pre text) + 126 (main body)

Department: Essential Islamic Sciences

Subfield: Islamic Law

The Zekât that becoming the owner of special importance in İslamic Fiqh, superficially, contains saime animals' zekât, fruits' zekât, argiculture crops' zekât, commercial properties' zekât, mines' zekât, fitre and zekât is binding who for.

In this our study that we compared two Muhtasar's, before all else, we considered Ahmed b. Muhammed Et-Tahavi's and İsmail b. Yahya El-Müzeni's who were authors of Muhtasars which became theme of our thesis eras' that live political, social, economic and scientific condition and authors' life and scientific personalities and locations that among scholars.

We examined boks that known 'Zahiru'r Rivaye' and become the most important source of Tahavi's Muhtasar and life of İmam Muhammed who author of these boks and 'El-Ümm' that become a source of Müzeni's Muhtasar and life of İmam Şafii who author of this book for aiming knowledge related to two Muhtasar's.

The Zekât chapters of Muhtasars was examined from the point of view of content and the problems which was discussed under the tittles and method of discussing these problems.

The discussing problems in zekât chapter of Islamic Fiqh boks, superficially, was discussed in Muhtasars of Müzeni and Tahavi too. The Zekât chapter of two Muhtasars, superficially, contains saime animals' zekât, fruits' zekât, argiculture crops' zekât, commercial properties' zekât, mines' zekât, fitere and zekât is binding who for.

The essential peculiarities of Muhtasars and authors' methods of discussing problems and including ideas of denomination imams and including ideas of their and their methods of transferring hadith was introduced.

Keywords: Müzeni, Tahavi, Muhtasar, Content, Methods,

GİRİŞ

Bu çalışmamızda, IX. asırda yaşamış, ilk dönem Şafii fakihlerinden ve İmam Şafii'nin en önemli öğrencilerinden olan İsmail b. Yahya El-Müzeni ile IX-X. asırda yaşamış olan ve ilk dönem Hanefi fakihlerinden kabul edilen Ahmed b. Muhammed Et-Tahavi'nin furu fıkıh alanında telif ettikleri “*Muhtasar*” adlı eserlerinin zekât bölümlerini, müelliflerin yaşadıkları dönemin siyasi, sosyal, iktisadi ve ilmi yapısını da dikkate alarak, muhteva ve metod açısından karşılaştırdık ve muhtasarların kaynaklarını analiz ettik.

Tezin Amacı

Bu çalışmayı yapmamızın gayesi, hem ibadet hem de bir nevi sosyal güvenlik müessesesi görevini yerine getirmesi dolayısıyla, İslam Fıkhı'nda özel bir öneme sahip olan ‘zekât’ konusunun, Hanefi ve Şafii mezheplerinin ilk muhtasarları olan Tahavi ve Müzeni'nin Muhtasar'larında incelenmesidir.

Tezin Önemi

Hanefi ve Şafii mezheplerinin kuruluş devri eserlerinin özeti niteliğinde ve türünün ilk örnekleri olan bu iki eser üzerinde yaptığımız çalışmanın, muhtasar anlayışına dayanan fıkıh geleneğinin oluşumuna dair bilgiler içermesi dolayısıyla, fıkıh çalışmalarına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Tezin Yöntemi

Bu çalışmamızı hazırlarken, veri toplama ile karşılaştırma yöntemini kullandık. Veri toplama yöntemiyle, muhtasarların müelliflerinin yaşadıkları dönem, hayatları, ilmi kişilikleri, eserleri, muhtasarların kaynakları ve muhtasarların kaynaklarının müellifleri hakkındaki bilgileri toplayarak, sistemli bir şekilde sunduk. Karşılaştırma yöntemiyle de, muhtasarların zekât bölümünü, muhteva ve metod açısından karşılaştırdık.

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, Müzeni ve Tahavi'nin yaşadıkları dönemin siyasi, sosyal, iktisadi ve ilmi yapısını, hayatlarını, ilmi kişiliklerini ve eserlerini sunduk.

İkinci bölümde, Tahavi'nin Muhtasar'ının en önemli kaynağı olan ve '*Zahiru'r Rivaye*' diye bilinen Hanefi Mezhebi'nin oluşum dönemi eserleri ile Müzeni'nin Muhtasar'ının kaynağı olan '*El-Ümm*' adlı eseri inceledik.

Her iki muhtasarın zekât bölümünün muhteva açısından karşılaştırmasını yaptığımız üçüncü bölümü hazırlarken, Müzeni'nin kullandığı bab başlıklarını esas aldık. Tahavi'nin, Müzeni'den farklı olarak açtığı bab başlıklarını da sonunda belirttik. Bu bölümde incelediğimiz her babda, önce Müzeni'nin sonra da Tahavi'nin işlediği konuları ayrı ayrı sunduk. Daha sonra, ele aldıkları konulardaki farklılıkları belirttik.

Çalışmamızın dördüncü bölümünde, -incelediğimiz bölüm bağlamında- her iki muhtasarın temel özelliklerini, müelliflerin konuyu işleyiş şekillerini, mezhep imamlarının görüşlerine ve kendilerinin görüşlerine yer vermelerini ve hadis naklindeki metotlarını karşılaştırmalı olarak sunduk.

Tezin sonuna eklediğimiz metinlerden kolaylıkla istifade edilebilmesi ve takibin yapılabilmesi amacıyla, dördüncü bölümün dipnotlarında; ayrıca, muhtasarların kaynaklarını tesbit ederken yapmış olduğumuz incelemenin rahatlıkla kontrol edilebilmesi için, ikinci bölümün ilgili bablarının dipnotlarında, sayfa numaralarıyla birlikte satır numaralarını da belirttik. Örnek: Müzeni s.66/10 ifadesi, Müzeni'nin *Muhtasar*'ının 66. sayfasının 10. satırına işaret etmektedir.

BÖLÜM 1: MÜZENİ VE TAHAVİ’NİN YAŞADIKLARI DÖNEME GENEL BAKIŞ VE HAYATLARI

1. MÜZENİ VE TAHAVİ’NİN YAŞADIKLARI DÖNEME GENEL BAKIŞ

Müzeni (175–264/791–878) ve Tahavi’nin (239–321/853–933) yaşadıkları dönemleri, birbirine yakın olması ve benzerlikler arz etmesi sebebiyle, aynı başlık altında ele almanın daha uygun olacağını düşündük. Bu dönem, Türkler’in, Abbasilerin idari ve askeri alanlarında nüfuzlarının artmaya başladığı ve merkezi otoritenin zayıflayıp iç karışıklıkların meydana geldiği bir dönemdir. Buna karşın, iktisadi ve ilmi alandaki hareketlilik, bu dönemde en yüksek seviyededir.

1.1- Siyasi Durum

Abbasilerde halife mutlak hükümdar, halifelik ise, verasete dayalıydı. Bu devirde devlet teşkilatında, Sasaniler’den alınan, vezirlik müessesesi oluşturulmuştu. Şehirlerde asayişin sağlanmak için şura teşkilatı kurulmuştu. İdare merkezîyetçi bir yapıya sahip olup, eyaletler, vali ve emirler tarafından yönetiliyordu.¹ İlk sekiz halife döneminde valiler, sıkı denetim altındaydı. Hiçbir vali, uzun süre aynı yerde bırakılmazdı.² Vasık devrinde, bölge valileri büyük bir nüfuz elde etmişlerdi.³ İlk beş halife döneminde yönetim şekli otokrasi olup, Me’mun döneminde, çeşitli eyaletlerden seçilmiş üyelerden oluşan bir hükümet şurası oluşturularak meşruti sisteme geçilmiştir.⁴

Harun Reşid’in vefatından sonra, imparatorluk ikiye bölünme tehlikesi geçirmiştir. Harun’un, taht varisi olarak gösterdiği Emin, halife olduktan sonra, veliaht olarak Me’mun’un yanında oğlunun adını da zikredince, Me’mun, Bağdat’la ilişkisini kesmişti. Kumandanları Tahir ve Herseme, Bağdat’ı ele geçirerek halife Emin’i öldürmüşlerdir.⁵

¹ Yıldız, ‘Abbasiler’, *DİA* s. 38–39

² Algül, *İslam Tarihi*, III, s. 408

³ Hasan, *İslam Tarihi* s. 379

⁴ Algül, *a.g.e.*, *a.y.*

⁵ Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi 1* s. 112–113

Arap ve İrânlılar'ın, devlet otoritesini ele geçirme hususundaki hırsları, halifenin onlara olan güvenini sarsmış, Me'mun, Arap ve İrânlılar'ın arasında denge oluşturmak düşüncesiyle Türkler'i istihdam etmeye başlamıştı.⁶ Me'mun ve Mutasım dönemlerinde Türkler, askeri faaliyetlerde rol almışlar, birçok isyanın bastırılmasında görev yapmışlar⁷, Vasık döneminde ise, idari alanda da nüfuz elde etmeye başlamışlardı. Abbasi tarihinde ilk kez Türk kumandanlardan Aşnas'a sultanlık unvanı verilmiş, idare O'na devredilmiştir. Hilafet merkezinin Bağdat'tan Samarra'ya nakledilmesiyle, Türkler'in iktidar devresi olan Samarra devri (222–279/836–892) başlamış oldu.⁸ Halifenin çocukları arasındaki rekabetler nedeniyle meydana gelen otorite boşluğundan dolayı sarayda nüfuz elde eden Türk kumandanlar, 861 yılında halifeyi⁹ öldürmüşler, sonraki yıllarda, kimin halife olup, kimin hilafetten uzaklaştırılacağına karar vermeye başlamışlardır.¹⁰ Bu durum karşısında halifeler, Türkler'in baskısından kurtulmak için, fırsat buldukça Türk kumandanları öldürüyorlardı. Bu mücadele 892 yılına kadar devam etmiş¹¹, Halife Mu'temid'in son yıllarında (276/890) hilafet merkezinin Bağdat'a nakledilmesiyle, Türkler nüfuzlarını kaybetmişlerdir.¹² Türk kumandanların oluşturduğu bu kargaşa, hükümet merkezinin hemen yanında kurulan çete hükümetinin senelerce dehşet saçmasına neden olmuştur.¹³

Abbasilerin ilk yıllarından itibaren sık sık rastlanan siyasi, iktisadi ve dini sebeplere dayanan isyanların en önemlilerinden biri, 816 yılında Azerbaycan'da başlayan ve ancak 837 yılında bastırılabilen Babek isyanıdır.¹⁴ Ayrıca, Ebu Seraya liderliğinde başlayan ve 815 yılında bastırılan Şii ayaklanması, hilafet üzerinde derin bir etki bırakmıştır.¹⁵

Bu dönemde, bir taraftan iç karışıklıklarla uğraşan Abbasiler, diğer taraftan da Bizans'a seferler düzenlemişlerdir. Halife Me'mun, Babek isyanına yardım eden ve sınırdaki

⁶ Karapınar, 'Abbasiler Dönemi Türklerin Siyasi Faaliyetleri', *Türkler*, IV, s. 352

⁷ Barın, *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, III, s. 345–346

⁸ Karapınar, *a.g.e.*, IV, s. 353–354

⁹ Türk kumandanların öldürdüğü halife, Halife Mütevekkil'dir. Bkz. Üçok, *İslam Tarihi* s. 104

¹⁰ Yavuz, *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti* s. 138

¹¹ Yıldız, *a.g.m.*, s. 35

¹² Karapınar, *a.g.e.*, IV, s. 360

¹³ Brockelmann, *a.g.e.* s. 124

¹⁴ Yıldız, *a.g.m.*, s. 35–36

¹⁵ Yavuz, *a.g.e.*, s. 131

kalelere saldıran Bizans'a karşı 831 yılının Mayıs ayında bir sefer düzenlemiş, birçok kaleyi zapt ederek, Kilikya'ya kadar ilerlemiştir. Halife Mu'tasım da, 838 yılında Bizans'a bir sefer düzenlemiş, İznik ve Ankara'yı alarak, Amorium Kalesi'ni zapt edip halkını esir etmiş, mallarına el koymuştur.¹⁶

Abbasiler'in sınırlarının oldukça genişlemesi ve uzak eyaletlerle istihbarattaki güçlükler, uzak eyalet valilerine güç kazandırmış, otonom sistem ortaya çıkmıştır.¹⁷ 868–905 yılları arasında Mısır'da Tulunoğulları, Horasan'da 819'dan itibaren Samaniler ve 821'den itibaren Tahiriler, 867'de Sicistan'da Safariler, 905'den itibaren Suriye ve Cezire'de Hamdaniler doğu ve batı bloğunu ele geçirmişler, 9.yüzyılın ortalarından itibaren halifenin nüfuzu, Bağdat ve çevresiyle sınırlı kalmıştır.¹⁸

834 yılında Aşnas'ın atanmasından 969'da Fatımiler'in işgaline kadar (852–867 İbn-i İshak dönemi hariç) Mısır, Türk valiler tarafından idare edilmiştir.¹⁹ Halife Mutezz döneminden beri, Mısır'ı idare eden, merkezi hükümet valisinin naibi Ahmed b. Tulun, mali bağımsızlığını kazanması sayesinde kendisine bağlı bir ordu kurmuş, 882 yılından itibaren, bağımsız bir vali gibi hareket etmeye başlayarak, Suriye'yi istila etmiştir.²⁰ Tulunoğulları'nın son yılları idarede iktidarsızlık, entrikalar ve Abbasiler'in Mısır'a etkili bir şekilde müdahaleleriyle geçmiştir. Nitekim Suriye'de ortaya çıkan Karmati isyanını bastıran Abbasi ordusu 12 Ocak 905'te Fustat'a girerek Tulunoğulları Devleti'ne son vermiştir.²¹ Tulunoğulları devri (868–905), Mısır'ın altın çağıdır. Ahmed b. Tulun'un, yabancı sömürgelerin ülkeyi istismar etmelerine izin vermeyen mali siyaseti sayesinde, halkın refah seviyesi yükselmiştir.²²

1.2- Sosyal Durum

Abbasi toplumu, başta Araplar, İranlılar ve Türkler olmak üzere farklı milletlerden ve savaş esiri kölelerden oluşuyordu. Ayrıca toplumda, yahudi ve hristiyanlardan oluşan

¹⁶ Üçok, *a.g.e.*, s. 99–102

¹⁷ Algül, *a.g.e.*, III, s. 411

¹⁸ Yıldız, *a.g.m.*, s. 35

¹⁹ Özkuyumcu, '*Tulunoğulları*', *Türkler*, V, s. 16

²⁰ Yavuz, *a.g.e.*, s. 139–143

²¹ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi* s. 8

²² Brockelmann, *a.g.e.*, s. 129

zimmîler de bulunmaktaydı.²³ Sosyal tabakaların en üstünde, halife ve ailesi, hükümet görevlileri, haşimi soyundan gelen oğullar ve bu zümrelere bağlı kimseler (asker ve muhafızları, yakın arkadaşları vb.) bulunmaktaydı. Hizmetçiler genellikle savaşta esir alınanlar ile barış zamanında satın alınan kölelerden oluşmaktaydı. Kaynaklarda geçen, Halife Muktedir'in sarayında Grek ve Sudanlı 11 000 köle olduğu bilgisinden, o dönemde köleliğin sosyal boyutunu anlayabiliriz.²⁴

Abbasi toplumunda kadınlar aktif rol oynarlardı. Harun Reşid devrinde savaşta birliklere kumanda etmişler, Muktedir döneminde ise Divanü'l-Mezalim başkanlığı yapmışlardır. Mütevekkil dönemine kadar, zengin ve bilgili kadınlar evlerinde toplantılar tertiplemişlerdir.²⁵

Halife, vezir ve diğer devlet adamları saray ve köşklere, halk ise daha mütevazı tek katlı evlerde oturmaktaydı. Kadınlar genellikle, çarşaf ve boyundan yırtmaçlı uzun bir gömlek giyerdi.²⁶ Ayrıca, ayak bileklerine takılan halhal ve kollara takılan bilezik gibi ziyet eşyaları kullanırlar, örtülerinin üstüne mücevher süslemeler takarlardı.²⁷ Müslüman erkekler genel olarak sakallı idi. Sakallarını, sosyal durumlarına uygun olarak mavi, sarı, yeşil ve kırmızıyla renklendirirlerdi.²⁸ Giysileri, İran menşeli, geniş ve bol, seravil denilen bir pantolon, gömlek, yelek-cekete (kaftan) ve en üstte giyilen abadan oluşuyordu.²⁹ Devlet adamlarının elbiseleri, halifeninkini andırırdı. Bilgin, fakih ve âlimler 'taylasan' denilen, Hz. Peygamber'in(S.A.V) sarığına benzer bir sarık takarlardı. İlimiye mensub olmayanlar, 'kalansüve' denilen bir çeşit giysi giyerdi. Giyim tarzı, mesleklere göre değişiyordu. Ayakkabı olarak çizme ve kundura gibi şeyler giyilirdi. Evlerde, odaların üç tarafına divan konulur, zeminde, elde dokunmuş halılar ve kare şeklinde yer minderleri bulunurdu.

Eğlence ve spor olarak, evlerde genellikle satranç oynanırdı. Açık havada ise ok atmak, arkeboz denilen, tüfeğe benzer bir aletle avlanmak, cirit, at koşturmak, güreş, kılıç

²³ Yıldız, *a.g.m.*, s. 46-47

²⁴ Hitti, *İslam Tarihi*, I, s. 524-526

²⁵ Üçok, *a.g.e.*, s. 135

²⁶ Yıldız, *a.g.m.*, s. 46-47

²⁷ Hitti, *a.g.e.*, I, s. 514

²⁸ Üçok, *a.g.e.*, s.138-139

²⁹ Hitti, *a.g.e.*, *a.y.*

oyunları, raket, tenis ve kriket oyunları gibi spor etkinlikleri yapılırdı.³⁰ Koşuculuk ve atletizm sporlarının yanında, havuz veya ırmaklarda yüzme yarışmaları düzenlenirdi.³¹

Dini bayramlara büyük önem verilirdi. Sarayda İran nüfuzu artınca, eski İran bayramları olan Nevruz, Mihrican ve Ram günleri de kutlanmaya başlamıştır.³²

Haftanın belli günlerinde kadınların da girmelerine izin verilen hamamlar, temizlik ve abdest mekânı olmasının yanında, lüks ve eğlence merkezi olarak, halkın devam ettiği toplantı yerleri niteliğindedir.³³

Bu dönemde, sosyal buhran en yüksek seviyede idi. Zenci isyanı bastırılmasına rağmen etkisi hala sürmekte, İsmaili mezhebine ait fikirler hızla yayılmaktaydı. 901–906 yılları arasında Suriye, Filistin ve Cezire’yi yağmalayan Karmati adlı İsmaili çeteleri, 929 senesinde Mekke’yi işgal ederek, Haceru’l Esved’i Ahse’ya götürmüşler, ancak 20 yıl sonra yerine koymuşlardır.³⁴

Ayrıca, Emeviler döneminde ortaya çıkmış olan ve Abbasi Halifesi Me’mun tarafından benimsenerek, kamu gücüyle, herkese kabul ettirilmek istenen ‘Kur’an’ın mahluk olduğu’ fikri, birçok ihtilaf ve kargaşa doğurmuş, hatta, halktan ve alimlerden bazıları bu görüşü kabul etmediği için cezalandırılmıştır.³⁵ Abbasi halifelerinden Vasık, hilafete geçince, Mısır Kadısı Muhammed b. Ebi Leys’e, herkesi ‘Kur’an’ın mahluk oluşu’ konusunda imtihan etmesini ve kabul etmeyenleri cezalandırmasını emretmiş, Mısır zindanları, Kur’an’ın mahluk olduğunu kabul etmeyenlerle dolmuştur. Bu durum, Halife Mütevekkil zamanına kadar devam etmiş, Halife bu meseleyi münakaşa konusu olmaktan çıkartarak, herkesi düşüncesinde hür bırakmıştır.³⁶

³⁰ Algül, *a.g.e.*, III, s. 431–434

³¹ Üçok, *a.g.e.*, s. 143

³² Yıldız, *a.g.m.*, s. 47

³³ Hitti, *a.g.e.*, I, s. 520

³⁴ Yıldız, *a.g.m.*, s. 36

³⁵ Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi*, s.377-378

³⁶ Döndüren, ‘*Halku’l Kur’an*’, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, III, s.114

1.3- İktisadi Durum

Abbasilerin iktisadi hayatının temelini ziraat oluştuyordu. Devlet gelirlerinin büyük bir kısmı tarıma bağlıydı. Bataklıklar kurutularak tarım alanları genişletilmiş, ziraat okulları açılarak modern usullere göre ziraat yapılması, toprak ve bitkiye göre gübre kullanılması sağlanmışır.³⁷ Ziraat bakımından en zengin alanlardan biri, Dicle ve Fırat arasıydı. Burada; arpa, buğday, pirinç, pamuk, fındık, portakal, sebze, bakliyat, gül gibi ürünler; Faris eyaletinde ise her türlü sebze yetiştiriliyordu. Çiçekçilik de ileri seviyedeydi.³⁸ Bereketli Nil Deltası sayesinde, Mısır'da, pamuk, üzüm, tahıl, hurma, şeker kamışı, patates ve meyve yetiştiriciliği oldukça gelişmişti.³⁹

Bu dönemde, iç ve dış ticaret de oldukça ileri düzeydeydi. Basra, Übülle, Kızıldeniz ve Aden limanlarından Hindistan, Seylan ve Çin'e ticari mallar sevk ediliyor, oralardan da çeşitli mallar alınıyordu. Abbasi halifeleri, ticarete gereken önemi vermişler, yol emniyetini sağlayarak, kervan yollarına kuyular ve kervansaraylar yaptırmışlardır.⁴⁰ Ticaretin gelişmesiyle Ahmed b. Tulun, Afrika'nın Mısır ve Suriye üzerinden geçen ticaret yollarını elinde tutarak, kurduğu Tulunoğlu Devleti'nin kalkınmasını sağlamıştır.⁴¹ Kara ticaretinde, kervan yolları ve deve kervanları önem kazanmış, ticaret ilişkileri, İspanya, Sicilya, İtalya, Fransa ve Çin'e kadar uzanmıştı.⁴²

Üretim ve işçi sayısı bakımından en önemli endüstri kolu, dokumacılık idi. Feyyum, Dimyat, Tinnis, Dabık ve İskenderiye gibi merkezlerde çeşitli kumaşlar dokunuyordu. Demir-çelik sanayi de oldukça ilerlemiş, Musul ve Harran bu sektörün önemli merkezlerinden olmuştur.

³⁷ *a.g.m.*, s. 47

³⁸ Algül, *a.g.e.*, III, s. 437

³⁹ Özkuyumcu, *a.g.e.*, V, s. 32

⁴⁰ Yıldız, *a.g.m.*, s. 48

⁴¹ Merçil, *a.g.e.*, s. 9

⁴² Algül, *a.g.e.*, s. 435

Bağdat ve Basra dericilikte önde gelen merkezlerdi. 795 yılında Bağdat'ta, daha sonraki yıllarda Mısır, Kuzey Afrika ve Endülüs'te kâğıt imalathaneleri kurulmuştur. Endüstri kuruluşlarının bir kısmı devletin, bir kısmı da özel teşebbüsün elindeydi.⁴³

Ülkenin madenleri de ihmal edilmemiştir. Horasan'da cıva, mermer, mücevherat ve demir; Kirman'da kurşun, gümüş ve bakır; Tebriz'de porselen ve mermer; Güney İran'da kaya tuzu ve kükürt; Bahreyn'de inci; San'a'da akik taşı; Lübnan'da demir çıkarılıyordu. Suriye cam sanayide öncü merkezlerdendi. Ehvaz ve Faris bölgesinde şeker fabrikaları bulunurdu.⁴⁴ Mısır'da Boraks madeni çıkartılıyor ve işleniyordu.⁴⁵

Devletin başlıca gelirleri, zekât, harac, cizye, öşür, fey, ganimetler ve örfi vergilerden ibaretti.⁴⁶

Ticaret hayatının güzel bir şekilde yürüyüp gelişmesini sağlamak ve her türlü hileyi engellemek amacıyla, tüccarlar arasında, 'Esnaf Locaları' adında sendikalar kurulmuştur.⁴⁷

Zamanla üst kademelerin birbirleriyle mücadelesi ve eyaletlerin kendi menfaatlerini gözetmeye başlamaları, merkeze gönderilen gelirlerin azalmasına neden olmuştur.⁴⁸

Halkın, kerpiç, tuğla, kireç ve alçı kullanarak yapılan tek katlı evlerde; halife ve devlet adamlarının ise, geniş köşk, kubbe, revak ve asma bahçelerine sahip saraylarda oturması, iktisadi durumun dengesizliğini ortaya koymaktadır.

⁴³ Yıldız, *a.g.m.*, s. 47

⁴⁴ Algül, *a.g.e.*, III, s. 437-438

⁴⁵ Özkuyumcu, *a.g.e.*, V, s. 32

⁴⁶ Yıldız, *a.g.m.*, s. 47-48

⁴⁷ Algül, *a.g.e.*, III, s. 418

⁴⁸ Miroğlu, *İslam Tarihi Ansiklopedisi*, I, s. 16

1.4- İlimi Durum

Bu dönemde, Abbasilerin içinde bulunduğu zayıflık, gevşeklik ve parçalanmaya rağmen, ilmi hareketlilik en üst düzeydeydi. Bağdat'ın ilim ve fikir merkezi olduğu bu dönemde, Kurtuba, Kahire, Buhara, Gazne, Halep ve Mekke gibi İslam beldeleri de Bağdat'la rekabet edebilecek seviyedeydi.⁴⁹ İslam dünyasında çeşitli müessese ve ilimlerin şekillenerek geliştiği bu dönemde camiler, hem ibadet hem de eğitim-öğretim amacıyla kullanılmıştır. Camiler dışında, yüksek öğrenim alanındaki ilk müessese, Halife Me'mun(813–833) tarafından kurulan Beytu'l Hikme'dir.⁵⁰ İslam âlimleri bir taraftan tefsir, hadis, fıkıh, kelam, kıraat, edebiyat, nahiv, lügat gibi ilimlerin usul ve kaidelerini konu alan eserler yazarken, diğer taraftan da geometri, astronomi, tıp, kimya ve coğrafya gibi akli ilimlerde ihtisas sahibi olmuşlardır.⁵¹

Fıkıh

Abbasilerin ilk iki yüzyılında, fıkıh tedvin edilmiş, fıkıh mezhepleri şekillenmiştir.⁵² Bu dönemde, fıkıh mezheplerinin usul, furu ve istinbat metodları oluşmuş, insanlar, müctehid imamlardan birinin etrafında toplanmaya başlamışlardır.⁵³ En büyük hukukçuların ve müctehidlerin yetiştiği bu döneme, 'fikhın altın çağı' veya 'müctehidler asrı' denilir.⁵⁴

Dönemin fakihleri arasında; İmam Ebu Yusuf(182/798), İmam Muhammed(189/805), Hasan b. Ziyad(204/819), Malik b. Enes(179/795), Esed b. Furat(213/828), İmam Şafii(204/819), Davud ez-Zahiri(270/883), Ahmed b. Hanbel(241/855)⁵⁵, Ebu'l Fazl el-Mervezi(334/949), İmam Kerhi(340/955), Sahnun et-Tenvahi(240/854), Muhammed el-Kayravani(256/870), Yunus es-Sadafi(264/878), Rabi' b. Süleyman el-Muradi(270/884) ve Amr el-Hiraki(334/ 949)⁵⁶ gibiler sayılabilir.

⁴⁹ Nezir Ahmed, *Ebu Cafer Tahavi*, s. 22

⁵⁰ Yıldız, *a.g.m.*, s. 40–41

⁵¹ Miroğlu, *a.g.e.*, I, s. 23

⁵² Yıldız, *a.g.m.*, s. 42

⁵³ Nezir Ahmed, *a.g.e.*, s. 41

⁵⁴ Zeydan, *İslam Hukukuna Giriş*, s. 217–218

⁵⁵ Algül, *a.g.e.*, III s. 386–390

⁵⁶ Nezir Ahmed, *a.g.e.*, s. 47–56

Hadis

Bu devir, hadis tedvinine nisbetle en verimli, büyük muhaddislerin ve tenkidcilerin ortaya çıktığı bir devirdir.⁵⁷ Bir yandan hadis derlemeleri yapılırken, diğer yandan hadis usul ilmi ortaya konulmuştur. Mu'cem, müsned, musannef ve sünen türünden kıymetli eserlerin yanında, ravilerin durumları ve tenkidi ile ilgili eserler de verilmiştir. Meşhur hadis külliyatı olan Kütüb-ü Sitte, bu dönemde telif edilmiştir.

Dönemin hadis âlimleri arasında; Tayalisi(203/813), Darimi(255/868), Buhari(256/870), Müslim b. Haccac(261/8745), İbn Mace(273/886), Ebu Davud(275/888), Tirmizi(279/892), Nesai(303/915)⁵⁸, Humeydi(219/835), İbn Rahaveyh(237/853) ve Kurtubi(276/890)⁵⁹ gibiler sayılabilir.

Tefsir

Tefsir çalışmaları, fıkıh ve hadisle aynı dönemde başlamıştır.

Bu dönemde yaşayan müfessirler arasında; Yahya et-Teymi(200/815), Sülemi(206/821), Vakıdi(207/823), Muhammed es-Semerkandi(300/912), Taberi(310/922), İbn Münzir(310/922)⁶⁰, el-Ferra(207/824) ve Kurtubi(286/899)⁶¹ gibiler sayılabilir.

Diğer Alanlardaki İlmî Çalışmalar

Bu dönem, tabiat ve fen bilimleri alanında da en parlak dönemdir. Felsefe alanında, Kindi(873) ve Razi(925); Siyer'de, Vakıdi(823) ve İbn Hişam(833); Kimya'da, Cabir(815); Astronomi'de, Harezmi(850) ve Battani(918); Tıp ilminde, Razi(925); Mantık'ta Farabi dönemin büyük âlimlerindendir.⁶²

Bu dönemde yedi kıraat yolu ortaya çıkmış, bu yolların her biri bir kıraat âlimi ve talebesi ile temsil edilir olmuştur.⁶³

⁵⁷ Tahavi, *Şerh-u Müşkili'l Asar*, s. 36

⁵⁸ Algül, *a.g.e.*, III, s. 385

⁵⁹ Nezir Ahmed, *a.g.e.*, s. 36

⁶⁰ Algül, *a.g.e.*, s. 390–391

⁶¹ Barn, *a.g.e.*, III, s. 403–404

⁶² Hekimoğlu İsmail, *İslam Tarihi*, s. 103–106

⁶³ Miroğlu, *a.g.e.*, I, s. 26

Emeviler döneminde başlayan edebiyat çalışmaları, bu devirde de devam etmiş, Ebu Amr eş-Şeybani(213/828), Sükkeri(275/888) ve Buhturi(284/897) gibi büyük edip ve şairler yetişmiştir.⁶⁴

Bu dönemde, Yunan felsefesi ve İskenderiye felsefi ekolü gibi bozuk felsefe ve fikirlere verilen cevaplar bir ilim haline gelerek, ilm-i kelim ve usulü oluşturulmuştur.⁶⁵ Dönemin ünlü kelimcileri arasında; İbn-i Küllab(854), Haris el-Muhasibi(857) ve Eş'ari(936) sayılabilir.⁶⁶

Bu dönemde birçok tercüme faaliyeti de yapılmıştır. Muhammed b. İbrahim(806), Hind risalesi 'Siddhanta'yı tercüme etmiş, Me'mun tarafından kurulan Beytu'l Hikme'de, Calinus ve Hipokrat'ın tıbbi eserleri ile Öklid'in 'Elementler' adlı eseri, 'Anasır' ismiyle tercüme edilmiştir. Bizans'tan kitaplar alınarak, felsefe eserleri tercüme edilmiş ve şerhler yapılmıştır.⁶⁷ Ayrıca bu dönemde, Aristo'nun felsefi yazıları ve Yunanlı anatomist Galien'in tıp kitabı da Arapçaya çevrilmiştir.⁶⁸

Abdullah b. Mübarek(181/797), Rabiatu'l Adaviyye(185/804), Maruf Kerhi(201/816), Beyazıd-ı Bistami(261/875) ve Cüneyd Bağdadi(296/909) gibi ünlü mutasavvıflar da bu dönemde yaşamıştır.⁶⁹

⁶⁴ Barn, *a.g.e.*, III, s. 413

⁶⁵ Miroğlu, *a.g.e.*, I, s. 25

⁶⁶ Algül, *a.g.e.* III s. 395

⁶⁷ Hekimoğlu İsmail, *a.g.e.*, s. 101-102

⁶⁸ Üçok, *a.g.e.*, s. 100

⁶⁹ Algül, *a.g.e.*, III, s. 393-394

2-MÜZENİ'NİN HAYATI

2.1- İsmi, Doğumu ve Nisbeti

İsmi, İsmail olup, Müzeyne binti Kelb adlı kabileye nisbetinden dolayı, 'Müzeni' diye meşhurdur.⁷⁰ İsmi'nin İsmail, künyesini ise Ebu İbrahim olduğu konusunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Kaynakların çoğunda Müzeni'nin şeceresi: İsmail b. Yahya b. İsmail b. Amr b. İshak şeklindedir.⁷¹ Bazı rivayetlerde, şeceresinde geçen 'İshak' isminin yerine 'Müslim' ismi zikredilmiş,⁷² bazılarındaki ise 'İbn İsmail' düşmüş görülmektedir.⁷³ Leknevi, şeceresinde yer alan 'İbn İshak' isminden sonra, ziyade olarak, 'İbn İbrahim' ismini belirtmektedir.⁷⁴ Fihrist'te ismi, İsmail b. İbrahim b. İbrahim olarak verilen⁷⁵ İmam Müzeni, 175/791 senesinde doğmuştur.⁷⁶

2.2- Yetiştği Ortam ve Ailesi

Ulaşabildiğimiz kaynaklarda, Müzeni'nin yetişme süreci ve ailesi ile ilgili hemen hemen hiç bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak, O'nun, Hanefi Mezhebi'nin ilk dönem fakihlerinden İmam Tahavi'nin dayısı ve hocası olmasının, ayrıca kız kardeşinin de, Şafii fakihlerinden sayılmasının⁷⁷ delaletiyle, ilmi bir ortamda yetiştiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte, Subki⁷⁸ ve Zehebi'nin⁷⁹ ifade ettiklerine göre, Ebu Fevaris es-Sindi (d.t. 245/849), İmam Şafii'nin ileri gelen talebelerinden Rabi' b. Süleyman'ın(270/884), Müzeni'nin sütkardeşi olduğunu belirtmektedir. Bu durum, Müzeni'nin, İmam Şafii'nin talebeleriyle birlikteliğine ve yetişmiş olduğu çevrenin ilmi birikime sahip olduğuna delalet eder.

⁷⁰ Dimeşki, *Şezeratu'z-Zehab*, s. 278, Subki, *Et-Tabakat*, II, s. 93 İbn Yunus, *Tarihu'l-İbn Yunus*, s. 44, İbn Hallikan, *Vefeyatu'l Ayan*, I, s. 197

⁷¹ Suyuti, *Hüsnü'l-Muhadara*, s. 307, İbn Hallikan, *a.g.e.*, I, s. 196, Subki, *a.g.e.*, a.y., Şirazi, *Et-Tabakat*, s.97, İbn Kadı Şuhbe, *Et-Tabakat*, s. 27

⁷² İbn Yunus, *a.g.e.*, a.y., Maverdi, *Havi'l-Kebir*, I, s. 51, Zehebi, *Siyeru'l-Alami'n-Nübelâ*, XII, s. 492

⁷³ İbn Abdber, *el-İntika*, s. 169, İbn Kesir, *Et-Tabakat*, s. 122, Heyto, *İctihad ve Tabakatu'l-Müctehidi's-Şafiiyye*, s. 100, İbn Kadı Şuhbe, *Menakıbu İmam Şafii*, s. 128

⁷⁴ Leknevi, *Fevaidu'l-Behiyye*, s. 32

⁷⁵ İbn Nedim, *Fihrist*, s. 391

⁷⁶ Esnevi, *Et-Tabakat*, s. 28, Subki, *a.g.e.*, a.y., Endülüsi, *Hazainu's-Seniyye*, s. 86

⁷⁷ Müzeni'nin kız kardeşi hakkında, Tahavi'nin annesi olarak, daha sonra bilgi vereceğiz.

⁷⁸ Subki, *a.g.e.*, II, s. 94

⁷⁹ Zehebi, *a.g.e.*, XII, s. 496

Kaynaklarda, Müzeni'nin çocukları hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamamak da, Arap geleneğinde, genellikle, ilk doğan çocuğun isminin esas alınarak babasına künye verilmesini göz önüne alırsak, İmam Müzeni'nin, 'Ebu İbrahim' künyesiyle anılması, O'nun, muhtemelen, İbrahim adında bir çocuğunun olduğuna işaret etmektedir.

2.3- İlmî Hayatı

Müzeni'nin ilmî hayatı ile ilgili, kaynaklardaki bilgiler oldukça azdır. O'nun, Rebiu'l evvel ayında, 19 yaşındayken, İmam Şafii'nin öğrencileri arasına katıldığı belirtilmektedir.⁸⁰ Uzun süre İmam Şafii'den ayrılmamış, O'ndan birçok haber nakletmiştir.⁸¹ Ebu Asım, Müzeni'nin, İbn Tulun meclisinde ilmî tartışmalarda bulunduğunu ve bu mecliste bulunmaya devam ettiğini belirtmiştir.⁸²

2.3.1- Fıkha yönelmesi

Müzeni, fıkıhla meşgul olmaya başlamasıyla ilgili şöyle demiştir: 'Bir gün Şafii'nin huzurundaydım. O'na, kelamla ilgili meseleler sordum. Beni dinledi ve bana baktı. Sorularıma cevap verdikten sonra şöyle dedi: "Sana, bundan daha hayırlı olanı bildireyim mi?" Ben de, "evet" dedim. Sonra şöyle dedi: " Bu(kelam), öyle bir ilimdir ki, onda isabet edersen ecir alamazsın, hata edersen küfre düşersin. İsbet ettiğinde ecir alacağın ve hata ettiğinde günah işlemeyeceğin ilim fıkıhtır." Bundan sonra fıkha devam ettim. Şafii'den fıkıh öğrendim ve ders aldım.'⁸³

2.3.2- İlmî Kişiliği

Müzeni, kendini ilme veren, maddiyata fazla değer vermeyen, ibadetine düşkün, ictihad mertebesine yükselmiş, ilmî tartışmalarda etkin ve hassas konulara vakıf bir Şafii fakihidir.⁸⁴ Hadis rivayetinde güvenilir ve fıkıhta derin bir âlimdir.⁸⁵ İmam Şafii'nin

⁸⁰ Hafız Zehebi, *el-İber*, s. 379, Dımeşki, *a.g.e.*, s. 278

⁸¹ Heyto, *a.g.e.*, s. 101

⁸² Subki, *a.g.e.*, II s. 104

⁸³ *a.g.e.*, II, s. 98

⁸⁴ Şirazi, *a.g.e.*, s. 97, Yemeni, *a.g.e.*, s. 177, Sadafi, *el-Vafi*, IX, s. 238

⁸⁵ İbn Yunus, *a.g.e.*, s. 45

‘*Süneni’s-Sağir*’ adlı eseri, O’nun vasıtasıyla nakledilmiştir.⁸⁶ Telif ettiği kitapları ve İmam Şafii’nin ‘*el-Ümm*’ isimli kitabının bölümlerine ait yazdığı muhtasarları, o günkü İslam beldelerinde yayılmıştır.⁸⁷ Müzeni, Şafii fakihlerinin ileri gelenlerinden ve İmam Şafii’nin yeni ictehadlarını⁸⁸ öğretim ve telif yoluyla yayanlardandır.⁸⁹ İmam Şafii, O’nun için, ‘Mezhebimin –yayılmada- yardımcıdır.’ demiştir.⁹⁰ O, Şafii Mezhebinde, İmam Şafii’den sonra, eser veren ilk kişidir.⁹¹ Müzeni’nin, yaşadığı dönemde Mısır’daki âlimlerin en zahidi olduğu konusunda ittifak vardır. İmam Şafii O’na, başkalarından daha fazla değer verirdi.⁹² Müzeni, fıkıhla daha fazla meşgul olduğu için hadislerle ilgili rivayetleri azdır.⁹³

İmam Şafii, O’nun ilmi tartışmadaki etkinliğini ifade etmek için şöyle demiştir: ‘Şeytanla tartışsaydı, mutlaka kazanırdı.’⁹⁴

Amr b. Osman el-Mekki şöyle demiştir: ‘Kullar arasında, ictehad alanında Müzeni’den daha üstün, ibadete O’ndan daha fazla devam eden ve ilme O’ndan daha fazla özen gösteren biriyle karşılaşmadım.’⁹⁵

Ebu Said b. Yunus, Müzeni’nin, hadis rivayetinde güvenilir olduğunu, fıkıhta derin bir âlim olduğu konusunda ihtilaf olmadığını ve zahidlerden olduğunu belirtmiştir.⁹⁶

Yunus b. Abdul’ala, O’nun, zahidlerden ve insanların en hayırlılarından biri olduğunu söylemiştir.⁹⁷

Rafii, İmam Müzeni’nin mustakil mezheb sahibi olduğunu belirtmiştir.⁹⁸

⁸⁶ İbn Kesir, *a.g.e.*, s. 123

⁸⁷ İbn Abdilber, *a.g.e.*, s. 169

⁸⁸ İmam Şafii’nin görüşleri, Bağdat’taki ictehadları ve Mısır’daki ictehadları olmak üzere ikiye ayrılır.

İmam Şafii, Mısır’da bulunduğu dönemde, önceki görüşlerini (Bağdat’taki ictehadlarını) gözden geçirmiş, bir kısmını değiştirmiştir. Yeni ictehadları, Mısır’da en son ortaya koyduğu görüşlerdir.

⁸⁹ Heyto, *a.g.e.*, s. 100

⁹⁰ Şirazi, *a.g.e.*, s. 97, İbn Kesir, *a.g.e.*, *a.y.*, Yemeni, *a.g.e.*, s. 177

⁹¹ Müzeni, *el-Muhtasar*, s. 4, Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zümmun*, II, s. 1635

⁹² Halili, *Kitabu’l-İrşad*, I, s. 429

⁹³ Maverdi, *a.g.e.*, I, s. 51, Zehebi, *a.g.e.*, XII, s. 493

⁹⁴ Esnevi, *a.g.e.*, s. 28

⁹⁵ İbn Kesir, *a.g.e.*, *a.y.*, Subki, *a.g.e.*, II, s. 94

⁹⁶ İbn Hallikan, *a.g.e.*, I, s. 197

⁹⁷ İbn Kesir, *a.g.e.*, s. 122

2.3.3- Hocaları

Müzeni'nin yetişmesinde etkisi olan âlimlerden bilinen en önemlileri şunlardır:

- 1- İmam Şafii(204/820)
- 2- Ali b. Ma'bed b. Şeddad(218/834)
- 3- Nuaym b. Hammad⁹⁹

2.3.4- Öğrencileri

Müzeni'nin, birçok ilim ve fıkıh ehlinin yetişmesinde emeği vardır. Ancak sayıları ile ilgili kesin bir bilgi yoktur.¹⁰⁰ Özellikle Horasanlı, Iraklı ve Şamlı âlimlerin birçoğu Müzeni'den ders almıştır.¹⁰¹ Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Ebu Cafer Tahavi(321/933)
- 2- Ebu Bekir b. Huzeyme
- 3- Ebu'l Hasan b. Cevsa
- 4- İbn Ebi Hatem¹⁰²
- 5- Zekeriya es-Saci¹⁰³: Basra şeyhidir.¹⁰⁴
- 6- Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed Nisaburi(324/936)¹⁰⁵
- 7- Ebu Nuaym b. Adiy
- 8- Ebu'l Fevaris b. Es-Sabuni¹⁰⁶
- 9- Ebu Bekir el-Hilali
- 10-Ebu Said el-Feryabi
- 11-Ebu Yakub el-İsfehani
- 12-Ebu Muhammed el-Endülüsi¹⁰⁷

⁹⁸ Suyuti, *Hüsnü'l-Muhadara*, s. 307

⁹⁹ Zehebi, *a.g.e., a.y.*, İbn Kadı Şuhbe, *Menakıbu İmam Şafii*, s. 128

¹⁰⁰ Heyto, *a.g.e.*, s. 101

¹⁰¹ Subki, *a.g.e.*, II, s. 95

¹⁰² *a.g.e.*, II, s. 93, İbn Kesir, *a.g.e.*, s. 123, Maverdi, *a.g.e.*, I, s. 51

¹⁰³ Subki, *a.g.e., a.y.*, İbn Kesir, *a.g.e., a.y.*

¹⁰⁴ Zehebi, *a.g.e.*, XII, s. 495

¹⁰⁵ Nisaburi, *ez-Ziyadat*, s.66

¹⁰⁶ Maverdi, *a.g.e., a.y.*

¹⁰⁷ Heyto, *a.g.e.*, s. 101

13- Ebu Kasım Osman b. Beşşar el-Enmati: İbn Süreyc'in hocasıdır.¹⁰⁸

14- Ebu Davud Sicistani¹⁰⁹

2.3.5- Eserleri

Birçok eseri bulunan İmam Müzeni'nin, kaynaklarda zikredilmiş olan eserleri şunlardır:

1- *El-Mensur*¹¹⁰

2- *El-Mebsut*¹¹¹

3- *Kitabu'n-Nihayeti'l-Muhtasar(Nihayetu'l-İhtisar)*¹¹²: Eserde, Müzeni'nin, İmam Şafii'nin görüşlerine muhalif görüşleri bulunur.¹¹³

4- *Et-Tergib fi'l İlm*¹¹⁴

5- *Kitabu'l-Vesaiik*¹¹⁵

6- *Mesailu'l-Mutebera*¹¹⁶

7- *Camiu'l-Kebir*

8- *Camiu's-Sağir*¹¹⁷: Bendülüci, Müzeni'nin, *el-Camiğ* (Kebir ve Sağir) adlı eserinde, Şafii Mezhebinden farklı olan görüşlerini aktardığını belirtmiştir.¹¹⁸

9- *Kitabu'l-Akarib*¹¹⁹: Eserin ismi, '*Kitabu'd-Dakaik ve'l-Akarib*' olarak da zikredilir.¹²⁰

Bu eser, muhtasardır. İçinde kırk tane mesele bulunmaktadır.¹²¹

10- *El-Vesail*¹²²

11- *Muhtasaru'l-Kebir*: Bin varak-iki bin sayfa-dır.

12- *Muhtasaru's-Sağir*: Yüz otuz varak-iki yüz altmış sayfa-dır.¹²³

¹⁰⁸ Zehebi, *a.g.e.*, a.y.

¹⁰⁹ Halili, *a.g.e.*, I, s. 429

¹¹⁰ Yemeni, *a.g.e.*, s. 178, Şirazi, *a.g.e.*, s. 97, Heyto, *a.g.e.*, a.y.

¹¹¹ Endülüsi, *a.g.e.*, s. 86, Esnevi, *a.g.e.*, s. 28

¹¹² Taşköprüzade, *Miftahu's-Saadet*, s. 271, Heyto, *a.g.e.*, a.y.

¹¹³ Subki, *a.g.e.*, II, s. 103

¹¹⁴ Şirazi, *a.g.e.*, a.y., Dimeşki, *a.g.e.*, s. 278, Esnevi, *a.g.e.*, a.y.

¹¹⁵ Dimeşki, *a.g.e.*, s. 278, Yemeni, *a.g.e.*, s. 178, Sadafi, *a.g.e.*, IX, s. 238

¹¹⁶ Şirazi, *a.g.e.*, a.y., Müzeni, *a.g.e.*, s.3, Maverdi, *a.g.e.*, I, s. 52

¹¹⁷ Hafız Zehebi, *a.g.e.*, s. 379, Şirazi, *a.g.e.*, a.y., Dimeşki, *a.g.e.*, s. 278

¹¹⁸ Esnevi, *a.g.e.*, a.y.

¹¹⁹ Taşköprüzade, *a.g.e.*, a.y., Heyto, *a.g.e.*, a.y.

¹²⁰ Esnevi, *a.g.e.*, a.y.

¹²¹ Subki, *a.g.e.*, II, s. 105

¹²² İbn Hidayetullah, *Et-Tabakat*, s. 21

¹²³ İbn Abdilber, *a.g.e.*, s. 169

13- *El-Muhtasar*: ‘*Muhtasaru’l-Müzeni*’ diye meşhurdur.¹²⁴ Eserin ismi, ‘*Muhtasaru Meşhur fi’l-Afak*’ olarak da zikredilir.¹²⁵ Şafii furu fıkhi alanında telif edilen eser, Şafiiler arasında meşhur olan ve elden ele dolaştırılan beş kitaptan biridir. İbn Sureyc, Şafiilerin, uzun süre, bu eserle ders yapmaya devam ettiklerini belirtmiştir.¹²⁶ Müzeni’nin bu eseri, Şafii mezhebinde, İmam Şafii’nin eserlerinden sonra, tasnif edilen ilk eserdir.¹²⁷ Ayrıca, üslubunun düzenli, dilinin açıklayıcı olduğunu bildirilen eser¹²⁸, mezhepteki kitapların aslı olmuş¹²⁹, sonraki eserler, onun üslubuna göre tertib edilmiş, onun diliyle açıklanıp şerh edilmiştir.¹³⁰

2.3.5.1- *Muhtasar* Üzerine Şerh Yapanlar

Muhtasar, Müzeni’nin en önemli eserlerinden olup, pek çok kişi tarafından şerh edilmiştir. Mevcut kaynaklarda tespit edebildiğimiz kadarıyla, bu eseri şerh edenleri şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Ebu İshak İbrahim b. Ahmed el-Mervezi(340/950)¹³¹: *Muhtasarı* sekiz cild halinde şerhetmiştir.¹³²
- 2- Ebu Ali Hüseyin -Hasan¹³³ - b. Kasım et-Taberi(350/960): *el-İsfak* diye isimlendirilir.¹³⁴
- 3- Ebu Hüseyin et-Tabesi(358/968): Yaptığı şerh, bin cüzdür.¹³⁵
- 4- Ebu Hamid Ahmed b. Beşr b. Amir el-Mervezi(362/972): Büyük bir şerh yapmıştır.¹³⁶
- 5- Muhammed b. Ahmed el-Ezheri el-Lugavi(370/980)¹³⁷
- 6- Ebu Bekir Dakkak(392/1002)

¹²⁴ Heyto, *a.g.e* s. 101

¹²⁵ Taşköprüzade, *a.g.e.*, *a.y.*

¹²⁶ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II, s. 1635

¹²⁷ Nisaburi, *a.g.e.*, s.183

¹²⁸ Müzeni, *a.g.e.*, s. 4

¹²⁹ Nisaburi, *a.g.e.*, s. 10

¹³⁰ Dimeşki, *a.g.e.*, s. 278, İbn Hallikan, *a.g.e.*, I, s. 196

¹³¹ İbn Abdilber, *a.g.e.*, *a.y.*

¹³² Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II, s. 1635, Maverdi, *a.g.e.*, mukaddime, s. 138, Müzeni, *a.g.e.*, s. 4

¹³³ Müzeni, *a.g.e.*, *a.y.*

¹³⁴ Maverdi, *a.g.e.*, *a.y.*, Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, *a.y.*

¹³⁵ Maverdi, *a.g.e.*, mukaddime, s. 139

¹³⁶ Müzeni, *a.g.e.*, *a.y.*, Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, *a.y.*, Maverdi, *a.g.e.*, mukaddime, s. 138

¹³⁷ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II, s. 1636

- 7- Ebu Hamid b. Ebi Tahir el-İsfehani(406/1016)¹³⁸
- 8- Muhammed b. Yahya eş-Şafii(410/1020)
- 9- Muhammed b. Abdullah el-Mervezi(420/1030)
- 10- Ebu Ali Hüseyin b. Şuayb es-Sinci(430/1040)
- 11- Ebu Tayyib Tahir b. Abdullah et-Taberi(445/1055)¹³⁹: Şerhinin ismi, ‘*Ta’likat-u Ebi Tayyib et-Taberi*’ dir.¹⁴⁰
- 12- Ebu Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Maverdi(450/1060): Şerhinin ismi, ‘*el-Havi*’dir.¹⁴¹ Bu eser, muhtasar üzerine yapılan şerhlerin en önemlilerinden biridir.
- 13- Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed eş-Şaşi(507/1117): Şarih, Eş-Şafii diye isimlendirilir.¹⁴²
- 14- Abdulcabbar b. Abdulgani b. Ali b. Abdu’l fadl el-Ensari el-Basri(624/1234)¹⁴³
- 15- Muhammed b. Ahmed(649/1259): Yaptığı şerh tamam değildir.
- 16- Ali b. İsa eş-Şafii(710/1320)
- 17- İbn Adlan Muhammed b. Ahmed el-Kettani(749/1359)
- 18- Yahya b. Muhammed el-Haddadi el-Menavi(871/1481)¹⁴⁴
- 19- Ebu Bekir es-Saydani¹⁴⁵
- 20- Ebu Abdullah Mes’ud b. Ahmed el-Mes’udi
- 21- Ebu Abdullah Muhammed b. Mes’ud¹⁴⁶
- 22- İmam Haremeyn: Yaptığı şerhin ismi, ‘*en-Nihaye*’dir.¹⁴⁷
- 23- Ebu Abbas İbn Sureyc¹⁴⁸

Müzeni’nin *Muhtasar*’ı üzerine yapılan ilk çalışma, Nisaburi’nin “*ez-Ziyadat ala Kitabi’l-Müzeni*” adlı eseridir.¹⁴⁹ Nisaburi, bu eserinde, *Muhtasaru’l-Müzeni*’nin delillerine ilaveler yapmış, Müzeni’nin gözünden kaçan veya farkında olmadığı

¹³⁸ Maverdi, *a.g.e., a.y.*

¹³⁹ Kâtip Çelebi, *a.g.e., a.y.*, Maverdi, *a.g.e., a.y.*, Müzeni, *a.g.e., a.y.*

¹⁴⁰ Heyto, *a.g.e., s. 101*

¹⁴¹ *a.g.e., a.y.*, Maverdi, *a.g.e., mukaddime, s. 139*

¹⁴² Maverdi, *a.g.e., mukaddime, s. 138*, Kâtip Çelebi, *a.g.e., a.y.*

¹⁴³ Müzeni, *a.g.e., s. 5*

¹⁴⁴ Müzeni, *a.g.e., s. 4*, Kâtip Çelebi, *a.g.e., a.y.*, Maverdi, *a.g.e., a.y.*

¹⁴⁵ Maverdi, *a.g.e., mukaddime, s. 139*

¹⁴⁶ Kâtip Çelebi, *a.g.e., a.y.*

¹⁴⁷ Heyto, *a.g.e., s. 101*

¹⁴⁸ İbn Abdilber, *a.g.e., s. 169*

¹⁴⁹ Nisaburi, *a.g.e., s.183*

delillerden olan ahkam hadislerini serdetmeyi ve problemlili (anlaşılması zor) ifadeleri çözümlenmeyi amaçlamıştır.¹⁵⁰

2.4- Fakihler Arasındaki Konumu

İmam Müzeni, mezhep müctehidlerinin büyüklerindedir. Mezhepte tercih edilen görüş, O'nun görüşüdür. İmam Hameyn şöyle demiştir: 'Müzeni, görüşünde yalnız kalırsa, O, mezhep sahibidir.'¹⁵¹

Rafii'nin naklettiğine göre Müzeni, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in, ashabının (İmam Ebu Hanife) asıllarına muhalefet ettiği gibi, İmam Şafii'nin asıllarına muhalefet etmemiştir.¹⁵² Ancak Rafii, bir başka babda Müzeni'nin muhalif görüşünü nakleder. Ayrıca O şöyle demiştir: 'Müzeni'nin çıkardığı hüküm, diğerlerinin çıkardığı hükümden üstündür.'¹⁵³

'*El-Milel ve'n-Nihal*' adlı eserin sahibi, Şehristani'nin, bir imamdan naklettiğine göre, İmam Müzeni ve diğer Şafii fakihleri, İmam Şafii'nin icthadı üzerine icthad etmezler. Ancak Müzeni, İmam Şafii'nin hüküm verdiği bazı konularda mezhebin görüşünden vazgeçerek kendisi icthad etmiştir.¹⁵⁴

İmam Müzeni, kendi görüşlerine yer verdiği mustakil eserler telif etmiştir.¹⁵⁵ Bendunici, Müzeni'nin, şahsi görüşlerinin yer aldığı, '*el-Camiğ*' adlı bir eserinden bahseder.¹⁵⁶

2.5-Vefatı

Müzeni, 264/878 senesinde Ramazan ayının bitimine 6 gün kala Çarşamba günü Mısır'da vefat etmiştir.¹⁵⁷ Ramazan ayının son on gününde vefat ettiği de rivayet edilir.¹⁵⁸ Başka bir rivayette, Rabiu'l evvel ayında vefat ettiği nakledilmiştir.¹⁵⁹

¹⁵⁰ a.g.e., s.116

¹⁵¹ Heyto, *a.g.e.*, s. 102-103

¹⁵² İbn Kadı Şuhbe, *Et-Tabakat*, s. 28, Subki, *a.g.e.*, II, s. 102

¹⁵³ Esnevi, *a.g.e.*, s. 28

¹⁵⁴ Subki, *a.g.e.*, II, s. 103

¹⁵⁵ İbn Hidayetullah, *a.g.e.*, s. 21

¹⁵⁶ Esnevi, *a.g.e.*, a.y.

El-Mukattam Dağı'nın eteğinde, İmam Şafii Türbesi'nin yakınındaki Karafetu's Suğra'ya defnedilmiştir.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Zehebi, *a.g.e.*, XII, s. 495, Esnevi, *a.g.e.*, s. 28, Subki, *a.g.e.*, II, s. 95

¹⁵⁸ İbn Hidayetullah, *a.g.e.*, *a.y.*

¹⁵⁹ İbn Abdilber, *a.g.e.*, s. 170, İbn Kesir, *a.g.e.*, s. 122

¹⁶⁰ İbn Hallikan, *a.g.e.*, I, s. 197, İbn Yunus, *a.g.e.*, s. 44

3-TAHAVİ'NİN HAYATI

3.1- İsmi, Doğumu ve Nisbeti

İsmi, Ahmed b. Muhammed olup, doğum yeri olan Taha köyüne nispetle 'Tahavi' diye meşhurdur.¹⁶¹ İsminin Ahmed, künyesinin ise 'Ebu Cafer' olduğu konusunda ittifak vardır.¹⁶² Ancak *Tuhfetu'l-Ahbab*'da, Tahavi'nin ismi, 'Muhammed' olarak zikredilmektedir.¹⁶³ Mevcut kaynaklarda Tahavi'nin şeceresi: Ahmed b. Muhammed b. Selame b. Seleme b. Abdulmelik b. Seleme b. Süleym b. Süleyman b. Cenab olarak geçmektedir.¹⁶⁴

Tarihçilerin geneli, Abdulmelik'e kadar dede zincirinde ittifak etmiştir.¹⁶⁵ Ancak, *Vefeyatu'l-Ayan*'da¹⁶⁶, *Tabakatu'l-Müfessirin*'de¹⁶⁷, *Tehzibu'l-Esma*'da¹⁶⁸ ve *Tuhfetu'l-Ahbab*'da¹⁶⁹ 'Seleme' ismi düşmüş görülmektedir. Ayrıca İbn Nedim, *Fihrist*'te, Tahavi'nin ismini; Muhammed b. Ahmed¹⁷⁰ b. Seleme b. Selame b. Abdulmelik şeklinde naklederek¹⁷¹, görüldüğü üzere, 'Seleme' ismini 'Selame' isminden önce zikretmiştir. Suyuti, Seleme'yi Mesleme olarak bildirmiş¹⁷², Zebidi ise, Selame isminden sonra, ziyade olarak, İbn İsmail ismini zikretmiştir.¹⁷³

Ayrıca, şeceresinde yer alan İbn Cenab ismi yerine, Abdulmecid Mahmud, İbn Cevvab¹⁷⁴; Temimi, İbn Habbab¹⁷⁵; Sa'd Beşir ise, İbn Hamid¹⁷⁶ ismini zikretmiştir. Sem'ani ise, 'Seleme' isminden sonra gelen 'Süleym' ismini zikretmemiştir.¹⁷⁷

¹⁶¹ İbn Yunus, *a.g.e.*, s. 20

¹⁶² Sa'd Beşir, *İmam Ebu Cafer Tahavi* s. 11

¹⁶³ Sehavi, *Tuhfetu'l-Ahbab*, s. 179

¹⁶⁴ İbn Kutluboğa, *Tacu't-Teracim*, s. 21, Askalani, *Lisanu'l-Mizan*, I, s. 416

¹⁶⁵ Sa'd Beşir, *a.g.e.*, a.y.

¹⁶⁶ İbn Hallikan, *a.g.e.*, I, s. 53

¹⁶⁷ Davudi, *Et-Tabakat*, s. 73

¹⁶⁸ Kureşi, *Tehzibu'l-Esma* s.160

¹⁶⁹ Sehavi, *a.g.e.*, s.179

¹⁷⁰ *Fihrist*'in dipnotunda bu kısım, 'Ahmed b. Muhammed' olarak tashih edilmiştir.

¹⁷¹ İbn Nedim, *a.g.e.*, s. 383

¹⁷² Suyuti, *Hüsnü'l-Muhadara*, s.350

¹⁷³ Özcan, *El-Havi*, s.205

¹⁷⁴ Mahmud, *Ebu Cafer Tahavi ve Eseruhu fi'l Hadis*, s. 41

¹⁷⁵ Temimi, *Et-Tabakat*, s. 49

¹⁷⁶ Sa'd Beşir, *a.g.e.*, a.y.

¹⁷⁷ Sem'ani, *El-Ensab*, IV, s. 53

İmam Tahavi, Mısır'ın Münya idari bölgesinde Semalut merkezine bağlı Taha'l-E'mide isimli yerleşim birimindedir. Diğer bir rivayette, O'nun, Esyut'un yakınlarındaki Taha'l-E'mide'den olduğu nakledilir.¹⁷⁸ Suyuti, O'nun, Taha'lı olmayıp Taha yakınlarındaki Tahtuta isimli köyden olduğunu, ancak O'na Tahtuti denilmesinin kerih görüldüğünü belirtmiştir.¹⁷⁹ Tahtut'un 10 haneden oluşan küçük bir köy olduğu zikredilmektedir.¹⁸⁰ Tarihçiler doğum tarihi konusunda ihtilaf etmişlerdir.¹⁸¹ İbn Kesir¹⁸², İbn Esir¹⁸³ ve Leknevi¹⁸⁴, Tahavi'nin 229/843 yılında doğduğunu belirtmektedir. Mezar taşında da doğum tarihi 229/843 olarak yazılıdır.¹⁸⁵ İbn Asakir'in bildirdiğine göre Tahavi, Rebiu'l Evvel ayının son on gününde, Pazar günü 239/853 senesinde doğmuştur.¹⁸⁶ Ebu Said b. Yunus, Tahavi'nin kendisinden, 239/853 senesinde doğduğunu nakletmiştir.¹⁸⁷ Sem'ani de, Tahavi'nin 239 yılında doğduğunu belirtmektedir.¹⁸⁸ İbn Hallikan¹⁸⁹ ve Sehavi¹⁹⁰ ise, Tahavi'nin, 238 yılında doğduğunu söylemişlerdir. Suyuti, *Tabakat*'ında, Tahavi'nin 237/851 yılında doğduğunu bildirmekle birlikte¹⁹¹, *Hüsnü'l-Muhadara* adlı eserinde, 239 yılını zikretmiştir.¹⁹² Leknevi, ayrıca, Tahavi'nin 230/844 senesinde doğduğuna dair bir haber de nakletmektedir.¹⁹³ Ancak, doğum yılı ile ilgili tercih edilen, 239/853 senesidir.¹⁹⁴

İmam Tahavi, Arap kabilelerinin en meşhur, en köklü ve en büyüklerinden olup Kahtanilere kadar uzanan Ezd kabilesine¹⁹⁵ nisbetinden dolayı el-Ezdi¹⁹⁶; Ezd kabilesine bağlı, Beni Müzeykiya'dan bir oba olan Hacr'a nisbetinden dolayı el-

¹⁷⁸ Mahmud, *a.g.e.*, s. 48–49

¹⁷⁹ Suyuti, *Lübbü'l-Lübab*, II, s. 88

¹⁸⁰ İbn Yunus, *a.g.e.*, s. 21, Mahmud, *a.g.e.*, s. 49

¹⁸¹ Mahmud, *a.g.e.*, s. 52 Farklı görüşler için bkz. Mahmud, *a.g.e.*, s. 52–54

¹⁸² İbn Kesir, *El-Bidaye*, XI, s. 186

¹⁸³ İbn Esir, *El-Lubab*, II, s. 276

¹⁸⁴ Leknevi, *a.g.e.*, s.32

¹⁸⁵ Tahavi, *Ahkamu'l-Kur'an*, s. 49

¹⁸⁶ İbn Münzir, *Muhtasaru't-Tarihi Dmeşk li İbn Asakir*, III, s. 264

¹⁸⁷ Kureşi, *El-Cevahir*, I, s. 273

¹⁸⁸ Sem'ani, *a.g.e.*, *a.y.*

¹⁸⁹ İbn Hallikan, *a.g.e.*, I, s. 54,

¹⁹⁰ Sehavi, *a.g.e.*, *a.y.*

¹⁹¹ Suyuti, *Tabakatu'l-Huffaz*, s. 339

¹⁹² Suyuti, *Hüsnü'l-Muhadara*, s.350

¹⁹³ Leknevi, *a.g.e.*, s. 32

¹⁹⁴ Mahmud, *a.g.e.*, s. 54, Tahavi, *Ahkamu'l Kur'an*, s.14

¹⁹⁵ Bu kabile Yemenlidir. Bkz. İbn Hallikan, *a.g.e.*, I, s. 55

¹⁹⁶ İbn Ebi İzzi, *Şerhu Akidetü't-Tahaviyye*, s. 51

Hacri¹⁹⁷; doğum yeri olan Mısır'a nisbetinden dolayı el-Mısri¹⁹⁸ ve Mısır'ın Said bölgesinde, Nil'in kuzeybatısında bulunan Taha köyüne nisbetinden dolayı et-Tahavi¹⁹⁹ diye meşhur olmuştur. Ayrıca Cize'ye nisbet edildiğinden ve bu yüzden kendisine el-Cizi denildiğinden de söz edilir.²⁰⁰

3.2- Ailesi

Yemenli Ezd kabilesinin Hacr koluna mensub olan Tahavi'nin ecdadı, Mısır'ın fethinden sonra, Yemen'den ayrılarak Mısır'a yerleşmiştir.²⁰¹

Tahavi, ilim, fazilet ve doğruluk ile tanınan bir aileye mensup olup, o ortamda yetişmiştir. Babası, Muhammed, ilim sahibi, edep ve fazilet erbabı olmasının yanında, şiir bilen ve bildiklerini rivayet eden bir kişidir. Tahavi, babasının, şiir ve edebiyatta etkin biri olduğunu söylemiştir. Tahavi, O'na şiir okuyunca, hatalı beyitleri düzeltir ve eksikleri tamamlardı.²⁰² Ayrıca Tahavi, duyduğu şiirleri O'na arz ediyor ve görüşünü alıyordu.²⁰³ Babası, 264/878 senesinde vefat etmiştir.²⁰⁴

Tahavi'nin annesi, İmam Müzeni'nin kız kardeşi ve İmam Şafii'nin talebelerinden olup fakih bir hanımdır. Suyuti, Tahavi'nin annesinin, İmam Şafii'nin meclisinde bulunduğunu, bu nedenle, İmam Şafii'nin öğrencilerinden ve Mısır'daki Şafii fakihlerinden sayıldığını zikretmiştir.²⁰⁵ Esnevi, *Tabakat*'ında, Şafii fakihlerinden Rafii'nin, Müzeni'nin kız kardeşi olan, Tahavi'nin annesinden, madenlerin zekâtı ile ilgili olarak naklettiği, 'bir yıl geçme(havli havelan) şartının gerekli olmadığı' görüşünü sahih kabul ettiğini yazmaktadır. Bu nakli yaparken de isim zikretmeyerek O'ndan 'güven duyduğu biri' şeklinde söz etmiştir. O'nun bu görüşünü, Buveyti de

¹⁹⁷ Cessas, *Muhtasarü İhtilafî'l-Ulema*, s. 19

¹⁹⁸ Mahmud, *a.g.e.*, s. 44

¹⁹⁹ İbn Yunus, *a.g.e.*, s. 20

²⁰⁰ Mahmud, *a.g.e.*, s. 43

²⁰¹ Kevseri, *Havi*, s. 3

²⁰² Tahavi, *Ahkamu'l-Kur'an*, s. 14

²⁰³ Sa'd Beşir, *a.g.e.*, s. 13

²⁰⁴ *a.g.e.*, s. 59

²⁰⁵ Suyuti, *Hüsnu'l-Muhadara*, s.399

nakletmiştir.²⁰⁶ Rafii, zekât konusunu O'ndan nakletmiş, İbn Subki de O'nu, tabakatında zikretmiştir. Tahavi'nin annesi, Adnaniyye adlı bir kabileye mensuptur.²⁰⁷

Tahavi'nin dayısı, İmam Müzeni, İmam Şafii'nin önde gelen öğrencilerinden olup, Şafii Mezhebinin büyük fakihlerindedir.²⁰⁸ Tahavi'nin, orduda görevli olan, İbrahim isimli bir amcasından bahsedilir. Başka bir amcası daha olduğu söylenir ancak onun ismi zikredilmez.²⁰⁹

Mevcut kaynaklara göre, Tahavi'nin, Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Selame isminde, Mısır ulemasından olduğu ifade edilen bir oğlu vardır. Kindi, O'ndan rivayetlerde bulunmuş, Kureşi, O'nu, *Tabakat*'ında zikrederek, vera' ve takva sahiplerinden saymıştır. O da, babası gibi, Hanefi Mezhebindedir.²¹⁰ Sem'ani, O'nun, Nesai'den hadis rivayet ettiğini ve Ebu Zekeriyya Yahya b. Ali'nin, O'ndan hadis naklettiklerini söylediğini bildirmektedir. Künyesi Ebu Hasan olup, 351 senesinin Rabi'u'l Evvel ayında vefat etmiştir.²¹¹ Ayrıca, künyesinin 'Ebu Cafer' olmasının delaletiyle, Cafer adında bir çocuğunun olduğu da söylenebilir. Ancak, Arap geleneğinde, alınan künye çocuğa işaret etse de, çocuğu olmadan künye almış kişilere de rastlanmaktadır.²¹²

Ayrıca Sem'ani, Tahavi'nin, Hüseyin b. Ali adında, 361 senesinin Rabi'u'l Ahir ayında vefat eden bir torunundan bahsetmektedir.²¹³

3.3- İlmî Hayatı

3.3.1- İlk Öğrenimi

Tahavi, ilk eğitim ve öğrenimini, ilmi birikime ve ahlaki değerlere sahip olan ailesinden almış,²¹⁴ özellikle, fıkıh ilmi ile temayüz etmiş olan annesinden öğrenim görmüştür.

²⁰⁶ Esnevi, *a.g.e.*, s. 32

²⁰⁷ Sa'd Beşir, *a.g.e.*, s. 14

²⁰⁸ Tahavi, *Şerhu Müşkili'l-Asar*, s. 37

²⁰⁹ Mahmud, *a.g.e.*, s. 56

²¹⁰ *a.g.e.*, s. 60

²¹¹ Sem'ani, *a.g.e.*, *a.y.*

²¹² Mahmud, *a.g.e.*, s. 61

²¹³ Sem'ani, *a.g.e.*, *a.y.*

Daha sonra, Amr b. As mescidindeki ilim halkasına katılarak Ebu Zekeriyya Yahya b. Muhammed b. Amrus'un denetiminde Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiştir. Babasından edebiyat ve bazı tabii ilimleri okumuş, daha sonra, dayısı Müzeni'den fıkıh okuyarak, özellikle, O'nun Muhtasarını konu alan derslerine katılıp özenle dinlemiştir. O'ndan, İmam Şafii'den gelen hadisleri rivayet etmiştir.²¹⁵ Ebu Süleyman b. Züber'in bildirdiğine göre Tahavi, ilk hadis eğitimini Müzeni'den aldığını ve ilk olarak O'ndan hadis naklettiğini söylemiştir.²¹⁶

Tahavi 20 yaşına ulaştığında, İmam Şafii'nin en önemli öğrencilerinden olan dayısı Müzeni'nin elindeki eserler vasıtasıyla Hanefi icthadlarına vakıf olmuş, rey taraftarlarının icthadlardaki yaklaşımını kendisine daha yakın bulduğu için ve kendisinde oluşan yeni kanaatler doğrultusunda, ilk görüşlerini terk ederek, fıkhıta Ebu Hanife'nin metodunu ve görüşlerini benimsemiştir.²¹⁷ Kaynaklarda, bununla ilgili birçok anekdot yer almaktadır.²¹⁸

3.3.2- İlmi Kişiliğinin Oluşması

Tahavi, Müzeni'nin akranlarının çoğuna yetişmiş ve onlardan ilim almıştır. Ancak kaynaklar, bu konuda fazla bilgi aktarmamaktadırlar. Buna rağmen, devrinin meşhur âlimlerinden bize gelen bilgilerden, Tahavi'nin ulaştığı ilmi birikimi bu âlimlerin çoğundan istifade ederek elde ettiği kanaati hâsıl olmaktadır. Tahavi'nin ilmi şahsiyetinin ve ahlaki kişiliğinin oluşmasında bu âlimlerin etkisi kaçınılmazdır. Bunların başında, şüphesiz, annesi ve dayısı gelir. Ayrıca, çok sayıda hadis rivayet ettiği Bekkar b. Kuteybe(270/884) ve fıkıh tahsili gördüğü Ahmed b. Ebi İmran(280/894) da bunlar arasında zikredilebilir. Özellikle, *Ahkamu'l-Kur'an* adlı eserinde Ahmed b. Ebi İmran'dan nakletmiş olduğu fikhi görüşlerden bunu anlamak mümkündür.²¹⁹

²¹⁴ Tahavi, *Ahkamu'l-Kur'an*, s. 14

²¹⁵ İbn Ebi İzzi, *Şerhu Akidetu't-Tahaviyye*, s. 52

²¹⁶ Zehebi, *a.g.e.*, XV, s. 29

²¹⁷ Tahavi, *Şerhu Müşkili'l-Asar*, s. 37

²¹⁸ Bkz. Askalani, *a.g.e.*, I, s. 417, İbn Münzir, *a.g.e.*, III, s. 264, Leknevi, *a.g.e.*, s. 32

²¹⁹ Tahavi, *Ahkamu'l-Kur'an*, s. 15-16

3.3.3- İlmî Yolculukları

Tahavi, henüz 30 yaşına gelmeden, ilmiyle ün salmış, hocalarının ve Mısır alimlerinin yanında görüşü sorulur olmuştu. Mısır Valisi Ahmed b. Tulun da, ilmi ve edebinden dolayı Tahavi'yi takdir eder, O'na hürmet gösterirdi. Bu nedenle Ahmed b. Tulun O'nu, vakfın şartlarını Kadı Ebu Hazm ile görüşmek üzere Şam'a göndermiştir.²²⁰ Bu fırsatı iyi değerlendiren Tahavi, Gazze, Askalan, Taberiyye, Kudüs ve Şam'a yolculuklar yapmış, birçok âlimden ilim elde ederek istifade etmiştir.²²¹ İbn Asakir'in bildirdiğine göre O, 268/882 senesinde Şam'a gitmiş,²²² Şam kadısı Ebu Hazm'den fıkıh öğrenmiştir.²²³ Ayrıca, hac farızasını yerine getirmek üzere Hicaz'a gitmiş, Mekke ve Medine âlim ve fakihleriyle görüşmeler yaparak ilim alışverişinde bulunmuştur.²²⁴ Ancak, Tahavi'nin yapmış olduğu bu iki yolculuğun ilim öğrenimi için yapılan yolculuklardan olup olmadığı tartışılabilir. Çünkü O, Şam'a, Ahmed b. Tulun tarafından, vakfın şartlarını Ebu Hazm'la görüşmek üzere gönderilmiş, kendisi bu fırsatı değerlendirerek, Ebu Hazm ve diğer alimlerden istifade etmiştir. Aynı şekilde Hicaz'a, hac görevini eda etmek üzere gitmiş, kendisi bu fırsatı değerlendirmiştir.

İmam Tahavi, asrının Hanefî imamlarından, Hanefî Mezhebinin öğretilerini öğrendiği için, ilim öğrenimi için yapılan yolculuklara fazla ihtiyacı olmamıştır. Ayrıca Tahavi, âlimlerin genelde tercih ettikleri bir merkez olan Mısır'da yaşamış, Mısır'a gelen tüm âlimlerden yeterince istifade etmeye çalışmıştır.²²⁵

3.3.4- Hocaları²²⁶

Tahavi, asrının âlimlerinden istifade etmek için büyük bir gayret sarf etmiş, Mısır'a gelen batı ulemasının tamamıyla görüşmüş ve onlardan ilim almıştır.²²⁷ Kevseri,

²²⁰ Mahmud, a.g.e., s. 81-82

²²¹ Tahavi, *Ahkamü'l-Kur'an*, s. 20

²²² İbn Münzir, a.g.e., III, s. 264

²²³ İbn Kesir, a.g.e., XI, s. 186

²²⁴ Mahmud, a.g.e., s. 82

²²⁵ a.g.e., s. 83

²²⁶ Kevseri, Abdulaziz b. Ebi Tahir Et-Temimi'nin, Tahavi'nin hocalarını müstakil bir eserde topladığını ifade etmektedir. Ancak biz bu eseri bulamadık. Bkz. Kevseri, a.g.e., s. 6

²²⁷ Nezir Ahmed, a.g.e., s. 95

Tahavi'nin hocalarının, Mısırlı, Faslı, Yemenli, Basralı, Küfeli, Hicazlı, Şamlı, Horasanlı ve diğer İslam beldelerinden olduklarını söylemiştir.²²⁸

Hocalarının sayısı 300'ün üzerindedir.²²⁹ Kandehlevi, *Meanu'l-Asar*'a yazdığı mukaddimede, hocalarının sayısını 298²³⁰ olarak belirtmiştir.²³¹ Biz burada önemli hocalarını zikretmekle yetineceğiz.

1- İsmail b. Yahya b. İsmail b. Amr b. Müslim el-Müzeni(264/878): İmam Şafii'nin en önemli öğrencilerinden olan Müzeni, aynı zamanda Tahavi'nin dayısıdır.²³² O'ndan sayısız hadis dinlemiş ve İmam Şafii'nin *es-Sünen* adlı eserini nakletmiştir.²³³

2- Bahr b. Nasr b. Sabik el-Havlani(267/881): Hadis rivayetinde güvenilir ve fazilet sahibi olup, İmam Şafii'nin öğrencisidir.²³⁴

3- Rabi' b. Süleyman el-Muradi(270/884): İmam Şafii'nin öğrencisidir.²³⁵

4- Rabi' b. Süleyman el-Cizi(256/870): İmam Şafii'nin öğrencisidir.²³⁶ Ebu Davud ve Nesai, O'ndan hadis rivayet etmiştir.²³⁷

5- Muhammed b.Selame(264/878): Tahavi'nin babasıdır.²³⁸

6- Ebu Hazım Abdulhamid b. Abdülaziz el-Bağdadi(292/905)²³⁹: Şam, Bağdat ve Küfe kadılığı yapmıştır.²⁴⁰

7- Bekkar b. Kuteybe Ebu Bekr el-Basri(270/884): Hanefi fakih ve Mısır kadısı'dır. Vera' ve zühd'ü ile tanınır. Tahavi, en çok ilmi O'ndan almıştır.²⁴¹

8- Ebu Cafer Ahmed b. Ebi İmran el-Bağdadi(280/893): Hanefi fakih, muhaddis ve hafızdır.²⁴²

²²⁸ Kevseri, *a.g.e.*, s. 18

²²⁹ İbn Ebi İzzî, *Şerhu't-Tahaviyye fi Akidetu's-Selefiyye*, s. 12

²³⁰ Tahavi, *Ahkamu'l-Kur'an*, s. 35'te, Kandehlevi'nin ifadesiyle bu sayı 272 olarak zikredilmektedir.

²³¹ Nezir Ahmed, *a.g.e.*, s. 96

²³² Tahavi, *Şerhu Müşkili'l-Asar*, s.41

²³³ Kevseri, *a.g.e.*, s. 6

²³⁴ Nezir Ahmed, *a.g.e.*, s. 97

²³⁵ İbn Ebi İzzî, *Şerhu Akidetu't-Tahaviyye*, s. 55

²³⁶ Tahavi, *Ahkamu'l-Kur'an*, s. 36

²³⁷ Kevseri, *a.g.e.*, s. 5

²³⁸ Nezir Ahmed, *a.g.e.*, s. 99

²³⁹ İbn Ebi İzzî, *Şerhu Akidetu't-Tahaviyye*, s. 55

²⁴⁰ Özel, *Hanefti Fıkah Âlimleri*, s. 30

²⁴¹ Nezir Ahmed, *a.g.e.*, s. 98

²⁴² Tahavi, *Şerhu Müşkili'l-Asar*, s. 42

- 9- Abdullah b. Ebu Davud Süleyman b. Eş'as es-Sicistani(316/929): Büyük hafızlardan olup²⁴³ Bağdat şeyhidir.²⁴⁴
- 10-Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesai(303/916): Sünen sahibidir. Hadiste imam, hafız ve fakihtir.²⁴⁵
- 11-Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Abdulkhakem el-Mısri(268/882): Müzeni ile beraber, asrının en büyük âlimlerinden olup, Maliki mezhebinin Mısır fakihidir.²⁴⁶
- 12-Ravh b. Ferec Ebu'l Zenbağ b. Ferec b. Abdurrahman el-Kattan(282/895): Maliki âlimi ve fakihidir. Tahavi'nin kıraat hocasıdır.²⁴⁷
- 13-İbrahim b. Ebu Davud Süleyman b. Davud el-Esedi el-Berlisi(270/884): Muksirundandır. Hafızdır.²⁴⁸
- 14-Ebu Musa Yunus b. Abdul a'la es-Sadafi(264/878): Şafii fakihidir.²⁴⁹ Hadis rivayetinde güvenilirdir ve ilim sahibidir.²⁵⁰
- 15-Ali b. Abdülaziz el-Begavi(280/893)²⁵¹
- 16-Abdurrahman b. Amr b. Abdullah ed-Dimeşki(281/894): Şam muhaddisidir.²⁵²
- 17-Ebu Cafer Abdulgani b. Rifaa b. Abdulmelik el-Lahmi el-Mısri(255/869): Ebu Davud, O'ndan rivayette bulunmuştur.²⁵³
- 18-Süleyman b. Şuayb El-Keysani²⁵⁴

3.3.5- Öğrencileri

Tahavi'nin öğrencilerinin sayısı, müstakil bir eserde toplanacak kadar fazladır. Nitekim Abdulgani El-Makdisi, ehl-i ilimden bazılarının, Tahavi'nin öğrencilerini, müstakil bir eserde topladığını belirtmiştir.²⁵⁵ Biz sadece önemli olanları zikredeceğiz.

²⁴³ Tahavi, *Ahkamu'l-Kur'an*, s. 36

²⁴⁴ Tahavi, *Şerhu Müşkili'l-Asar*, s. 51

²⁴⁵ Nezir Ahmed, *a.g.e.*, s. 97

²⁴⁶ Tahavi, *Şerhu Müşkili'l-Asar*, s. 50

²⁴⁷ *a.g.e.*, s. 53

²⁴⁸ Nezir Ahmed, *a.g.e.*, s. 96

²⁴⁹ Tahavi, *Şerhu Müşkili'l-Asar*, s. 46

²⁵⁰ Nezir Ahmed, *a.g.e.*, s. 100

²⁵¹ İbn Ebi İzzi, *Şerhu Akideti't-Tahaviyye*, s. 55

²⁵² Tahavi, *Şerhu Müşkili'l-Asar*, s. 47

²⁵³ *a.g.e.*, s. 49

²⁵⁴ Kevseri, *a.g.e.*, s. 9

²⁵⁵ Cessas, *a.g.e.*, s. 32 Bu tarz bir esere rastlayamadık.

- 1- Abdullah b. Adiy b. Abdullah el-Cürçani(365/976): ‘*el-Kamil fi’l Cerh ve’t Ta’lil*’ adlı bir kitabı vardır. Hafız ve tenkidcidir.²⁵⁶
- 2- Ahmed b. Kasım b. Ubeydullah el-Bağdadi(364/975): İbn Hişab diye tanınır. Darekutni’nin şeyhidir.²⁵⁷
- 3- Abdullah b. Ubeydullah b. Davud(275/889): Zamanının Horasan fakihidir. Tahavi’den hadis dinlemiştir.²⁵⁸
- 4- Muhammed b. Muzaffer b. Musa(379/990): Hafızlardan olup, Ebu Hanife’nin rivayetlerini topladığı bir müsnedi vardır. Darekutni, O’ndan hadis rivayet etmiştir.²⁵⁹
- 5- Süleyman b. Ahmed b. Eyub et-Taberani(360/971): Mucemleri vardır. Hadiste güvenilir, hafız ve âlimdir.²⁶⁰
- 6- Ahmed b. Muhammed b. Mansur el-Ensari ed-Damegani: Mısır’da Tahavi’den ders okumuştur. Rey ehlinin büyük fakihlerindedir. Vasıt Kadılığı’na velayet etmiştir.²⁶¹
- 7- Mesleme b. Kasım b. İbrahim el-Endülüsi el-Kurtubi(353/964): Rahhal muhaddisidir. Muksirundandır.²⁶²
- 8- Ali b. Ahmed b. Muhammed et-Tahavi(351/962): İmam Tahavi’nin oğludur. Nesai’den *Sünen*’i rivayet etmiştir.
- 9- Ebu Osman Ahmed b. İbrahim b. Hammad b. İsmail el-Ezdi(329/941): Mısır Kadılığı yapmıştır. İbn Zülak’ın belirttiğine göre, Mısır Kadılığı yaptığı sırada, Tahavi’den hadis dinlemiştir.²⁶³
- 10-Ebu Muhammed Abdülaziz b. Muhammed et-Temimi el-Ezdi: Said bölgesinin kadısıdır.
- 11-Ebu’l Kasım Ubeydullah b. Ali ed-Davudi: Asrının Zahiriye şeyhidir.²⁶⁴
- 12-Muhammed b. İbrahim Ali el-Mukri: Tahavi’den, *Meani’l Asar*’ı dinlemiştir.²⁶⁵
- 13-Abdurrahman b. İshak El-Cevheri: Mısır Kadısı’dır.
- 14-Abdullah b. Muhammed b. Ahmed: İbn Ebi Avvam diye tanınır. Hafız ve kadıdır.

²⁵⁶ Nezir Ahmed, *a.g.e.*, s. 103

²⁵⁷ Tahavi, *Ahkamu’l-Kur’an*, s. 38

²⁵⁸ *a.g.e.*, s. 39

²⁵⁹ *a.g.e.*, s. 41

²⁶⁰ Nezir Ahmed, *a.g.e.*, s. 102

²⁶¹ Tahavi, *Şerhu Müşkili’l-Asar*, s. 74

²⁶² *a.g.e.*, s. 78

²⁶³ *a.g.e.*, s. 79

²⁶⁴ Kureşi, *El-Cevahir*, I, s. 275

²⁶⁵ Temimi, *a.g.e.*, s. 50

3.3.6-Eserleri:

Tarihçiler, Tahavi'nin otuzdan fazla eseri olduğunu belirtmektedir. Akaid, tefsir, hadis, fıkıh, şurut ve tarih alanında eserler vermiştir.²⁶⁶

Akaid ile ilgili eserleri

1- *Akidetu't-Tahaviyye*: Eserde, ehl-i sünnet itikadı açıklanmış,²⁶⁷ Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in itikadla ilgili görüşleri nakledilmiştir.²⁶⁸ Eser, '*Beyanu-İtikadi Ehli's-Sünnet ve'l Cemaat*' ismiyle de tanınmakla birlikte²⁶⁹, Kevseri, eserin isminin '*Akidetu'l-Meşhure*'²⁷⁰, Sehavi ise, '*el-Akide fi Usuli'd-Din*'²⁷¹, olduğunu zikretmişlerdir. Bu eser, Ehl-i Sünnet tarafından kabul görmüştür.²⁷²

2- *El-Kitab fi'n Nahl ve Ahkamiha ve Sfatiha ve Ecnasiha*: Kırk cüzlük bir eserdir.²⁷³

Tefsir ile ilgili eserleri

1- *Ahkamu'l-Kur'an*: Eser, Ahkâm ayetlerinin tefsiri hakkındadır.²⁷⁴ Fıkıh bablarına göre tertib edilen eser²⁷⁵ yirmi cüzdür.²⁷⁶ Küfevi, eserin yirmi cüzdenden fazla olduğunu söylemiştir.²⁷⁷

2- *Tefsiru'l-Kur'an*: Bu eser bin varaktan oluşmaktadır.²⁷⁸

3- *En-Nevadir fi'l Kur'an*: On cüzdür.²⁷⁹ Kadı İyad'ın, *el-İkmal* adlı eserinde belirttiğine göre, Tahavi'nin bu eseri, bin varaktan(iki bin sayfa) oluşmaktadır. Muhtemelen, *Ahkamu'l-Kur'an*, *Nevadiru'l-Kur'an* ve *Tefsiru'l-Kur'an* tek bir eserdir.²⁸⁰

²⁶⁶ Tahavi, *Şerhu Müşkili'l-Asar*, s. 80, İbn Ebi İzzi, *Şerhu Akidetu't-Tahaviyye*, s. 58

²⁶⁷ Tahavi, *Ahkamu'l-Kur'an*, s. 41

²⁶⁸ Tahavi, *Şerhu Müşkili'l-Asar*, s. 85

²⁶⁹ Mahmud, *a.g.e.*, s. 126

²⁷⁰ Kevseri, *a.g.e.*, s. 37

²⁷¹ Sehavi, *a.g.e.*, s.179

²⁷² İbn Ebi İzzi, *Şerhu Akidetu't-Tahaviyye*, s. 60

²⁷³ Mahmud, *a.g.e.*, s. 126, Sa'd Beşir, *a.g.e.*, s. 22

²⁷⁴ Cessas, *a.g.e.*, s. 47

²⁷⁵ Tahavi, *Ahkamu'l-Kur'an*, s. 42

²⁷⁶ Tahavi, *El-Muhtasar*, s. 13, Tahavi, *Şerhu Meani'l-Asar*, s. 5

²⁷⁷ Dihlevi, *Bustanu'l-Muhaddisin*, s. 119

²⁷⁸ Ednevi, *Et-Tabakat*, s.61

²⁷⁹ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II, s. 1980

²⁸⁰ Mahmud, *a.g.e.*, s. 126

Hadis ile ilgili eserleri

1- *Meanu'l-Asar (Şerhu Meani'l-Asar)*: Tasnif ettiği ilk eser²⁸¹ olup, Kütüb-ü Sitte'nin de içinde bulunduğu, muteber on hadis kitabından biridir.²⁸² Eserde ihtilaflı meselelerin delilleri arasında muhakeme yapılmaktadır.²⁸³ Ahkâm hadislerini içeren²⁸⁴ bu eser dört cüzdür.²⁸⁵

2- *Şerhu Müşkili'l-Asar (Beyanu Müşkili'l-Asar)*: İbn Nedim, bu eserin ismini, '*Şerhu Müşkili'l-Ehadisi Resulullah(SAV)*'²⁸⁶ Kevseri ise, '*Beyanu Müşkili'l-Hadis*' olarak zikretmiştir.²⁸⁷ Hadislerden tearuzu giderme ve hüküm çıkarma ile ilgilidir.²⁸⁸

3- *Es-Süneni Me'sure*: Tahavi'nin, dayısı Müzeni'nin, İmam Şafii'den işittiği hadisleri topladığı eserdir.²⁸⁹ *Süneni'ş-Şafii* diye de bilinen eser,²⁹⁰ *Süneni't-Tahavi* ismiyle de tanınmaktadır.²⁹¹ Bu eseri Müzeni'den, yalnızca Tahavi rivayet etmiştir.²⁹²

4- *Sahihu'l-Asar*²⁹³

5- *En-Nakdu Kitabi'l-Müdelisin ala Kerabisi*²⁹⁴: Kevseri, eserin ismini, '*Er-Red ala Kitabi'l-Müdelisin li Ebi Ali Hüseyin b. Ali El-Kerabisi*' olarak bildirmiştir. Tahavi bu eserde, Kerabisi'yi şiddetli bir şekilde kötülemiştir.²⁹⁵

6- *Et-Tesviye beyne Haddesena ve Ahberena*: Hadis ıstılahları konusunda küçük bir risaledir.²⁹⁶ Tek cüzdür.²⁹⁷

7- *Şerhu'l-Asar*: İmam Muhammed'in '*El-Asar*' isimli eserinin şerhidir.

8- *El-Mişkat*²⁹⁸

²⁸¹ Kureşi, *El-Cevahir*, I, s. 276, İbn Ebi İzzi, *Şerhu Akidetu't-Tahaviyye*, s. 59, Tahavi, *Şerhu Müşkili'l-Asar*, s. 80

²⁸² Tahavi, *Şerhu Meani'l-Asar*, s. 5

²⁸³ Tahavi, *El-Muhtasar*, s. 12, Kevseri, *a.g.e.*, s. 31

²⁸⁴ Cessas, *a.g.e.*, s. 49

²⁸⁵ Sa'd Beşir, *a.g.e.*, s. 16

²⁸⁶ İbn Nedim, *a.g.e.*, s. 383

²⁸⁷ Kevseri, *a.g.e.*, s. 34

²⁸⁸ Tahavi, *El-Muhtasar*, s. 12

²⁸⁹ *a.g.e.*, s. 14, Cessas, *a.g.e.*, s. 49

²⁹⁰ Cessas, *a.g.e.*, *a.y.*

²⁹¹ Kevseri, *a.g.e.*, s. 6

²⁹² Halili, *a.g.e.*, I, s. 431

²⁹³ Cessas, *a.g.e.*, s. 49

²⁹⁴ Davudi, *a.g.e.*, s. 75, Kureşi, *El-Cevahir*, I, s. 277

²⁹⁵ Kevseri, *a.g.e.*, s. 36

²⁹⁶ Cessas, *a.g.e.*, s. 49

²⁹⁷ Sa'd Beşir, *a.g.e.*, s. 17

²⁹⁸ Mahmud, *a.g.e.*, s. 127

Tarih ile ilgili eserleri

- 1- *Et-Tarihu 'l-Kebir*²⁹⁹: Bu eser, Kitabı' r Rical (Tabakat) sahiplerinin yararlandığı bir kaynak niteliğindedir.³⁰⁰
- 2- *Ahbaru Ebi Hanife ve Ashabiha*: Bu eser, *Menakıbu Ebi Hanife* ismiyle de bilinir.³⁰¹
- 3- *Er-Red ala Ebi Ubeyd fima Ehtaa fihi fi Kitabi 'l Ensab*³⁰²: Eserin ismi, 'Er-Red ala Ebi Ubeyd fima Ehtaa fi İhtilafi 'l Neseb' olarak da zikredilir.³⁰³
- 4- *En-Nevadir ve 'l Hikayat*: Yirmi cüzdür.³⁰⁴
- 5- *Menakıbi 'l-İmami 'l-Akdem*: Tek cildir.³⁰⁵

Fıkıh ile ilgili eserleri

- 1- *El-Muhtasar (Evsat)*: Bu eser, Hanefi Mezhebi'ndeki ilk muhtasardır.³⁰⁶ Hanefi fıkına dair olan bu eserini, *Muhtasaru 'l-Müzeni* gibi tertib etmiştir.³⁰⁷ Ebu'l Vefa Afgani'nin, Muhtasar'a yazdığı mukaddimede belirttiği üzere bu eser, sistematik olarak en güzel, rivayet olarak en sahih, dirayet olarak en güçlü, fetvası en çok takdire şayan olan bir eserdir. Tahavi, tercih ettiği görüşü, 'bihi ne'huzu' ifadesiyle belirtmiş, tercih yaptığında, tercih yönünü açıklamıştır. Bazen de, imamlara muhalefet edip kendisi icthad etmiştir.

Tahavi, diğer fıkıh eserlerinde olduğu gibi, eserine, abdestin farzından bahsetmeksizin, su bahsiyle başlamıştır.³⁰⁸

Tahavi, eserin muhtevası hakkında: 'Kitabımda, mutlaka bilinmesi gereken ve bilinmemesi caiz olmayan fıkhi konuları topladım. Meseleleri, Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'den gelen icthadlara dayanarak açıkladım.' demiştir. Ayrıca O,

²⁹⁹ Temimi, *a.g.e.*, s. 52, Kureşi, *El-Cevahir*, I, s. 277, İbn Kutluboğa, *a.g.e.*, s. 22

³⁰⁰ Cessas, *a.g.e.*, s. 37

³⁰¹ Mahmud, *a.g.e.*, s. 129, Kevseri, *a.g.e.*, s. 37

³⁰² Mahmud, *a.g.e.*, s. 129, Tahavi, *El-Muhtasar*, s. 14

³⁰³ Leknevi, *a.g.e.*, s. 32

³⁰⁴ Kureşi, *El-Cevahir*, I, s. 277, Tahavi, *Şerhu Meani 'l-Asar*, s. 5

³⁰⁵ Tahavi, *Şerhu Meani 'l-Asar*, s. 5

³⁰⁶ Tahavi, *Ahkamu 'l-Kur'an*, s. 45

³⁰⁷ İbn Ebi İzzi, *Şerhu Akidetu 't-Tahaviyye*, s. 59, Tahavi, *Şerhu Müşkili 'l-Asar*, s. 83

³⁰⁸ Tahavi, *El-Muhtasar*, s. 4

kitabımı, öğretimde kullanılması amacıyla telif ettiğini söylemektedir.³⁰⁹ Bu nedenle, herhalde, eserin açık ve anlaşılır olmasına özen göstermiştir.

2- *Muhtasaru'l-Kebir*

3- *Muhtasaru's-Sağir*³¹⁰

4- *İhtilafu'l-Fukaha*: 130 cüzden oluşan, büyük hacimli bir eserdir.³¹¹ Eserin ismi konusunda ihtilaf vardır. İbn Nedim, eserin isminin, '*el-İhtilaf beyne'l Fukaha*'³¹², Zehebi³¹³ ve Kevseri³¹⁴ '*İhtilafu'l-Ulema*', Dihlevi ise '*İhtilafu'l-Fukaha*'³¹⁵ olduğunu belirtmiştir. Kâtip Çelebi, eserin isminin '*İhtilafu'l-Ulema*' olduğunu bildirmiş ve esere '*İhtilafu'r-Rivayat*' da denildiğini söylemiştir.³¹⁶ Ancak, eserin muhakkiki, Muhammed Sagir el-Ma'sumi, '*İhtilafu'l-Fukaha*' ismini tercih etmektedir.³¹⁷ Bu eser tamamlanmamıştır.³¹⁸

5- *Şurutu'l-Kebir*: Kırk cüzden oluşan³¹⁹ bu eser, şuf'a ve rehineler hukuku hakkındadır.³²⁰

6- *Şurutu'l-Evsat*³²¹

7- *Şurutu's-Sağir*: *Muhtasaru's Şurut* da denilen³²² bu eser, ticaret malları, şuf'a, kiralama ve sadakalar konusunda bir muhtasardır ve beş cüzdür.³²³

8- *Şerhu Camiu'l-Kebir*

9- *Şerhu Camiu's-Sağir*³²⁴

10- *En-Nevadiru'l-Fıkhıyye*: On cüzden oluşan³²⁵ bu eserin bir kısmı kayıptır.³²⁶

11- *Hükmü arzi Mekke*: Tek cüzdür.³²⁷

12- *Kısmu'l-Fey ve'l-Ganaim*: Tek cüzdür.³²⁸

³⁰⁹ a.g.e., s.15

³¹⁰ Tahavi, *Ahkamu'l-Kur'an*, s. 45

³¹¹ Cessas, a.g.e., s. 48, Tahavi, *Ahkamu'l-Kur'an*, s. 46

³¹² İbn Nedim, a.g.e., s. 383

³¹³ Zehebi, a.g.e., XV, s. 29

³¹⁴ Kevseri, a.g.e., s. 34

³¹⁵ Dihlevi, a.g.e., s. 119

³¹⁶ Kâtip Çelebi, a.g.e., I, s. 32

³¹⁷ Sa'd Beşir, a.g.e., s. 18

³¹⁸ Mahmud, a.g.e., s. 128

³¹⁹ Tahavi, *El-Muhtasar*, s. 13, Kâtip Çelebi, a.g.e., II, s. 1045

³²⁰ İbn Ebi İzzi, *Şerhu Akidetu't-Tahaviyye*, s. 61

³²¹ Kâtip Çelebi, a.g.e., a.y., Mahmud, a.g.e., s. 128

³²² Kâtip Çelebi, a.g.e., a.y.

³²³ Tahavi, *Şerhu Müşkili'l-Asar*, s. 88

³²⁴ Kureşi, *El-Cevahir*, I, s. 276, Davudi, a.g.e., s. 75

³²⁵ İbn Kutluboğa, a.g.e., s. 22, Kureşi, *El-Cevahir*, I, s. 277, Tahavi, *El-Muhtasar*, s. 13

³²⁶ Tahavi, *Ahkamu'l-Kur'an*, s. 47

³²⁷ Tahavi, *El-Muhtasar*, s. 13, Mahmud, a.g.e., s. 128

- 13- *Kitabu'l-Eşribe*³²⁹
- 14- *Er-Red ala İsa b. Eban*: İki cüzdür.³³⁰
- 15- *İhtilafu'r-Rivayat ala Mezhebi'lKüfyyin*: İki cüzdür.
- 16- *Er-Reziyye*: Tek cüzdür.³³¹
- 17- *El-Muhadara ve's-Sicillat*³³²
- 18- *El-Vesaya ve'l Feraiz*³³³: Lisanu'l Mizan'da bu eserler ayrı ayrıdır.(*el-Vesaya* ve *el-Feraiz*)³³⁴
- 19- *El-Hitabat fi'l Furu*³³⁵
- 20- *Es-Saim*: Tek cüzdür.
- 21- *Ed-Derbe*: Küçük bir eserdir.³³⁶

3.3.6.1- Muhtasar Üzerine Şerh Yapanlar

Tahavi'nin önemli eserlerinden biri olan *Muhtasar*'ı pek çok kişi şerh etmiştir. Mevcut kaynaklarda tespit edebildiğimiz kadarıyla, bu eseri şerh edenleri şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Ebu Bekir Ahmed b. Ali el-Cessas er-Razi(370/ 980): Muhtasarı, 4 cild halinde şerh etmiştir.³³⁷ Bu şerh, şerhlerin en önemlisi, dirayet ve rivayet açısından en sağlam olanıdır.³³⁸
- 2- Hüseyin b. Ali es-Saymeri(436/1044)³³⁹
- 3- Ebu Nasr Ahmed b. Muhammed el-Akta(474/1081): Aynı zamanda *Muhtasaru'l-Kuduri*'nin şarihidir.³⁴⁰
- 4- Ahmed b. Mansur Ebu Nasr el-Muzafferî el-İsbicabi(480/1087): Kadıdır. Taberi şerhini ihtisar etmiştir.³⁴¹

³²⁸ Tahavi, *Şerhu Müşkili'l-Asar*, s. 89, İbn Kutluboğa, *a.g.e.*, s. 22

³²⁹ Tahavi, *Şerhu Müşkili'l-Asar*, s. 100, Tahavi, *Ahkamu'l-Kur'an*, s. 47

³³⁰ Kureşi, *El-Cevahir*, I, s. 277, Mahmud, *a.g.e.*, s. 128

³³¹ Tahavi, *El-Muhtasar*, s. 14

³³² Tahavi, *Şerhu Meani'l-Asar*, s. 5, Sa'd Beşir, *a.g.e.*, s. 20

³³³ Temimi, *a.g.e.*, s. 52, Sa'd Beşir, *a.g.e.*, s. 20

³³⁴ Askalani, *a.g.e.*, I, s. 418

³³⁵ Tahavi, *Şerhu Müşkili'l-Asar*, s. 100, Mahmud, *a.g.e.*, s. 128

³³⁶ Kureşi, *Tehzibu'l-Esma*, s.61

³³⁷ Tahavi, *El-Muhtasar*, s. 5

³³⁸ Kevseri, *a.g.e.*, s. 36

³³⁹ Tahavi, *Ahkamu'l-Kur'an*, s. 45, Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II, s. 1628, Kevseri, *a.g.e.*, s. 35

³⁴⁰ Tahavi, *El-Muhtasar*, s. 9, Kevseri, *a.g.e.*, *a.y.*

³⁴¹ Tahavi, *El-Muhtasar*, s. 6, Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II, s. 1627

- 5- Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl es-Serahsi(483/1090): Muhtasar'ı, 5 cild halinde şerh etmiş,³⁴² kolay bir üslup kullanmıştır.³⁴³
- 6- Ali b. Muhammed b. İsmail es-Semerkandi(535/1140): '*El-Hidaye*' isimli eserin müellifi olan Merginani'nin hocasıdır. Ebu'l Vefa Afgani, Muhtasar'ın tashihinde bu fakihin yapmış olduğu şerhten yararlandığını belirtmiştir.³⁴⁴
- 7- Muhammed b. Ahmed el-Hocendi el-İsbicabi(536/1141)³⁴⁵
- 8- Ebu Hasan Ali b. Bekir el-İsbicabi: İfade edildiğine göre bu şerhi müstakil olarak telif etmemiş, Taberi'nin bir eseriyle birlikte bir kitapta yazmıştır.³⁴⁶
- 9- Ahmed b. Ali el-Verrak er-Razi: Yapmış olduğu şerh, 4 cild halinde ve basittir. Önce muhtasarın metnini verip sonra şerh etmiştir.
- 10- Ahmed b. Muhammed b. Mes'ud el-Veberi el-Hanefi: Yaptığı şerh, 2 cild halinde ve orta hacimlidir. Eser, metin ve şerhler birbirini takip ettirilerek hazırlanmıştır.³⁴⁷
- 11- Ahmed b. Mansur et-Taberi es-Semerkandi: Muhtasar'ı, çok uzun ve tafsilatlı bir şekilde şerh etmiştir.³⁴⁸

3.4- Fakihler Arasındaki Konumu

Tahavi, Hanefi geleneğinde kendini iyi yetiştirmiş ve kurucu imamlar dâhil, hiçbir fakihe taassub derecesinde bağlanmamış, delilin kuvvetiyle, doğruluğuna itibar ettiği görüşü tercih etmiştir. Tahavi, o asırda, taklidi uygun görmeyen âlimlerdendir.³⁴⁹ O'nun, Ebu Hanife'nin usulüne vakıf olup, Hanefi Mezhebi'ne tabi olmuş olması, gerektiğinde, farklı görüşleri benimsemesine ve başkalarının görüşlerini tercih etmesine engel olmamıştır.³⁵⁰

Tahavi'nin mertebesi konusunda tabakat sahipleri ihtilaf etmişlerdir. İbn Kemal Paşa, fukahayı 7 tabakaya ayırmış, Tahavi'yi üçüncü tabakada saymıştır. Buna göre Tahavi, meselede müctehiddir. Bu tabakadakiler, Hanefi geleneğine göre, usul ve furu'da

³⁴² Kâtip Çelebi, *a.g.e., a.y.*

³⁴³ Tahavi, *El-Muhtasar*, s. 6

³⁴⁴ *a.g.e., s. 7*

³⁴⁵ *a.g.e., s. 8, Kâtip Çelebi, a.g.e., a.y.*

³⁴⁶ Tahavi, *El-Muhtasar*, s. 6

³⁴⁷ Kâtip Çelebi, *a.g.e., a.y.*

³⁴⁸ *a.g.e., a.y., Tahavi, El-Muhtasar*, s. 6

³⁴⁹ Tahavi, *Şerhu Müşkili'l-Asar*, s. 60

³⁵⁰ İbn Ebi İzzî, *Şerhu Akideti't-Tahaviyye*, s. 11

mezhep imamına muhalefet etmezler. Ancak, nas bulunmayan durumlarda hüküm çıkarabilirler.³⁵¹

Leknevi'ye göre, Tahavi'nin '*Şerhu'l-Meani'l-Asar*' adlı eserini ve diğer eserlerini inceleyen kimse, O'nun, kuvvetli delil bulduğunda, birçok defa mezhep imamının görüşünden farklı bir görüş ortaya koyduğunu görür. O, müctehid imamlardan birine intisab etmiş olsa da, usul ve furu'da imamı taklid etmez. Müctehid imama intisab etmesi, ictihadda O'nun yolunu takip etmesinden dolayıdır. Tahavi, İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in seviyesindedir.³⁵²

Abdülaziz Dihlevi de, Tahavi'nin *Muhtasar*'ının, O'nun mezhepte müctehid olduğuna delalet ettiğini, sırf Hanefi Mezhebi'nin mukallidi olmadığını ve kuvvetli delil bulduğunda, farklı görüşleri tercih ettiğini ifade etmektedir.³⁵³

Müşkilü'l-Asar mukaddimesinde bildirildiğine göre, *El-İskaf* isimli eserde; her ne kadar Ebu Hanife'ye intisap edip, mezhep geleneğine bağlı olsa da, Tahavi'nin, mutlak müctehid mertebesinde olduğu ifade edilmektedir.³⁵⁴

Ebu Ömer b. Abdilberr'in belirttiğine göre Tahavi, bütün fıkıh mezheplerine vakıf bir âlimdir.³⁵⁵

Bedru'l Ayni, Tahavi'nin, Kur'an ve Sünnet'ten hüküm çıkarmada en isabetli olanlardan biri olduğu konusunda şüphe olmadığını belirtmiştir.³⁵⁶

Her durumda Tahavi, müstakil bir şahsiyete sahiptir. O, usul ve furu'da kimseyi taklid etmez.³⁵⁷

³⁵¹ Tahavi, *Ahkamu'l-Kur'an*, s. 22

³⁵² Leknevi, *a.g.e.*, s. 31-32

³⁵³ Dihlevi, *a.g.e.*, s. 119

³⁵⁴ Tahavi, *Şerhu Müşkilü'l-Asar*, s. 63

³⁵⁵ Kevseri, *a.g.e.*, s. 12

³⁵⁶ *a.g.e.*, s. 13

³⁵⁷ Tahavi, *Ahkamu'l-Kur'an*, s. 24

Ayrıca, İmam Muhammed'in öğrencisi ve Irak fakihî olan İsa b. Eban'a karşı, '*Er-Red ala İsa b. Eban*'³⁵⁸ isimli reddiyeyi yazması, O'nun ilmi konumunu ve ilmi gerçekleri ortaya çıkarmadaki hassasiyetini anlama açısından dikkate değer bir husustur.

3.5-Vefatı

Tahavi, 321 senesinde Zilkade ayının ilk günlerinde perşembe gecesî Mısır'da 82 yaşındayken vefat etmiştir.³⁵⁹ Perşembe günü seher vaktinde vefat ettiği de zikredilmektedir.³⁶⁰ 321 senesinde vefat ettiği konusunda çoğunluğun ittifakı vardır. Ancak İbn Nedim, Tahavi'nin, 322 senesinde³⁶¹, *Kitabu'l İrşad*'ın muhakkiki, Muhammed Said, 311 senesinde³⁶², Zebidi ise, 329 senesinde vefat ettiğini zikretmiştir.³⁶³ Beni Eş'as Türbesi'ne defnedilmiş olup³⁶⁴, kabri, Kahire'de İmam Şafii hazretlerinin türbesi civarındadır.³⁶⁵

³⁵⁸ Kureşi, *El-Cevahir*, I, s. 277

³⁵⁹ İbn Münzir, *a.g.e.*, III, s. 264, Askalani, *a.g.e.*, I, s. 418, İbn Hallikan, *a.g.e.*, I, s. 54

³⁶⁰ Kureşi, *Tehzibu'l-Esma*, s.61

³⁶¹ İbn Kutluboğa, *a.g.e.*, s. 24

³⁶² Halili, *a.g.e.*, I, s. 431 (3 numaralı dipnot)

³⁶³ Özcan, *a.g.e.*, s. 210

³⁶⁴ Sehavi, *a.g.e.*, s.179

³⁶⁵ Tahavi, *Şerhu Müşkili'l-Asar*, s. 101

BÖLÜM 2: HER İKİ MUHTASARIN KAYNAKLARININ İNCELENMESİ

1-MUHTASARLARIN KAYNAKLARININ İNCELENMESİ

1.1. Tahavi'nin *Muhtasar*'ının Kaynağının İncelenmesi

Bu bölümde, Tahavi'nin *Muhtasar*'ına kaynaklık eden eserleri tesbit ederek, bu eserler ve eserlerin müellifleri hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

1.1.1. Tahavi'nin *Muhtasar*'ının Kaynağının Tesbiti

İmam Tahavi, Hanefi fıkhına dair telif ettiği *Muhtasar*'ın girişinde, bu eserini; Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'den gelen icthadlara dayanarak telif ettiğini belirtmek üzere şöyle demiştir: “Bu eserimdeki meseleleri, Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in sözleriyle açıkladım.”³⁶⁶ Tahavi'nin, bu rivayetleri elde edeceği en önemli eser, İmam Muhammed'in '*Zahiru'r-Rivaye*' diye bilinen eserleridir.

Tahavi'nin *Muhtasar*'ı ile bu eserler arasında yaptığımız karşılaştırmada; Tahavi'nin, koyun, sığır ve deve yavrularında zekatın vacip olup olmadığı ile ilgili görüşleri³⁶⁷, meyve ve sebzelerde nisabın olup olmadığı ve öşre tabi olan ve öşre tabi olmayan ürünler ile ilgili görüşleri³⁶⁸, kişinin, evinde, sahipli arazide, daru'l harpte ve çölde bulunduğu madenlerin durumu ile ilgili görüşleri³⁶⁹, fitrenin hangi ürünlerden verileceği ve alt sınırı ile ilgili görüşleri³⁷⁰ ve kadının kocasına zekat verip veremeyeceği ile ilgili görüşleri³⁷¹ *Camiu's-Sağir* adlı eserden; sığırların nisab miktarı ve sayılarının nisabdan sonraki artışlarında zekatın durumu ile ilgili görüşleri³⁷², sürünün, üzerine zekat vacipken satılması halinde zekatın durumu ile ilgili görüşleri³⁷³, atların zekata tabi olup olmadıkları, zekata tabi olma şartları ve zekatın nasıl alınacağı ile ilgili görüşleri³⁷⁴,

³⁶⁶ Tahavi, *El-Muhtasar*, s. 15

³⁶⁷ *Muhtasaru'l-Tahavi*, s.45/12-13, *Camiu's-Sağir*, s.125/1-3

³⁶⁸ *Muhtasaru'l-Tahavi*, s.46/6-13, *Camiu's-Sağir*, s.130-131

³⁶⁹ *Muhtasaru'l-Tahavi*, s.49/11-17, *Camiu's-Sağir*, s.134-135

³⁷⁰ *Muhtasaru'l-Tahavi*, s.51/11-12, *Camiu's-Sağir* s.136

³⁷¹ *Muhtasaru'l-Tahavi*, s.53/3, *Camiu's-Sağir*, s.123/1

³⁷² *Muhtasaru'l-Tahavi*, s.43-44, *Kitabu'l-Asl*, II, s.55-56

³⁷³ *Muhtasaru'l-Tahavi*, s.45/14-16, *Kitabu'l-Asl*, II, s.23/3

³⁷⁴ *Muhtasaru'l-Tahavi*, s.45-46, *Kitabu'l-Asl*, II, s.57-58

nisaba ulaşmamış olan altın ve gümüşten her birinin, diğerinin nisabını tamamlaması halinde zekatın nasıl verileceği ile ilgili görüşleri³⁷⁵, denizden çıkarılan inci ve anberin zekata tabi olup olmadıkları ile ilgili görüşleri³⁷⁶ ve nisab miktarınca alacağı olan birinin, alacağının ne kadarını elde ettiğinde zekat ödemesi gerektiği ile ilgili görüşleri³⁷⁷, ‘*Kitabu’l-Asl (El-Mebsut)*’ adlı eserden elde ettiğini tesbit ettik. Elde ettiğimiz bu bilgilerden, *Muhtasaru’t-Tahavi*’nin kaynağının ‘*Zahiru’r-Rivaye*’ diye bilinen eserler olduğuna kanaat getirdik.

1.1.2. *Zahiru’r Rivaye* Kitapları

Bu eserler, İmam Muhammed’den, tevatür yoluyla veya meşhur olarak sabit olmuştur.³⁷⁸

1- *El-Mebsut/ El-Asl:* Eserlerinin en büyüğü ve en önemlisidir. Böyle isimlendirilmesinin nedeni, tasnif ettiği ilk eser olmasıdır.³⁷⁹ Eserde, Ebu Hanife’nin fetva verdiği meseleleri toplamış, ihtilaf olduğunda, imameyn olarak ifade edilen Ebu Yusuf ve kendisinin farklı icthadlarını zikretmiştir. İhtilaf belirtilmeyen bir konuda ittifakın varlığı kabul edilir.³⁸⁰ Esere, kullandığı usulü belirterek başlamış ve şöyle demiştir: ‘Sizin için, Ebu Hanife ve Ebu Yusuf’un görüşleri ile kendi görüşümü topladım. İhtilaf belirtilmeyen konular, toptan hepimizin görüşüdür.’³⁸¹ Eseri, fihhi ana konulara göre bablandırmış, her konuya ‘Kitap’ adını vermiştir. *Kitabu’z Zekât, Salât, Rehn ve Şuf’a* gibi.³⁸² Genel olarak, her kitabın başında, sened zincirine yer verilmektedir.³⁸³ İmam Muhammed, bu eserde, iki hocasının ve kendisinin görüşleri yanında, az da olsa, İbn Ebi Leyla, İmam Züfer, Hasan b. Ziyad ve Medine ehlinin görüşlerine de yer vermiştir. Fakihlerin görüşlerini önce tartışmış, sonra kabul etmiş veya reddetmiştir. Bir hükmü tercih ederken, tercih etme yönünü belirtmiştir. Eserde, çok fazla delil yoktur. Ömer b. Hattab, Ali b. Ebi Talib, Abdullah b. Abbas, Enes b.

³⁷⁵ *Muhtasaru’l-Tahavi*, s.48/9-13, *Kitabu’l-Asl*, II, s.75

³⁷⁶ *Muhtasaru’l-Tahavi*, s.49/8-10, *Kitabu’l-Asl*, II, s.113

³⁷⁷ *Muhtasaru’l-Tahavi*, s.51/2-5, *Kitabu’l-Asl*, II, s.78-79

³⁷⁸ Ebu Zehra, *Ebu Hanife*, s. 243

³⁷⁹ Desuki, *İmam Muhammed*, s. 146, Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, I, s. 107

³⁸⁰ Ebu Zehra, *Ebu Hanife*, s. 243

³⁸¹ Desuki, *a.g.e.*, a.y., Nedvi, *İmam Muhammed Şeybani*, s. 133

³⁸² Desuki, *a.g.e.*, a.y.

³⁸³ Bkz. Şeybani, *Kitabu’l-Asl* (Kaynak olarak kullandığımız, 5 cild halinde basılmış nüsha)

Malik, Abdullah b. Mes'ud, İbrahim en-Nah'i ve Said b. Cübeyr gibi bazı fakih sahabe ve tabinin görüşlerine de yer vermiş, konuyu bununla delillendirmiştir. Eserde, bazı konular tekrar edilmiştir. Konular, soru-cevap veya dedim-dedi şeklinde işlenmiştir.³⁸⁴

2- Camiu's-Sağir: İmam Muhammed, bu eserin malumatını, Ebu Yusuf'tan rivayet etmiştir. Âlimlerden bazıları, İmam Muhammed'in, sadece bu kitabı Ebu Yusuf'tan rivayet ettiği görüşündedir. Ancak, sağir namını taşıyan tüm eserleri Ebu Yusuf'tan rivayettir.³⁸⁵ İmam Serahsi(490/1101), eserin telif sebebi ile ilgili şunları söylemiştir: 'İmam Muhammed, Mabsut'u tasnif edince, Ebu Yusuf, O'ndan, kendisinden ezberlediği Ebu Hanife rivayetlerini bir eserde toplamasını istemişti. İmam Muhammed, bu eseri telif edip O'na arzetti.'³⁸⁶

Abdulhay Leknevi'nin(1304/1883) naklettiğine göre, Kadıhan(592/1112) şöyle demiştir: '*Camiu's-Sağir*'in musannifi konusunda ihtilaf vardır. Bazıları, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in telifi olduğunu, bazıları ise, Ebu Yusuf'un isteğiyle, İmam Muhammed'in telif ettiğini belirtmişlerdir.³⁸⁷

Halvani, İmam Serahsi ve diğer bazı âlimler, bu eserin meselelerinin üç kısma ayrıldığı görüşündedir.

— Sadece bu eserde bulunan meseleler.

— Diğer eserlerde de bulunan meseleler. Diğer eserlerde, Ebu Hanife ve diğerlerinin görüşlerini zikrederken, burada sadece Ebu Hanife'nin görüşlerini belirtmiştir.

— Diğer eserlerde de bulunup, burada farklı bir lafızla ele aldığı meseleler. Buradaki gaye, diğer eserlerde zikredilen lafızla elde edilmesi mümkün olmayan faydaları elde etmektir.³⁸⁸

Eserde, 1532 mesele olduğu belirtilmektedir. 170 meselede ihtilaf belirtilmiş, iki mesele dışında, kıyas ve istihsan zikredilmemiştir.³⁸⁹ İmam Muhammed, bu eseri, bablara göre

³⁸⁴ Desuki, *a.g.e.*, s. 146-148

³⁸⁵ Ebu Zehra, *Ebu Hanife*, s. 245

³⁸⁶ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, I, s. 561, Şeybani, *Camiu's-Sağir*, s. 32

³⁸⁷ Nedvi, *a.g.e.*, s. 134, Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, I, s. 562, Şeybani, *Camiu's-Sağir*, s. 33

³⁸⁸ Şeybani, *Camiu's-Sağir*, s. 32, Nedvi, *a.g.e.*, s. 135, Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, I, s. 562, Desuki, *a.g.e.*, s.

tertîp etmemiş, daha sonra, Kadı Ebu Tahîr ed-Debbas tarafından bablara ayrılmıştır.³⁹⁰ Hasan b. Ahmed ez-Zaferani tarafından tertîp edildiği de rivayet edilen eserde, sadece meseleler olup, delil ve ta'lîl yoktur.³⁹¹

Eserde, İmam Muhammed, hocası Ebu Yusuf'u, genellikle künyesiyle zikretmiş³⁹², Ebu Hanîfe'yle beraber zikredeceği zaman, ismini söylemiştir. Örneğin: 'Yakub an Ebu Hanîfe',³⁹³

3- Camiu'l-Kebîr: İmam Muhammed'in, bu eseri, Ebu Yusuf'tan rivayet etmediği konusunda ittîfak vardır. Bu eseri, iki defa telif etmiş, ikinci defada bazı bab ve meseleler eklemiştir.³⁹⁴ Eserde, fıkhi istidlaller mevcut değildir. Kitap ve sünnetten delil gösterilmemiş, tafsilatlı kıyas beyan edilmemiştir.³⁹⁵ İmam Muhammed, bu eserde, konuları özet olarak vermiştir. Meseleleri, sağlam ve muhkem ibarelerle sunmuş, detaylara girmekten kaçınmıştır. Fıkhi hükümler ile dil kurallarını, büyük bir maharetle irtibatlandırmıştır.³⁹⁶ Bu nedenle, eser zorludur. Eserin zorluğuna ve sertliğine işaret edilmiştir. Eser, bu yönüyle, konuların basitleştirildiği Mabsut'tan tamamen farklıdır. Fıkıhta derinleşmeyenlerin, bu eserin meselelerini idrak etmesi mümkün değildir.³⁹⁷ Eser, fıkıh bablarının tamamını kapsamamaktadır.³⁹⁸

4- Ez-Ziyadat: İmam Muhammed, *Camîu'l-Kebîr*'i telif ettikten sonra, *Camîu'l-Kebîr*'de zikretmediği meseleleri bu eserde zikretmiştir.³⁹⁹ Bazı tarihçiler, bu ziyade meseleleri *el-Mabsut*'a, diğerleri, *Camîu'l-Kebîr*'e izafe etmiştir. Tercih edilen görüş, *Camîu'l-Kebîr*'e izafe olduğudur. Bu eserde, *Camîu'l-Kebîr*'deki usul kullanılmıştır.⁴⁰⁰ İmam Muhammed'in, bu esere Ziyadat demesi, babların asıllarını Ebu Yusuf'tan alıp,

³⁸⁹ Nedvi, *a.g.e.*, s. 134, Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, I, s. 561

³⁹⁰ Ebu Zehra, *Ebu Hanîfe*, s. 245, Desuki, *a.g.e.*, s. 153

³⁹¹ Nedvi, *a.g.e.*, s. 134-135

³⁹² Şeybani, *Camîu's-Sağîr*, s. 123,130,134

³⁹³ *a.g.e.*, s.122,125,126

³⁹⁴ Ebu Zehra, *Ebu Hanîfe*, s. 246, Nedvi, *a.g.e.*, s. 94, Desuki, *a.g.e.*, s. 154 ,157

³⁹⁵ Ebu Zehra, *Ebu Hanîfe*, s. 247, Desuki, *a.g.e.*, s. 155

³⁹⁶ Desuki, *a.g.e.*, s. 154

³⁹⁷ Nedvi, *a.g.e.*, s. 100-101

³⁹⁸ Desuki, *a.g.e.*, s. 156

³⁹⁹ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II, s. 963

⁴⁰⁰ Desuki, *a.g.e.*, s. 163

daha sonra bu esere furu meseleler eklemesi nedeniyledir.⁴⁰¹ Âlimlerden bazıları, bu eseri Nevadir kitaplardan sayarlar.⁴⁰² Doğru olan, Zahiru'r Rivaye'den olduğudur.⁴⁰³ Ebu Abdullah Zaferani, hocası İmam Muhammed'in tertibini değiştirerek, tekrar tertip etmiştir.⁴⁰⁴

5- *Siyeru'l-Kebir* ve *Siyeru's-Sağir*: Bu iki eserde, Müslümanlarla diğerlerinin savaş ve barıştaki ilişkileri, esirlerin durumu, savaşı durdurma ve antlaşmalar, ateşkes ve ganimetlerin hükümleri konuları işlenmiştir.⁴⁰⁵ Eserde, eman konusuna önem verilmiş, bu konu, uzun bir babda anlatılmıştır. İmam Muhammed, birçok meselede Ebu Hanife'ye muhalefet etmiş, ancak bu ihtilafı belirtmemiştir. İmam Serahsi'nin bildirdiğine göre O, nahiv ilminin ve fıkıh usulünün inceliklerini toplamıştır.⁴⁰⁶ Konuları, delilleriyle birlikte zikretmiştir. Eserde, rivayet yaptığı hocalarını ve görüşlerini naklettiği sahabe ve tabiini de belirtmiştir.

Bir rivayete göre, Ebu Hanife, Muhammed Zukiyye'den siyer konularını almış, İmam Muhammed de bu konuları, Ebu Hanife'den rivayet etmiştir. Diğer bir rivayete göre, *Siyeru'l-Kebir*'in aslı, Vakıdi'nindir. İmam Muhammed, O'ndan rivayet etmiştir. Bu iki rivayet de doğru değildir.⁴⁰⁷

İmam Muhammed, önce *Siyeru'l-Kebir*'i telif etmiştir. İbn Abidin'nin İmam Serahsi'den naklettiğine göre, *Siyeru'l-Kebir*, İmam Muhammed'in son eseridir. Bu eseri, Evzai'nin, 'İraklılar siyere dair nasıl kitap yazabilirler.' demesi üzerine telif etmiştir.⁴⁰⁸

Bu eserlerin (*Siyeru'l-Kebir* ve *Siyeru's-Sağir*) asılları bize ulaşmamıştır.⁴⁰⁹

⁴⁰¹ Nedvi, *a.g.e.*, s. 141, Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II, s. 963

⁴⁰² Ebu Zehra, *Ebu Hanife*, s. 250, Desuki, *a.g.e.*, s. 163

⁴⁰³ Desuki, *a.g.e.*, a.y.

⁴⁰⁴ Nedvi, *a.g.e.*, s. 141

⁴⁰⁵ Desuki, *a.g.e.*, s. 158

⁴⁰⁶ Nedvi, *a.g.e.*, s. 138-139

⁴⁰⁷ Desuki, *a.g.e.*, s. 158-163

⁴⁰⁸ Ebu Zehra, *Ebu Hanife*, s. 249

⁴⁰⁹ Desuki, *a.g.e.*, s. 159

1.1.3. *Zahiru'r-Rivaye'nin Müellifi İmam Muhammed*

İsmi, Muhammed b. Hasan b. Farkad eş-Şeybani⁴¹⁰, künyesi, Ebu Abdullah'tır.⁴¹¹ İsminin, Muhammed b. Hasan b. Ubeydullah b. Mervan olduğu da rivayet edilir.⁴¹²

Doğum tarihi konusunda ihtilaf vardır. Bir görüşe göre 131/748 senesinde, diğer görüşe göre 132/749 senesinde, başka bir görüşe göre ise 135/752 senesinde doğmuştur. Kevseri, 132/749 senesinde doğduğunu belirtmektedir. Çünkü ilk dönem tarihçiler bu konuda ittifak halindedirler. Muhtemelen O, 131/748 senesinin sonlarında veya 132/749 senesinin başlarında doğmuştur. Vasıt'ta doğduğu konusunda herhangi bir ihtilaf yoktur.⁴¹³

İmam Muhammed, 189/805 senesinde Rey'de vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.⁴¹⁴ Rivayet edildiğine göre İmam Muhammed, Tabrek Dağı'nda, öğrencisi, Hişam b. Ubeydullah er-Razi'nin evinin yakınındaki kaleye defnedilmiştir.⁴¹⁵

1.2. Müzeni'nin *Muhtasar*'ının Kaynağının İncelenmesi

Müzeni'nin *Muhtasar*'ına kaynaklık eden eseri tesbit ederek, bu eser hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Ayrıca eserin müellifi hakkında da kısaca bilgi vereceğiz.

1.2.1. Müzeni'nin *Muhtasar*'ının Kaynağının Tespiti

Öncelikle, Müzeni'nin, *Muhtasar*'ında, 'kale Şafii' tabirini kullanarak, konuları İmam Şafii'nin ağzıyla anlatması ve İmam Şafii Mısır'dayken, O'nun öğrencileri arasına katılmış olması (İmam Şafii Mısır'a gelince, önceki ictihadlarının bir kısmını değiştirmiş ve burada 'el-Ümm' adlı eserini telif etmiştir.) *Muhtasaru'l-Müzeni*'nin kaynağının 'el-Ümm' olabileceğine işaret etmektedir.

⁴¹⁰ Desuki, *a.g.e.*, s. 70, Şeybani, *Kitabu'l-Asl*, I, s. 13, Sadafi, *a.g.e.*, II, s. 332

⁴¹¹ Desuki, *a.g.e.*, s. 70

⁴¹² Zehebi, *Menakıbu Ebu Hanife*, s. 50

⁴¹³ Desuki, *a.g.e.*, s. 70-72

⁴¹⁴ *a.g.e.*, s. 10, Şeybani, *Kitabu'l-Asl*, I, s. 14, Sadafi, *a.g.e.*, II, s. 334

⁴¹⁵ Nedvi, *a.g.e.*, s. 242

Bu vesileyle, *Muhtasaru'l-Müzeni* ile '*el-Ümm*' arasında karşılaştırma yaptığımızda, her iki eserde de; ortak sürülerin zekatı⁴¹⁶, zekatın zamanından önce verilmesi⁴¹⁷, küçükbaş hayvanların zekatı⁴¹⁸, gümüşün zekatı⁴¹⁹ ve madenlerin zekatı⁴²⁰ gibi birçok baba aynı ifadelerle başladığını, aynı zamanda, bab içlerinde de, çoğu kez, aynı ifadelere yer verildiğini gördük.⁴²¹ Elde ettiğimiz bu bilgilerden, *Muhtasaru'l-Müzeni*'nin kaynağının '*el-Ümm*' adlı eser olduğuna kanaat getirdik.

1.2.2. *El-Ümm*

Bu eser, İmam Şafii'nin kaleminden çıkmamıştır. Vefatından sonra, öğrencileri tarafından, görüşleri bu eserde toplanmış, Rabiğ b. Süleyman, Büveyti ve İbn Ebi'l Carud'un rivayetleriyle gelmiştir.⁴²² Eserde, Ebu Sabbağ, İbn Ebi Carud, Kadı Ebu Tayyib, Şeyh Ebu Hamid gibi sonraki Şafii fukahası ile Ebu Davud, Tirmizi, Nesai gibi muhaddislerin isimleri de mevcuttur.⁴²³

Eseri, Büveyti toplamıştır. O'nun ismi zikredilmemiş, Rabiğ b. Süleyman'a nisbet edilmiştir. Aslında, Rabiğ b. Süleyman el-Muradi(240/856), bu eseri bablandırmış,⁴²⁴ aynı zamanda rivayet etmiştir. Eserde, babların başlangıcında, 'Ahberena Rabiğ kale ahberena Şafii' ibaresine ,sıkça, rastlanmaktadır.⁴²⁵

İbn Nedim, eserin isminin '*el-Mebсут*' olduğunu ve Şafii'den Rabiğ b. Süleyman'ın rivayet ettiğini belirtmiştir.⁴²⁶

Bu eser, İslam Medeniyeti'nin temellerinden biridir. Beyhaki'nin naklettiğine göre, Rabiğ b. Süleyman şöyle demiştir: 'Şafii, burada (Mısır) dört sene kaldı ve bu zaman

⁴¹⁶ *Muhtasaru'l-Müzeni* s.65/3, *El-Ümm*, II, s.14/14

⁴¹⁷ *Muhtasaru'l-Müzeni* s.66/22, *El-Ümm*, II, s.22/5

⁴¹⁸ *Muhtasaru'l-Müzeni* s.63/4, *El-Ümm*, II, s.10/9

⁴¹⁹ *Muhtasaru'l-Müzeni* s.72/18, *El-Ümm*, II, s.42/9

⁴²⁰ *Muhtasaru'l-Müzeni* s.78/9, *El-Ümm*, II, s.45/22

⁴²¹ Bkz. *Muhtasaru'l-Müzeni* s.69/2 ile *El-Ümm*, II, s.26/7, *Muhtasaru'l-Müzeni* s.72/20 ile *El-Ümm*, II, s.42/15, *Muhtasaru'l-Müzeni* s.62/24 ile *El-Ümm*, II, s.9/24

⁴²² Akyüz, *Dört Mezheb İmamı*, s. 101

⁴²³ Şafii, *Feharisu'l-Ümm*, s. 16

⁴²⁴ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II, s. 1397

⁴²⁵ Şafii, *El-Ümm*, II, s. 3-96 (Kitabu'z Zekat)

⁴²⁶ Şafii, *Feharisu'l-Ümm*, s. 15

içinde, 1500 varak (3000 sayfa) telif etti. *Kitabu'l-Ümm* 1000 varak (2000 sayfa)tr.⁴²⁷ Gazali, bu eserin 15 cildlik mutavassıt bir eser olduğunu söylemiştir.⁴²⁸

İmam Şafii, bu eserinde, meseleleri ve icihadlarını vermekle kalmamış, farklı görüş sahiplerinin icihad ve delillerine de yer vererek, uzun tartışmalarla kendi icihadını savunmuştur.⁴²⁹

1.2.3. *El-Ümm*'ün Müellifi İmam Şafii

İsmi, Muhammed b. İdris b. Abbas b. Osman b. Şafii b. Saib b. Ubeyd b. Abdulyezid b. Haşim b. Muttalib b. Abdulmenaf b. Kusayy b. Kilab b. Mürre b. Ka'b b. Lüüyyi b. Galib, Ebu Abdullah el-Kureşi el-Muttalibi eş-Şafii el-Mekki'dir.⁴³⁰ Şafii b. Saib'e nisbetinden dolayı, İmam Şafii diye meşhur olmuştur.⁴³¹

Nesebi, Peygamber Efendimiz'in(S.A.V.) dedesi Haşim'in kardeşi Muttalib oğullarına dayandır.⁴³²

150/767 senesinde Receb ayında doğmuştur.⁴³³ Doğum yeri konusunda, kendisinden gelen farklı rivayetler vardır:

- İbn Abdülhakem'in bildirdiğine göre Şafii, Gazze'de doğduğunu söylemiştir.
- İbn Ebi Hatim'in Amr b. Sevvad'dan naklettiğine göre Şafii, Askalan'da doğduğunu söylemiştir.
- İbn Ebi Hatim'in İbn Vehb'den naklettiğine göre Şafii, Yemen'de doğduğunu söylemiştir.⁴³⁴
- Hatib Bağdadi, Tarih-u Bağdad adlı eserinde, Şafii'ye dayanarak, O'nun Yemen'de doğduğunu bildirmiştir.⁴³⁵

⁴²⁷ *a.g.e.*, s. 13

⁴²⁸ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II, s.1397

⁴²⁹ Akyüz, *a.g.e.*, *a.y.*

⁴³⁰ Maverdi, *a.g.e.*, *mukaddime*, s. 6

⁴³¹ Esnevi, *a.g.e.*, s. 18

⁴³² Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi*, s. 310

⁴³³ Şafii, *El-Ümm*, I, s. 6

⁴³⁴ Maverdi, *a.g.e.*, *mukaddime*, s. 8–9

⁴³⁵ Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi*, s. 311

Rivayetlerin en doğrusu, Gazze’de doğduğudur.⁴³⁶

İmam Şafii, 29 Receb 204 (19 Ocak 820) tarihinde, Cuma gecesi vefat etmiştir.⁴³⁷ Bazı eserlerde, Mısır’ın Fustat (Kahire) kentinde vefat ettiği belirtilmiştir.⁴³⁸ Ölüm nedeni, basur sebebiyle kendisine isabet eden şiddetli bitkinliktir.⁴³⁹

El-Mukattam Dağı’nın eteğindeki, Beni Abdulkhakem Türbesi’ne defnedilmiştir.⁴⁴⁰ İmam Şafii’nin defninden sonra, burası ‘Şafii Türbesi’ diye tanınmıştır.⁴⁴¹ İmam Şafii, Cuma günü ikindi namazından sonra defnedilmiştir.⁴⁴²

⁴³⁶ Sadafi, *a.g.e.*, II, s. 171

⁴³⁷ Şafii, *Er-Risale*, s. 8

⁴³⁸ Akyüz, *a.g.e.*, s. 92, Ebu Zehra, *Mezhebler Tarihi*, s. 323

⁴³⁹ Şafii, *El-Ümm*, I, s. 14, Ebu Zehra, *Mezhebler Tarihi*, s. 324

⁴⁴⁰ Akyüz, *a.g.e.*, s. 92, Ebu Zehra, *Mezhebler Tarihi*, s. 323

⁴⁴¹ Şafii, *El-Ümm*, I, s. 14

⁴⁴² Şafii, *Er-Risale*, s. 8

BÖLÜM 3: İKİ MUHTASARIN ZEKÂT BÖLÜMLERİNİN MUHTEVA AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMASI

1. MUHTASARLARIN ZEKÂT BÖLÜMLERİNİN MUHTEVA AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMASI

1.1. Bab Başlıkları Açısından Karşılaştırma

MÜZENİ'NİN BABLARI

- 1.Babu Farzi'l İbili's Saime
- 2.Babu Sadakati'l Bakari's Saime
- 3.Babu Sadakati'l Ganemi's Saime
- 4.Babu Sadakati'l Hulata
- 5.Babu Men Tecibu Aleyhi's Sadaka
- 6.Babu'l Vaktillezi Tecibu fihi's Sadaka ve Eyne Ye'huzuha'l Musaddik
- 7.Babu Ta'cilu's Sadaka
- 8.Babu'n Niyet fi İhraci's Sadaka
- 9.Babu Ma Yuskutu's Sadaka ani'l Maşiye
- 10.Babu'l Mübadele bi'l Maşiye ve's Sadak Minha
- 11.Babu Rehni'l Maşiye elleti Tecibu fiha'z Zekât
- 12.Babu Zekati's Simar
- 13.Babu Keyfe Tu'hezu Zekati'n Nahl ve'l İneb bi'l Hırs
- 14.Babu Sadakati'z Zuruğ
- 15.Babu'z Zuruğ fi Evkat
- 16.Babu Kadri's Sadaka fima Ehracati'l Erdı
- 17.Babu Sadakati'l Verik
- 18.Babu Sadakati'z Zeheb ve Kadr-i Ma La

TAHAVİ'NİN BABLARI

- 1.Babu Sadakati'l İbil
- 2.Babu Sadakati'l Bakar
- 3.Babu Sadakati'l Ganem
- 4.Babu'l Hayl fiha Zekât
- 5.Babu Zekati's Simar ve'z Zuruğ
- 6.Babu Zekati'z Zeheb ve'l Verik
- 7.Babu Zekati't Ticaret
- 8.Babu'd Deyn ala Raculin ve Lehu Mal HelYemneu'z Zekât ve Hel fihi İza Kane liRaculin Zekât
- 9.Babu Zekati'l Fıtr
- 10.Babu Mevadii's Sadakat

Tecibu fihi'z Zekât
19.Babu Zekati'l Hilye
20.Babu Ma La Yekûnu fihi'z Zekât
21.Babu Zekati't Ticaret
22.Babu'z Zekât fi Mali'l Kırız
23.Babu'd Deyn mea's Sadaka ve Zekatu'l
Lukata ve Kirau'd Dur ve'l Ganimeti
24.Babu'l Bey' fi'l Mal ellezi Tecibu fihi'z
Zekât bi'l Hiyar ve Gayrihi ve Bey'u'l
Musaddik ve Ma Kabeza minhu ve Gayri
Zalik
25.Babu Zekati'l Ma'din
26.Babu Ma Yekulu Musaddik İza Ehaze's
Sadaka LiMen Ye'huzuha Minhu
27.Babu Men Telzemuhu Zekatu'l Fıtr
28.Babu Mekiletu'z Zekati'l Fıtr
29.Babu'l İhtiyar fi Sadakati'l Tatavvu'

Bu karşılaştırmayla, Müzeni ve Tahavi'nin muhtasarlarının zekât bölümünde kullandıkları bab başlıklarını şematik bir şekilde sunarak, muhtasarlarla ilgili genel bir kanaat oluşmasını hedefliyoruz. Yukarıdaki karşılaştırmalı şemada da görüldüğü üzere, Müzeni'nin 29 bab başlığıyla işlediği zekât konusunu, Tahavi 10 bab başlığıyla işlemiştir. Fazla olan bablarda Müzeni, bazen, Tahavi'nin işlemediği bir konuyu anlatmış, bazen de, bir konuyla ilgili ayrıntılara girmiştir.

1.2. Babların Muhtevaları Açısından Karşılaştırma

1.2.1. Saime Develerin Zekâtı (*Babu Farzi'l İbili's Saime*)

Müzeni'nin Muhtevası:

Müzeni bu bölümde, zekâtın farziyetini, develerin nisabını ve nisabdan sonraki artışlarında zekât olarak verilmesi gerekenleri belirtmiş, zekât olarak verilmesi gereken vasıfta deve bulunmaması durumunu anlatmıştır. Koyun ile dirhem arasındaki denklige işaret etmiş, develerde zekâtın farz olmasının şartlarından bir yıl geçme şartını ve farklı yaşta develer mevcut olduğunda, zekât olarak hangisinin alınması gerektiğini belirtmiştir. Develer belli bir sayıya ulaştıktan sonra, zekât olarak, zekât verilecek kimseler için daha hayırlı olanın alınması gerektiğini anlatmış, develerin kusurlu olması halinde zekât memurunun nasıl davranacağını açıklamıştır. Zekât olarak, kişinin üzerine vacip olandan başkasının alınamayacağını belirtmiş, develerin zekâtı olarak alınacak küçükbaş hayvanın sürüsünün koyun, keçi vb. farklı küçükbaş hayvanlardan oluşması halinde zekâtın nasıl alınacağını anlatmıştır. Develerin değerli veya değersiz olması halinde zekâtın nasıl alınması gerektiğini ve zekât olarak verilen hayvanın zekât memurunun elinde helak olması veya noksanlaşması durumunu açıklamıştır.

Tahavi'nin Muhtevası:⁴⁴³

Tahavi bu bölümde, develerin nisap miktarını, zekâtın vacip olmasındaki şartları ve develerin sayılarında nisabdan sonraki artışlarda zekât olarak verilmesi gerekenleri belirtmiş, zekât olarak verilmesi gereken vasıfta deve bulunmaması durumunu ve çeşitli develer arasındaki denklige beyan etmiştir.

Her İki Muhtesardaki Farklılıklar:

Müzeni, Tahavi'den farklı olarak, koyun ile dirhem arasındaki denklige işaret etmiştir. Farklı yaşta develer mevcut olduğunda, zekât olarak hangisinin alınması gerektiğini, develer belli bir sayıya ulaştıktan sonra, zekât olarak, zekât verilecek kimseler için daha hayırlı olanın alınması gerektiğini anlatmış, develerin kusurlu olması halinde zekât memurunun nasıl davranacağını açıklamıştır. Zekât olarak, kişinin üzerine vacip olandan başkasının alınamayacağını belirtmiştir. Develerin zekâtı olarak alınacak

⁴⁴³ *Muhtesaru't Tahavi*'de bu babın adı "Babu Sadakati'l İbil" şeklindedir.

küçükbaş hayvan sürüsünün koyun, keçi vb. farklı küçükbaş hayvanlardan oluşması halinde zekâtın nasıl alınacağını anlatmış, develerin değerli veya değersiz olması halinde zekâtın nasıl alınması gerektiğini ve zekât olarak verilen hayvanın zekât memurunun elinde helak olması veya noksanlaşması durumunu anlatmıştır.

— Tahavi, Müzeni'den farklı olarak, çeşitli develer arasındaki denklığe değinmiştir.

1.2.2. Saime Sığırların Zekâtı (*Babu Sadakati'l Bakari's Saime*)

Müzeni'nin Muhtevası:

Müzeni bu bölüme, sığırların nisabını anlatarak başlamış, nisab değerleri arasında bulunan sığırlarda zekâtın durumunu anlatmıştır. Daha sonra, farklı iki yaşta (tebiğa ve müsenne olarak) zekât verilebilecek sayıda sığır bulunması durumunda ne yapılacağını anlatmış, sığırların kusurlu olması durumuna değinmiştir.

Tahavi'nin Muhtevası:

Tahavi, sığırların nisap miktarını belirterek konuya girmiş, sonra da, sığırların sayılarının nisabdan sonraki artışında zekâtın durumunu belirtmiştir.

Her İki Muhtasardaki Farklılıklar:

Müzeni, Tahavi'den farklı olarak, nisab değerleri arasında bulunan sığırlarda zekâtın durumunu ve farklı iki yaşta (tebiğa ve müsenne olarak) zekât verilebilecek sayıda sığır bulunması durumunda ne yapılacağını anlatmış, sığırların kusurlu olması durumuna değinmiştir.

— Tahavi'nin, Müzeni'den farklı anlatımına rastlamadık.

1.2.3. Saime Küçükbaş Hayvanların Zekâtı (*Babu Sadakati'l Ganemi's Saime*)

Müzeni'nin Muhtevası:

Müzeni bu bölümde, küçükbaş hayvanların nisabını ve nisabdan sonraki artışlarda zekâtın durumunu belirtmiş, nisaba dâhil olan koyunları ve zekât olarak alınmayacak olan koyunları saymıştır. Zekât olarak alınacak koyunun vasfını ve koyunların tamamının aynı vasıfta olması halinde, zekât memurunun ne yapması gerektiğini

anlatmıştır. Erkek ve dişilerden oluşan sürüde zekâtın hangilerinden alınacağını belirtmiş, kuzuların, nisaba ne şekilde dâhil olacağını anlatmıştır. Kişinin, nisab miktarı sürüye sahip olup, imkânının olması halinde zekâtını vermemesi ve imkânının olmaması halinde zekâtını vermemesi durumunu açıklamıştır. Üzerinden sene geçtikten sonra, zekât olarak verilecek koyunun ayrılması ve imkân olmadığı için verilmeyip helak olması halinde zekâtın durumunu ve zekât olarak verilecek hayvanın ölüp, geriye yavrularının kalması halinde zekâtın nasıl alınacağını açıklamıştır. Koyunların yavrularının zekâttaki durumunu belirtmiş, zekât olarak alınabilecek olan ve alınamayacak olan vasıftaki koyunları saymıştır. Koyunların zekâtının kıymet olarak alınıp alınmayacağına değinmiş, sürüde sadece küçük, çelimsiz vs. hayvan olması durumunda zekâtın nasıl alınacağını ve çeşitli develerin bulunduğu bir sürüden zekâtın nasıl alınacağını belirtmiştir. İki şehirde koyunları olan kişinin, şehirlerden birinde zekâtını ödemesi durumunu, sürü sahibinin, zekât memuruna, sürülerin zekâta tabi olmadığını bildirmesi durumunu ve peş peşe birkaç sene sürünün zekâtını vermemesi durumunu anlatmıştır. Sürünün bir yıl boyunca kayıp olması veya gasbedilmesi durumunda zekâtın nasıl verileceğini açıklamış, mürtedin tövbe etmesi veya öldürülmesi durumunda, malının zekâtının ne olacağını anlatmıştır. Hayvanın yıl içinde doğurması halinde yavrunun hükmünü belirtmiş, katır ve atın zekâta tabi olup olmadığına değinmiştir.

Tahavi'nin Muhtevası:

Tahavi, koyunların nisap miktarını, zekâtın vacip olması için gereken özellikleri ve koyun sayısının nisabdan sonraki artışında zekâtın durumunu belirtmiştir. Koyun ve keçinin zekâta durumunu açıklayıp zekât olarak alınacak koyunun vasfını ve zekât olarak alınmayan koyunları beyan etmiştir. Sonra, zekâtı verilmeyen koyun sürüsünün iki senelik zekâtının nasıl verileceğini açıklamış, ortak olunan koyun sürüsünde zekâtın nasıl verileceğini ve zekât memuru sürüden zekât aldıktan sonra ortakların nasıl davranacağını anlatmıştır. Mallarında zekât vacip olmayanları ve Zekâtın önceden verilip verilemeyeceğini anlatmıştır. Bir ortaklıkta ortağın niyeti olmaksızın zekât verildiğindeki durumu ve yetkililer zorla zekât aldığında, zekâtın durumunu belirtmiştir. Nisaba dâhil olup olmayan koyunları belirterek sürünün, sene dolmadan, başka bir

sürüyle, değiştirilmesi halinde zekâtın durumunu ve sürü üzerine zekât vacipken satılması halinde zekâtın durumunu anlatmıştır.

Her İki Muhtasardaki Farklılıklar:

Müzeni, Tahavi'den farklı olarak, koyunların tamamının aynı vasıfta olması halinde, zekât memurunun ne yapması gerektiğini anlatmış, erkek ve dişilerden oluşan sürüde zekâtın hangilerinden alınacağını belirtmiştir. Kuzuların, nisaba ne şekilde dâhil olacağını ve kişinin, nisab miktarı sürüye sahip olup, imkânının olması halinde zekâtını vermemesi ve imkânının olmaması halinde zekâtını vermemesi durumunu açıklamıştır. Üzerinden sene geçtikten sonra, zekât olarak verilecek koyunun ayrılması ve imkân olmadığı için verilmeyip helak olması halinde zekâtın durumunu anlatmıştır. Zekât olarak verilecek hayvanın ölüp, geriye yavrularının kalması halinde zekâtın nasıl alınacağını ve koyunların yavrularının zekâttaki durumunu belirtmiştir. Koyunların zekâtının kıymet olarak alınıp alınamayacağına değinmiş, sürüde sadece küçük, çelimsiz vs. hayvan olması durumunda zekâtın nasıl alınacağını ve çeşitli develerin bulunduğu bir sürüden zekâtın nasıl alınacağını belirtmiştir. İki şehirde koyunları olan kişinin, şehirlerden birinde zekâtını ödemesi durumunu ve sürü sahibinin, zekât memuruna, sürülerin zekâta tabi olmadığını bildirmesi durumunu anlatmıştır. Sürünün bir yıl boyunca kayıp olması veya gasbedilmesi durumunda zekâtın nasıl verileceğini açıklamış, mürtedin tövbe etmesi veya öldürülmesi durumunda, malının zekâtının ne olacağını anlatmıştır. Hayvanın yıl içinde doğurması halinde yavrunun hükmünü belirtmiş, katır ve atın zekâta tabi olup olmadığına değinmiştir.⁴⁴⁴

— Tahavi, Müzeni'den farklı olarak, zekâtın vacip olması için gereken özellikleri belirtmiş, koyun ve keçinin zekâttaki durumunu açıklamıştır. Ortak olunan koyun sürüsünde zekâtın nasıl verileceğini anlatmış,⁴⁴⁵ zekât memuru sürüden zekât aldıktan sonra ortakların nasıl davranacağını açıklamıştır. Mallarında zekât vacip olmayanları ve zekâtın önceden verilip verilemeyeceğini anlatmıştır.⁴⁴⁶ Bir ortaklıkta ortağının niyeti olmaksızın zekât verildiğindeki durumu ve yetkililer zorla zekât aldığında, zekâtın

⁴⁴⁴ Tahavi, atların zekâtını, "Babu'l Hayl fiha Zekât" babında anlatmıştır. *Muhtasaru't Tahavi*, s. 45

⁴⁴⁵ Müzeni, ortak olunan sürüde zekâtın nasıl verileceğini, "Babu Sadakati'l Hulata" babında anlatmıştır. *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 65

⁴⁴⁶ Müzeni, zekâtın önceden verilebilmesini, "Babu Ta'cili's Sadaka" babında anlatmıştır. *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 66

durumunu belirtmiştir. Sürünün, sene dolmadan, başka bir sürüyle, değiştirilmesi halinde zekâtın durumunu ve sürü üzerine zekât vacipken satılması halinde zekâtın durumunu anlatmıştır.⁴⁴⁷

1.2.4. Ortak Sürülerin Zekâtı (*Babu Sadakati'l Hulata*)

Müzeni'nin Muhtevası:

Müzeni bu bölüme, ortak olunan sürüde zekâtın nasıl verileceğini anlatarak başlamış, sonra, iki kişinin ortak sayılması için gereken şartları ve ortaklığın, diğer mallarda da geçerli olduğunu belirtmiştir. Ortak olunan maldan zekât alındıktan sonra, ortakların nasıl hareket edeceğini, zekâta tabi olan sürünün, 6 ay sonra yarısı satıldığında, zekâtının nasıl verileceğini ve zekâta tabi olan bir sürüye, zekâta tabi başka bir sürü eklenerek ortak olduğunda zekâtın nasıl verileceğini anlatmıştır. Nisap miktarı koyun sürüsüne ortak olan ortaklardan birinin, başka bir şehirde de nisap miktarı koyuna sahip olması halinde zekâtın nasıl alınacağını açıklamıştır.

—Tahavi, böyle bir bab açmamış, ortakların nasıl zekât vereceğini ve ortaklardan birinin niyeti olmaksızın zekât verildiğindeki durumu, “Küçükbaş Hayvanların Zekâtı” (Sadakatu'l Ganem) babında anlatmıştır.⁴⁴⁸

1.2.5. Zekât Vermesi Vacip Olan Kişiler (*Babu Men Tecibu Aleyhi's Sadaka*)

Müzeni'nin Muhtevası:

Müzeni bu bölümde, zekâtın kimlere farz olduğunu belirtmiş ve mukateb kölenin sahip olduğu mallarda zekâtın durumunu anlatmıştır.

—Tahavi, bu konuyla ilgili bir bab açmamıştır. Zekâtın kimlere farz olduğuna “Develerin Zekâtı” (Sadakatu'l İbil) babında⁴⁴⁹, mukateb kölenin mallarında zekâtın durumuna da “Küçükbaş Hayvanların Zekâtı” (Sadakatu'l Ganem) babında değinmiştir.⁴⁵⁰

⁴⁴⁷ Müzeni, sürünün, sene dolmadan ve zekat vacipken satılmasını, “Babu'l Mübadele bi'l Maşiye ve's Sadak Minha” babında anlatmıştır. *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 68

⁴⁴⁸ *Muhtasaru't Tahavi*, s. 44-45

⁴⁴⁹ *Muhtasaru't Tahavi*, s. 43

⁴⁵⁰ *Muhtasaru't Tahavi*, s. 45

1.2.6. Zekâtın Eda Edileceği Zaman ve Yer (*Babu'l Vaktillezi Tecibu fihî's Sadaka ve Eyne Ye'huzuha'l Musaddik*)

Müzeni'nin Muhtevası:

Müzeni bu bölümde, zekât memurunun, zekâtı ne zaman, nerede ve nasıl almasının daha uygun olacağını anlatmıştır.

—Tahavi, bu konuyla ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir

1.2.7. Zekâtın, Zamanından Önce Verilmesi (*Babu Ta'cilu's Sadaka*)

Müzeni'nin Muhtevası:

Müzeni bu bölüme, zekâtı önceden vemenin mümkün-caiz- olup olmadığını belirterek başlamış, vaktinden önce, ödünç alınıp, zekât olarak verilen malın, yetkililerin elinde, ehline verilmeden önce, helak olması durumuna değinmiştir. Yetkili, iki kişi için bir deve ödünç alsa ve bu iki kişi deveyi telef etseler, yıl dolmadan önce ölmeleri halinde ve yıl dolduktan sonra ölmeleri halinde zekâtın durumunu açıklamıştır. Kişinin, önceden zekâtını verdiği malın, yıl dolmadan önce helak olması durumunu anlatmış, önceden zekâtını verdiği malın, yıl dolmadan önce helak olması durumuna değinmiştir. Kişinin, nisab miktarına ulaşmamış olan malından zekât niyetiyle vermesi durumunu açıklamış ve önceden zekât verildiğinde, zekâtı verilen malın yıl dolmadan artması durumu ile ilgili hükümleri ortaya koymuştur.

—Tahavi, bu konuyla ilgili bab açmamış, “Küçükbaş Hayvanların Zekâtı” (Sadakatu'l Ganem) babında, zekâtın önceden verilip verilemeyeceğini belirtmiştir.⁴⁵¹

1.2.8. Zekâta Niyet (*Babu'n Niyet fi İhraci's Sadaka*)

Müzeni'nin Muhtevası:

Müzeni bu bölüme, zekâta niyetin şart olduğunu belirterek giriş yapmış, bir malın zekâtının başka bir malla verilemeyeceğini açıklamıştır. Kaybolmuş mal için, zekâta niyet edilerek verilen malın zekât sayılıp sayılmayacağını ve zekât olarak ayrılan malın helak veya zayi olması durumunu anlatmış, yetkilinin, bir adamın malından niyet etmeden zekât alması halinde zekâtın durumunu açıklamıştır.

⁴⁵¹ *Muhtasaru't Tahavi*, s. 45

—Tahavi, bu babda anlatılanlarla ilgili ayrıntılı bilgi vermemiştir. Ancak, “Küçükbaş Hayvanların Zekâtı” (Sadakatu’l Ganem) babında, bu konuya benzer olabilecek, bir ortaklıkta ortağın niyeti olmaksızın zekât verilmesi durumuna değinmiştir.⁴⁵²

1.2.9. Sürülerden Zekâtın Düşmesi (*Babu Ma Yuskutu’s Sadaka ani’l Maşiye*)

Müzeni’nin Muhtevası:

Müzeni bu bölümde, hayvanlardan zekât alınabilmesi için gerekli olan saime şartını ve saime kavramını açıklamış, hangi vasıftaki hayvanların zekâta tabi olmadığını belirtmiştir.

—Tahavi, bu konuyla ilgili bir bab açmamıştır. Deve, sığır ve koyunların zekâtını anlatırken, Müzeni’nin anlattığı, saime şartı ile ilgili açıklama yapmıştır.

1.2.10. Sürülerin Değişimi ve Zekatı (*Babu’l Mübadele bi’l Maşiye ve’s Sadak Minha*)

Müzeni’nin Muhtevası:

Müzeni bu bölümde, bir sürünün diğer bir sürüyle değiştirilmesi durumunda zekâtın ne olacağını anlatmış, zekâttan kaçınma durumuna değinmiştir. Sonra, kusurlu olan sürünün yıl dolmadan geri verilmesi halinde ve yıl dolduktan sonra geri verilmesi halinde zekâtın durumunu açıklamıştır. Değiştirmenin fasid olması ve sene dolduktan sonra değiştirme veya satma durumlarında zekâtın ne olacağını anlatmış, çeşitli durumlarda elde edilen yarım ve tam mihrin zekâtına değinmiştir.

—Tahavi, bu konuyla ilgili bir bab açmamıştır. “Küçükbaş Hayvanların Zekâtı” (Sadakatu’l Ganem) babında, sürünün, sene dolmadan, başka bir sürüyle değiştirilmesi ve sürünün üzerine zekât vacip iken satılması halinde zekâtın durumundan bahsetmiştir.⁴⁵³

⁴⁵² *Muhtasaru’t Tahavi*, s. 45

⁴⁵³ *Muhtasaru’t Tahavi*, s. 45

1.2.11. Zekâta Tabi Sürülerin İpotek Edilmesi (*Babu Rehni'l Maşiye elleti Tecibu fiha'z Zekât*)

Müzeni'nin Muhtevası:

Müzeni bu bölümde, üzerine zekât vacipken ipotek edilen sürünün zekâtını ve ipotek halindeyken satılan sürünün zekâtını açıklamış, sürü ipotek altında iken, yılın dolup zekâtın vacip olması halinde zekâtla ilgili hükümleri anlatmıştır.

—Tahavi, bu konuyla ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir.

1.2.12. Meyvelerin Zekâtı (*Babu Zekati's Simar*)

Müzeni, Tahavi'nin bir başlık altında incelediği, meyve ve ürünlerin zekâtını çok sayıda başlık altında incelemiştir. Bu nedenle, önce Müzeni'nin konuyu işlediği babların muhtevasını sunduk. Sonra Tahavi'nin konuyu işlediği babın muhtevasını sunup karşılaştırma yaptık.

Müzeni'nin Muhtevası:

Müzeni bu bölümde, ürünlerin nisab miktarını belirtip ortak olunan hurma ürününün zekâtının ve miras kalan hurma ürününün zekâtının nasıl verileceğini anlatmıştır. Miktarın tahmin edilmesi suretiyle yapılan taksimin hükmünü belirtmiş, ham ve olgun hurmanın bir arada bulunması halinde karıştırılıp karıştırılmayacağını açıklamıştır. Zekâtın, hurmanın kötüsünden değil, orta seviyede olanından alınacağını, hepsinin kötü olması durumunda kötü olanın alınabileceğini belirtmiş, hurmaların farklı vasıfta olması halinde zekâtın nasıl alınacağına değinmiştir.

1.2.13. Hurma ve Üzümlerin Zekâtının Tahmin Yoluyla Tespiti (*Babu Keyfe Tu'hezu Zekati'n Nahl ve'l İneb bi'l Hurs*)

Müzeni'nin Muhtevası:

Müzeni bu bölüme, hurma vb. meyve ürünlerinden, tahmin yoluyla miktarının belirlenmesi suretiyle zekât almanın mümkün-caiz- olup olmadığını belirterek başlamış, tahminin ne zaman yapılacağını ve nasıl yapılacağını anlatmıştır. Bahçe sahibi, ürünlerin telef olduğunu söylediğinde ve kendisi miktarını belirlediğini söylediğinde ne yapılacağını belirtmiştir. Bahçe sahibi, ürünlerin çalındığını söylerse, çalınmadan önce,

öşür vermesi mümkün olduğundaki ve mümkün olmadığındaki durumu anlatmış, kişinin, tahmin yapıldıktan sonra, meyveyi tüketmesi, mevsimin kurak geçmesi veya ağacı kesmesi hallerinde ne yapılacağını açıklamıştır. Tahmin yaparak miktar belirleyenlerin kaç kişi olması gerektiğine değinmiş, tahmin yapılan ve yapılmayan ürünleri belirtmiştir.

1.2.14. Ziraat Ürünlerinin Zekâtı (*Babu Sadakati'z Zuruğ*)

Müzeni'nin Muhtevası:

Ziraat ürünlerinde zekâtın farziyetini belirterek konuya başlamış, zekâtın farz olduğu ürünleri, bu ürünlerin niteliklerini ve nisabını belirtmiştir. Farklı ziraat ürünlerinin nisabda birleştirilip birleştirilemeyeceğini anlatmış, zekâta tabi olan ve zekâta tabi olmayan bazı ürünleri ve kurutulmuş ürünün zekâtının yaş ürün olarak alınması durumunu açıklamıştır.

1.2.15. Bir Yıl İçinde Birden Fazla Üretilen Ziraat Ürünlerinin Zekâtı (*Babu'z Zuruğ fi Evkat*)

Müzeni'nin Muhtevası:

Müzeni bu bölüme, aynı sene içinde farklı zamanlarda ekilip hasad edilen ürünlerde zekâtın durumunu anlatarak başlamış, daha sonra, aynı sene içinde, birlikte hasad edilen farklı iki üründe zekâtın durumunu açıklamıştır.

1.2.16. Topraktan Elde Edilen Ürünlerde Zekâtın Tespiti (*Babu Kadri's Sadaka fima Ehracati'l Erdi*)

Müzeni'nin Muhtevası:

Müzeni bu bölüme, öşür gerektiren ve yarım öşür gerektiren durumları belirterek başlamış öşür gereken durumda yarım öşürün yeterli olmayacağını belirterek öşür alınan ve yarım öşür alınan durumların aynı anda mevcut olması halinde zekâtın nasıl alınması gerektiğini açıklamıştır.

Tahavi'nin Muhtevası:⁴⁵⁴

Tahavi, meyve ve sebze ürünlerinde nisabın olup olmadığını anlatarak konuya giriş yapmış, hangi hallerde tam öşür alınıp, hangi hallerde yarım öşür alınacağını belirterek öşre tabi olan ve öşre tabi olmayan ürünleri saymıştır. Bazı ölçü birimlerinin vezinlerini belirterek, ürünlerin öşre tabi olması için gereken şartları, öşre tabi olan ürünlerin ölçü birimlerini ve zekâtını anlatmış, ölçülebilir malların birleştirilip birleştirilemeyeceğini açıklamıştır.

Her İki Muhtasardaki farklılıklar:

Müzeni, Tahavi'den farklı olarak, ortak olunan hurma ürününün ve miras kalan hurma ürününün zekâtlarının nasıl verileceğini anlatmıştır. Miktarın tahmin edilmesi suretiyle yapılan taksimin hükmünü belirtmiş, ham ve olgun hurmanın bir arada bulunması halinde karıştırılıp karıştırılmayacağını açıklamıştır. Zekâtın, hurmanın kötüsünden değil, orta seviyede olanından alınacağını, hepsinin kötü olması durumunda kötü olanın alınabileceğini belirtmiş, hurmaların farklı vasıfta olması halinde zekâtın nasıl alınacağına değinmiştir. Ziraat ürünlerinde zekâtın farzietini belirterek zekâtın farz olduğu ürünleri, bu ürünlerin niteliklerini ve nisabını belirtmiş, kurutulmuş ürünün zekâtının yaş ürün olarak alınması durumunu açıklamıştır. Aynı sene içinde farklı zamanlarda ekilip hasad edilen ürünlerde zekâtın durumunu ve aynı sene içinde, birlikte hasad edilen farklı iki üründe zekâtın durumunu anlatmıştır. Öşür gereken durumda yarım öşrün yeterli olmayacağını belirtmiş, öşür alınan ve yarım öşür alınan durumların aynı anda mevcut olması halinde zekâtın nasıl alınması gerektiğini açıklamıştır. Hurma vb. meyve ürünlerinden, tahmin yoluyla miktarın belirlenmesi suretiyle zekât almanın mümkün-caiz- olup olmadığını belirterek tahminin ne zaman yapılacağını ve nasıl yapılacağını anlatmıştır. Bahçe sahibi, ürünlerin telef olduğunu söylediğinde ve kendisi miktarını belirlediğini söylediğinde ne yapılacağını belirtmiştir. Bahçe sahibi, ürünlerin çalındığını söylerse, çalınmadan önce, öşür vermesi mümkün olduğundaki ve mümkün olmadığındaki durumu anlatmıştır. Kişinin, tahminle miktar belirlendikten sonra, meyveyi tüketmesi, mevsimin kurak geçmesi veya ağacı kesmesi hallerinde ne yapılacağını açıklamıştır. Tahmin yaparak miktar belirleyenlerin kaç kişi olması gerektiğine değinmiş, tahmin yapılan ve yapılmayan ürünleri belirtmiştir.

⁴⁵⁴ Tahavi, bu konuları "Babu Zekati's Simar ve'z Zuruğ" babında anlatmıştır.

— Tahavi, Müzeni’den farklı olarak, meyve ve sebze ürünlerinde nisabın olup olmadığı ve bazı ölçü birimlerinin vezinlerini belirterek, ürünlerin öşre tabi olması için gereken şartları anlatmış, öşre tabi olan ürünlerin ölçü birimlerini ve zekâtını belirtmiştir.

1.2.17. Gümüşün Zekâtı (*Babu Sadakati’l Verik*)

Müzeni, Tahavi’nin bir başlık altında incelediği, altın ve gümüşün zekâtını ayrı iki başlık altında incelemiştir. Bu nedenle, önce Müzeni’nin konuyu işlediği iki babın muhtevasını sunduk. Sonra Tahavi’nin konuyu işlediği babın muhtevasını sunup karşılaştırma yaptık.

Müzeni’nin Muhtevası:

Müzeni bu bölüme, Arapçada verik olarak isimlendirilen, gümüşün nisabını belirterek başlamış, kaliteli(yüksek ayarlı) ve kalitesiz(düşük ayarlı) gümüşün bir arada bulunması halinde zekâtın nasıl verileceğini anlatmıştır. Katkılı gümüşün ve gümüş kaplamalı eşyaların zekâtını açıklamış, kişinin, malını nisaba ulaştırın alacağının veya milkinde olup tasarruf imkânı olmayan kayıp malının olması halinde zekâtın durumunu anlatmıştır. Kişinin irtidat etmesi halinde, malının zekâtının durumuna değinmiş, zekât olarak malın kötüsünü vermenin hükmünü açıklamıştır.

1.2.18. Altının Zekâtı ve Nisabı (*Babu Sadakati’z Zeheb ve Kadr-i Ma La Tecibu fihî’z Zekât*)

Müzeni’nin Muhtevası:

Müzeni bu bölüme, Arapçada zeheb diye isimlendirilen, altının nisab miktarını belirterek başlamış, nisab belirlenirken altın ve gümüşün ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğini ve birleştirilemeyeceğini açıklamıştır. Zekâtın vacip olması için yılın başında ve sonunda nisab miktarı mala sahip olunması gerektiğini ve yıl içindeki değişmelere itibar edilmeyeceğini belirtmiştir.

Tahavi’nin Muhtevası:⁴⁵⁵

Tahavi bu bölümde, altın ve gümüşün nisabını, nisaba ulaştığında zekâtın nasıl verileceğini ve zekâtın vacip olma şartlarını anlatmış, altın ve gümüşün nisabdan

⁴⁵⁵ Tahavi, bu konuları, “Babu Zekati’z Zeheb ve’l Verik” adlı babda anlatmıştır.

sonraki artışlarında zekâtın durumunu belirtip, ölçü birimlerinin vezinlerini açıklamıştır. Nisaba ulaşmayan altın ve gümüşün bir arada olması ve her birinin, diğerinin nisabına ulaşır durumda bulunması halinde ve her birinin, diğerinin nisabını belli bir oranda karşılması durumunda zekâtın nasıl verileceğini anlatmıştır. Altın ve gümüşten üretilen eşyanın zekâtını belirtmiş, sene içinde artan altın ve gümüşün, üzerine zekât vacip olan mala eklenmesini açıklamıştır. Humusu⁴⁵⁶ ödenen madenin zekâtını belirtip, başka mal olduğundaki durumu ve dağda bulunan, denizden çıkarılan, sınırları çizilmiş(sahipli) arazide bulunan ve kişinin kendi evinde(arazisinde) bulunduğu madenin zekâtını anlatmıştır. Daru'l harbe, eman alarak(Vize) girmiş olan birinin, başka birinin evinde bulunduğu madenin zekâtını ve çölde bulunduğu madenin zekâtını açıklayıp zekâtın vacip olduğu madenleri saymıştır.

Her İki Muhtasardaki Farklılıklar:

Müzeni, Tahavi'den farklı olarak, kaliteli(yüksek ayarlı) ve kalitesiz(düşük ayarlı) gümüşün bir arada bulunması halinde zekâtın nasıl verileceğini ve katkılı gümüşün zekâtının nasıl verileceğini anlatmış, kişinin, malını nisaba ulaştırın alacağına veya milkinde olup tasarruf imkânı olmayan kayıp malının olması halinde zekâtın durumunu açıklamıştır. Kişinin irtidat etmesi halinde, malının zekâtının durumuna değinmiş, zekât olarak malın kötüsünü vermenin hükmünü açıklamıştır.

— Tahavi, Müzeni'den farklı olarak, altın ve gümüş nisaba ulaştığında zekâtın nasıl verileceğini ve zekâtın vacip olma şartlarını anlatmış, altın ve gümüşün nisabdan sonraki artışlarında zekâtın durumunu belirtip, ölçü birimlerinin vezinlerini açıklamıştır. Altın ve gümüşten her birinin, diğerinin nisabını belli bir oranda karşılması durumunda zekâtın nasıl verileceğini anlatmış, sene içinde artan altın ve gümüşün, üzerine zekât vacip olan mala eklenmesini açıklamıştır. Humusu ödenen madenin zekâtını belirtip, başka mal olduğundaki durumu ve dağda bulunan, denizden çıkarılan, sınırları çizilmiş(sahipli) arazide bulunan ve kişinin kendi evinde(arazisinde) bulunduğu madenin zekâtını anlatmıştır. Daru'l harbe, eman alarak(Vize) girmiş olan birinin, başka birinin

⁴⁵⁶ Humus: Madenlerden alınan, 1/5 oranındaki zekât miktarı

evinde bulduğu madenin zekâtını ve çölde bulduğu madenin zekâtını açıklayıp zekâtın vacip olduğu madenleri saymıştır.⁴⁵⁷

1.2.19. Ziyet Eşyalarının Zekâtı (*Babu Zekati'l Hilye*)

Müzeni'nin Muhtevası:

Müzeni, ziyet eşyalarından zekât alınıp alınmayacağını belirterek konuya giriş yapmış, ziyet eşyalarının hangilerinden zekât alınacağını belirtmiştir. Hangi durumlarda zekât alınacağını anlatmış, zekâtın kıymete göre değil vezne göre alınacağını belirtmiştir. Bir adamın kendisine miras kalan veya satın aldığı ziyeti, hanımına, hizmetçisine vs. hibe etmesi veya kiraya vermesi durumunda zekâtın ne olacağını açıklamıştır.

—Tahavi, bu konuyla ilgili bir bab açmamış, “Altın ve Gümüşün Zekâtı” (Zekatu'z Zeheb ve'l Verik) babında, ziyet eşyalarının zekâta tabi olup olmadığını ve hangilerinden zekât alınacağını anlatmıştır.⁴⁵⁸

1.2.20. Zekât Düşmeyen Mallar (*Babu Ma La Yekûnu fihî'z Zekât*)

Müzeni'nin Muhtevası:

Müzeni bu bölümde, zekâta tabi olmayan bazı ürünleri zikretmiştir.

—Tahavi, bu konuda herhangi bir bilgi vermemiştir.

1.2.21. Ticari Malların Zekâtı (*Babu Zekati't Ticaret*)

Müzeni'nin Muhtevası:

Müzeni bu bölüme, ticaret malında zekâtın farzietini belirterek başlamış, elde edilen karın sermayeye eklenip eklenmeyeceğini anlatmıştır. Ticaret malı, başka bir ticaret malı ile satın alınmışsa, zekâta konu olan miktarının-kıymetinin- nasıl belirleneceğini ve zekâtın nasıl verileceğini açıklamıştır. Zekâta tabi olan mal 6 ay elinde durduktan sonra, onunla bir ticaret malı alması halinde zekâtın durumunu ve ticaret malı, para ile veya zekâta tabi olan miktarda sürüyle alınmışsa, yıllık sürenin nasıl hesaplanacağını ve zekâtın nasıl verileceğini anlatmıştır. Kazancın para veya ürün olması hallerinde zekâtın

⁴⁵⁷ Müzeni, zekâtın vacip olduğu madenleri, “Zekatu'l Ma'din” babında anlatmıştır. *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 78

⁴⁵⁸ *Muhtasaru't Tahavi*, s. 49

nasıl verileceğini açıklamış, saime hayvanların birbiriyle değiştirilmesi halinde sürelerin birbirine eklenip eklenmeyeceğini belirtmiştir. Kişi, ticaret malını, nisap miktarı kadar bir parayla satın alsa veya satsa, malın değerinin nasıl tespit edileceğini anlatmış, nisap miktarından az olan bir mal ile (parayla), sene dolmadan, zekâta tabi olan bir mal satın alındığında zekâtın nasıl verileceğini belirtmiştir. Bir malın ne zaman ticaret malı sayılacağını ve ne zaman sayılmayacağını açıklamıştır. Ticaret için satın alınan veya miras kalan ağaçların ve ziraat ürünlerinin zekâtına ve ticaret için olan kölelerin durumuna değinmiş, zekâta tabi olan ürünlerdeki ortaklıkların benzer hükümler aldığını ifade etmiştir.

Tahavi'nin Muhtevası:

Tahavi bu bölümde, ticarete niyet edilerek satın alınan ticaret eşyasının hükmünü belirterek ticaret eşyasından başka bir mal olması ve olmaması durumlarında zekâtın nasıl verileceğini anlatmış, ticaret eşyasının değerinin yıl içinde artması ve eksilmesi durumunu açıklamıştır. Ticaret eşyasının başka bir ticaret eşyasıyla satılması ve kişinin, bununla ticareti istememesi halindeki durumu belirtmiş, ticaret için olan ticaret eşyasının kendisi için olmasına ve kendisi için olan ticaret eşyasının ticaret için olmasına niyet edildiğindeki durumu anlatmıştır. Miras, hibe, muhalaa, evlenme ve kan diyeti yoluyla elde edilen malda ticarete niyet etme ile ilgili hükümleri beyan etmiştir.

Her İki Muhtasardaki Farklılıklar:

Müzeni, Tahavi'den farklı olarak, elde edilen karın sermayeye eklenip eklenmeyeceğini ticaret malı, başka bir ticaret malı ile satın alınmışsa, zekâta konu olan miktarının-kiymetinin- nasıl belirleneceğini ve zekâtın nasıl verileceğini açıklamıştır. Zekâta tabi olan mal 6 ay elinde durduktan sonra, onunla bir ticaret malı alması halinde zekâtın durumunu anlatmıştır. Ticaret malı, para ile veya zekâta tabi olan miktarda sürüyle alınmışsa, yıllık sürenin nasıl hesaplanacağını ve zekâtın nasıl verileceğini, kazancın para veya ürün olması hallerinde zekâtın nasıl verileceğini açıklamış, saime hayvanların birbiriyle değiştirilmesi halinde sürelerin birbirine eklenip eklenmeyeceğini belirtmiştir. Kişi, ticaret malını, nisap miktarı kadar bir parayla satın alsa veya satsa, malın değerinin nasıl tespit edileceğini anlatmış, nisap miktarından az olan bir mal ile (parayla), sene dolmadan, zekâta tabi olan bir mal satın alındığında zekâtın nasıl verileceğini

belirtmiştir. Ticaret için satın alınan ağaçların ve ziraat ürünlerinin zekâtına ve ticaret için olan kölelerin durumuna değinmiştir. Zekâta tabi olan ürünlerdeki ortaklıkların benzer olduğunu ifade etmiştir.

— Tahavi, Müzeni'den farklı olarak, ticaret eşyasından başka bir mal olması ve olmaması durumlarında zekâtın nasıl verileceğini ve ticaret eşyasının değerinin yıl içinde artması ve eksilmesi durumlarını açıklamıştır. Ticaret eşyasının başka bir ticaret eşyasıyla satılması ve kişinin, bununla ticareti istememesi halindeki durumu ve hibe, muhalaa, evlenme ve kan diyeti yoluyla elde edilen malda ticarete niyet etmeyi açıklamıştır.

1.2.22. Mudaraba Şirketinde Kazancın Zekâtı (*Babu'z Zekât fi Mali'l Kırız*)

Müzeni'nin Muhtevası:

Müzeni bu bölümde, kar ortaklığı ile ticaret yapan mal sahibi ve amilin (şirketi çalıştıran) kazandıkları karın zekâtını nasıl vereceklerini anlatmış, mal sahibinin müslüman, amilin hristiyan olması durumunda ya da mal sahibinin hristiyan, amilin müslüman olması durumunda zekâtın nasıl verileceğini açıklamıştır.

—Tahavi, bu konuyla ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir.

1.2.23. Borç ve Zekât İle Buluntu Malların, Evlerin Kirasının ve Ganimetlerin Zekâtı (*Babu'd Deyn mea's Sadaka ve Zekatu'l Lukata ve Kirau'd Dur ve'l Ganimeti*)

Müzeni'nin Muhtevası:

Sahip olduğu mal miktarınca borcu olan kişi için yetkilinin, yılın sonuna kadar borcuna hükmetmemesi ve o an borcuna hükmedip, alacaklıların yılın sonuna kadar alacaklarını almaması hallerinde zekâtın durumunu anlatmış, bütün malının ipotek altında olması halinde zekâtın durumunu belirtmiştir. Alacağı olan kişinin, bu alacağının zekâtını nasıl vereceğini açıklamış, borçlunun, borcunu inkâr etmesi, gasbetmesi veya yok etmesi halinde zekâtın durumuna değinmiştir. Kişinin, bir mal bulması ve bir sene geçtikten sonra sahibinin gelmesi halinde zekâtın durumunu açıklamış, kişinin, evini belli bir süre için belirli bir ücretle kiraya vermesi halinde kiranın zekâtını nasıl vereceğini

anlatmıştır. Kişi, kiraya verdiği malını geri alıp yıkarak akdi bozduğunda zekâtın durumunu belirtmiştir. Mihrin zekâtına değinmiş, kiralamanın ne olduğunu ve ganimetlerin zekâtının hangi durumda ve nasıl verileceğini anlatmıştır.

Tahavi'nin Muhtevası:⁴⁵⁹

Tahavi bu bölüme, nisap miktarı parası olup, aynı miktarda borcu olan kişinin zekâtındaki durumunu belirterek başlamıştır. Daha sonra, borcunu kabul eden birinde alacağı olan kişinin durumunu ve borcunu inkâr eden birinde alacağı olan kişinin durumunu açıklamış, bir yıllık sürenin tamamlanması halinde zekâtın ne olacağını belirtmiştir.

Her İki Muhtasardaki Farklılıklar:

Müzeni, Tahavi'den farklı olarak, sahip olduğu mal miktarınca borcu olan kişi için yetkilinin, yılın sonuna kadar borcuna hükmetmemesi ve o an borcuna hükmedip, alacaklıların yılın sonuna kadar alacaklarını almaması hallerinde zekâtın durumunu anlatmış, bütün malının rehin olması halinde zekâtın durumunu belirtmiştir. Alacaklı olan kişinin malının, borçlu tarafından gasbedilmesi, inkâr edilmesi veya yok edilmesi halinde zekâtın durumuna değinmiştir. Kişinin, bir mal bulması ve bir sene geçtikten sonra sahibinin gelmesi halinde zekâtın durumunu açıklamış, kişinin, evini belli bir süre için belirli bir ücretle kiraya vermesi halinde kiranın zekâtını nasıl vereceğini anlatmıştır. Kişi, kiraya verdiği malını geri alıp yıkarak akdi bozduğunda zekâtın durumunu belirtmiştir. Mihrin zekâtına değinmiş, kiralamanın ne olduğunu ve ganimetlerin zekâtının hangi durumda ve nasıl verileceğini anlatmıştır.

— Tahavi, Müzeni'den farklı olarak, nisap miktarı parası olup, aynı miktarda borcu olan kişinin durumunu belirtmiştir. Daha sonra, borcunu kabul eden birinde alacağı olan kişinin durumunu açıklamış, bir yıllık sürenin tamamlanması halinde zekâtın ne olacağını belirtmiştir.

Tahavi, Müzeni'nin bu babda işlediği, buluntu malın zekâtı, kiranın zekâtı ve ganimetlerin zekâtı ile ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir.

⁴⁵⁹ *Muhtasaru't Tahavi*'de bu konu, "Babu'd deyn ala Raculin ve Lehu Mal Hel Yemneu'z Zekât ve Hel Fihi İza Kan eli Raculin Zekât" bab başlığı altında işlenmiştir.

1.2.24. Zekâtın Vacip Olduğu Malların Muhayyerlikle Satımı, Zekât Memurunun Malı Satması ve O'ndan Mal Alınması (*Babu'l Bey' fi'l Mal ellezi Tecibu fihî'z Zekât bi'l Hiyar ve Gayrihi ve Bey'u'l Musaddik ve Ma Kabeza minhu ve Gayri Zalik*)

Müzeni'nin Muhtevası:

Müzeni bu bölümde, satıcının, müşterinin veya her ikisinin muhayyer olduğu bir satışta, malın zekâtının kime ait olduğunu ve milkin hangi durumlarda tamamlanacağını belirtmiştir. Kişinin, henüz olgunlaşmadan, ağaçtaki ürüne malik olması halinde zekâtın durumunu belirtmiş, ağaçtaki ürünün, olgunlaştıktan sonra satılması halinde zekâtının durumunu ve bu alışverişin geçerliliğini açıklamıştır. Kişinin, tahmin yapıldıktan sonra ürünü tüketmesi veya zekât memurunun ürünün bir kısmını satması halinde zekâtın nasıl alınacağını anlatmıştır.

—Tahavi, bu konuyla ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir.

1.2.25. Madenlerin Zekâtı (*Babu Zekati'l Ma'din*)

Müzeni'nin Muhtevası:

Müzeni, zekâtın vacip olduğu madenleri belirterek konuya giriş yapmıştır. Maden toprağı ayrıştırılmadan madenin zekâtının verilmesi durumunu belirtip, toprağın satışı konusuna ve madenin zekâta tabi mal veya hazine(Rikaz) sayılması durumunda zekâtın nasıl verileceğine değinmiştir. Madenin peş peşe çıkarılması ve özre binaen veya özürsüz olarak çalışmaya ara verilmesi hallerinde, sonradan çıkarılan madenin öncekilere eklenip eklenemeyeceğini anlatmıştır.

Tahavi'nin Muhtevası:

Tahavi, bu konuyla ilgili bab açmamış, konuyu “Altın ve Gümüşün Zekâtı” (Zekatu'z Zeheb ve'l Verik) babında işlemiştir. Zekâta tabi olan madenleri ve humusu ödenen madenin zekâtını belirtmiştir. Dağda bulunan, denizden çıkarılan, sınırları çizilmiş(sahipli) arazide bulunan ve kişinin, kendi evinde(arazisinde) bulunduğu madenin zekâtını anlatmış, daru'l harb'de, başkasının evinde bulunan ve çölde bulunan madenin zekâtına da değinmiştir.⁴⁶⁰

⁴⁶⁰ *Muhtasaru't Tahavi*, s. 49

Her İki Muhtasardaki Farklılıklar:

Müzeni, Tahavi'den farklı olarak, maden toprağı ayrıştırılmadan madenin zekâtının verilmesi durumunu belirtip, toprağın satışı konusuna ve madenin zekâta tabi mal veya hazine(Rikaz) sayılması durumunda zekâtın nasıl verileceğine değinmiştir. Madenin peş peşe çıkarılması ve özre binaen veya özürsüz olarak çalışmaya ara verilmesi hallerinde, sonradan çıkarılan madenin öncekilere eklenip eklenemeyeceğini anlatmıştır.

— Tahavi, Müzeni'den farklı olarak, humusu ödenen madenin zekâtını, dağda bulunan, denizden çıkarılan, sınırları çizilmiş(sahipli) arazide bulunan ve kişinin, kendi evinde(arazisinde) bulduğu madenin zekâtını anlatmış, daru'l harb'de, başkasının evinde bulunan ve çölde bulunan madenin zekâtına da değinmiştir.

1.2.26. Zekât Memurunun, Zekât Aldığı Kişiyeye Söyleyeceği Dua ve Sözler (*Babu Ma Yekulu Musaddik İza Ehaze's Sadaka LiMen Ye'huzuha Minhu*)

Müzeni'nin Muhtevası:

Müzeni bu bölümde, zekât memurunun, zekât alırken nasıl davranması ve zekât veren için ne tür dua etmesi gerektiğini anlatmıştır.

—Tahavi, bu konuyla ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir.

1.2.27. Fitrenin Vacip Olduğu Kişiler (*Babu Men Telzemuhu Zekatu'l Fitr*)

Müzeni, Tahavi'nin bir başlık altında incelediği fitr sadakasını ayrı iki başlık altında incelemiştir. Bu nedenle, önce Müzeni'nin konuyu işlediği iki babın muhtevasını sunduk. Sonra Tahavi'nin konuyu işlediği babın muhtevasını sunup karşılaştırma yaptık.

Müzeni'nin Muhtevası:

Müzeni bu bölüme, fitr zekâtının farziyetini, alt sınırını ve kimlerin üzerine vacip olduğunu belirterek başlamış, bir kimsenin, fitresini vermekle yükümlü olduğu kişileri saymıştır. Mevcut olan kölenin ve kayıp olan kölenin fitresini açıklamış, kişinin velayeti altında olan mal sahibi çocuğunun fitresini anlatmıştır. Fitrenin vacip olma zamanını, bu zamanın öncesinde ve sonrasında doğan ve ölen kişiler ile bu zamanlarda mal sahibi

olan kişilerin fitrelerini anlatmıştır. Ortak olunan kölenin ve bir kısmı hür olan kölenin fitresinin nasıl verileceğini açıklamış, satıcının, müşterinin veya her ikisinin muhayyer olduğu bir köle satışında fitrenin kime ait olduğunu belirtmiştir. Köleye sahip olan birinin, Şevval ayında ölmesi veya Şevval'den önce ölmesi ve borcu olması halinde fitrenin nasıl verileceğini anlatmış, bir kimseye, Şevval'den önce, miras olarak köle kalması halinde fitrenin durumunu ve kişinin Şevval'den önce ölmesi halinde fitrenin durumunu belirtmiştir. Bir kimse, başka birine köle vasiyet etse, vasiyet edilenin Şevval'den önce ölmesi, kişinin vasiyeti reddetmesi, kabul etmesi veya vasiyet edenin ölmesi hallerinde fitrenin durumunu açıklamıştır. Bir kimseye zekât-ı fitrın vacip olması için, fitr gecesi malik olması gereken mal miktarını belirtmiş, olmaması durumunu açıklamıştır. Eşler arasında kölelik veya fakirlik olması halinde fitrenin durumunu ve mukateb kölenin fitresini anlatmıştır.

1.2.28. Fitre İle İlgili Ölçüler (*Babu Mekiletu'z Zekati'l Fitr*)

Müzeni'nin Muhtevası:

Müzeni bu bölümde, fitr sadakasının farziyetini, alt sınırını ve fitrenin, ne tür ürünlerden verileceğini belirtmiştir. Ürünün kıymetinin fitre olarak verilip verilemeyeceğini ve Fitrenin usulsüz verilmesi halinde geri dönüp dönmeyeceğini açıklamıştır. Fitrenin yarısını bir cinsten, diğer yarısını başka bir cinsten vermenin caiz olup olmadığını belirtmiş, tek çeşit ürün bulunması durumuna ve birçok çeşit ürün bulunması durumuna değinmiştir.

Tahavi'nin Muhtevası:⁴⁶¹

Tahavi, bu bölüme, zekât-ı fitrın hangi ürünlerden verileceğini ve alt sınırını belirterek başlamış, zekât-ı fitr vermesi vacip olan kişinin vasıflarını ve kimlere vacip olmadığını belirtmiştir. Zekât-ı fitrın kimler için vacip olup olmadığını ve kendi fakir olup küçük oğlu zengin olan kişinin durumuna açıklık getirmeye çalışmıştır. Bayram günü fecirden önce doğan çocuklar için ve fecirden sonra doğan çocuklar için fitr sadakasının verilip verilmeyeceğini anlatmış, fecirden önce mülk sahibi olan kişinin ve fecirden sonra mülk sahibi olan kişinin mükellefiyetlerini açıklamıştır. Son olarak, üzerine zekât veya zekât-ı fitr vacip olduğu halde ölen birin durumunu anlatmıştır.

⁴⁶¹ *Muhtasaru't Tahavi* 'de bu konular, "Babu Zekatu'l Fitr" babı altında işlenmiştir.

Her İki Muhtasardaki Farklılıklar:

Müzeni, Tahavi'den farklı olarak, bir kimsenin, fitresini vermekle yükümlü olduğu kişileri saymış, mevcut olan kölenin fitresini ve kayıp olan kölenin fitresini açıklamıştır. Ortak olunan kölenin ve bir kısmı hür olan kölenin fitresinin nasıl verileceğini ve satıcının, müşterinin veya her ikisinin muhayyer olduğu bir köle satışında fitrenin kime ait olduğunu belirtmiştir. Köleye sahip olan birinin, Şevval ayında ölmesi veya Şevval'den önce ölmesi ve borcu olması halinde fitrenin nasıl verileceğini anlatmış, bir kimseye, Şevval'den önce, miras olarak köle kalması halinde fitrenin durumunu ve kişinin Şevval'den önce ölmesi halinde fitrenin durumunu belirtmiştir. Bir kimse, başka birine köle vasiyet etse, vasiyet edilenin Şevval'den önce ölmesi, kişinin vasiyeti reddetmesi, kabul etmesi veya vasiyet edenin ölmesi hallerinde fitrenin durumunu açıklamıştır. Bir kimseye zekât-ı fitrın vacip olması için, fitr gecesi malik olması gereken mal miktarını belirtmiş, olmaması durumunu açıklamıştır. Eşler arasında kölelik veya fakirlik olması halinde fitrenin durumunu, mukateb kölenin fitresini ve ürünün kıymetinin fitre olarak verilip verilemeyeceğini anlatmış, fitrenin usulsüz verilmesi halinde geri dönüp dönmeyeceğini açıklamıştır. Fitrenin yarısını bir cinsten, diğer yarısını başka bir cinsten vermenin caiz olup olmadığını belirtmiş, tek çeşit ürün bulunması durumuna ve birçok çeşit ürün bulunması durumuna değinmiştir.

— Tahavi, Müzeni'den farklı olarak, zekât-ı fitrın kimlere vacip olmadığını belirtmiş, kendi fakir olup küçük oğlu zengin olan kişinin durumuna açıklık getirmeye çalışmıştır. Üzerine zekât veya zekât-ı fitr vacip olduğu halde ölen birin durumunu anlatmıştır.

1.2.29. Müstehab Olan Bağışlardaki Tercihler (*Babu'l İhtiyar fi Sadakati'l Tatavvu'*)

Müzeni'nin Muhtevası:

Müzeni bu bölümde, hangi sadakanın daha faziletli olduğunu anlatmıştır.

—Tahavi, bu konuyla ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir.

1.2.30. Atların Zekâtı (*Babu'l Hayl Fiha Zekât*)

Tahavi'nin Muhtevası:

Tahavi bu bölümde, atların zekâta tabi olup olmadığını ve zekâtın vacip olma şartlarını belirtip zekâtın nasıl alınacağını açıklamıştır.

—Müzeni, bu konuyla ilgili bir bab açmamış, “Küçükbaş Hayvanların Zekâtı” (Sadakatu'l Ganem) babının sonunda, atların zekâta tabi olup olmadıklarını belirtmiştir.⁴⁶²

1.2.31. Zekât Verilecek Kimseler (*Babu Mevadii's Sadakat*)

Tahavi'nin Muhtevası:

Tahavi bu bölümde, ayette zikredilen, zekât verilecek sınıfları tanımlayarak yöneticinin, zekât memuru tahsis etmedeki görevlerini belirtmiştir. Zekâtın kimlere verilemeyeceğini anlatıp, hristiyan ve yahudi fakirlerin durumunu açıklamış, zengini ve zengin sınıfında olanı tanımlamıştır. Kişinin kimlere zekât veremeyeceğini ve kadının kocasına zekât verip veremeyeceğini anlatmış, zekât verilecek kimse zannedip zekât verdikten sonra aksinin ortaya çıkması durumunda zekâtın ne olacağını açıklamıştır.

—Müzeni, bu konuyla ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir.

⁴⁶² *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 65

BÖLÜM 4: İKİ MUHTASARIN ZEKÂT BÖLÜMLERİNİN METOD AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

1. MUHTASARLARIN ZEKÂT BÖLÜMLERİNİN METOD AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

1.1-Her İki Muhtasarın Temel Özellikleri

Müzeni ve Tahavi, zekât bölümüne develerin zekâtıyla başlamışlardır. Kanaatimizce bunun nedeni, ya zekâtla ilgili varid olan hadislerde saime⁴⁶³ hayvanların zekâtından bahsedilirken ilk başta develerin zikredilmesi veya develerin o günkü önemi ve insanların sahip oldukları otlak hayvanların başında gelmesidir.

Müzeni ve Tahavi'nin *Muhtasar*'ları arasında, sistematik açıdan bir fark gözükmemektedir. Her ikisinde de, babların dizilişi ve bablardaki konuların işleniş tarzı benzerdir. Ancak Müzeni'nin, Tahavi'ye nazaran, daha fazla ayrıntıya girmesi ve ayet, hadis ve sahabe uygulamalarına yer vermesi, Müzeni'nin *Muhtasar*'ının Tahavi'nin *Muhtasar*'ından daha karmaşık görünmesine neden olmuştur.

Müzeni'nin *Muhtasar* adlı eseri sadece *el-Ümm*'ün muhtasarıdır. Bu nedenle Müzeni 'kale Şafii' tabirini kullanarak, konuları İmam Şafii'nin ağzıyla anlatmıştır. Tahavi'nin *Muhtasar* adlı eseri ise, Hanefi Mezhebi'nin kaynaklarının muhtasarı olduğundan, Tahavi konuları kendi ifadeleriyle anlatmıştır.

Müzeni'nin *Muhtasar*'ında 'Müzeni dedi' tabirine, Tahavi'nin *Muhtasar*'ında ise 'Ebu Cafer dedi' tabirine rastlanmasının delaletiyle, kendilerini üçüncü şahıs olarak gördükleri veya eserlerini imla ettirdikleri ve bu ifadelerin, imla ettirdikleri kişiler tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır.

⁴⁶³ Saime: Yılın yarısından fazla günlerinde, meralarda otlamak suretiyle barınan koyun, sığır, deve gibi hayvanlar için kullanılan fıkhi bir terim. Bkz. *Şamil İslam Ansiklopedisi, Saime Maddesi*, VII, s. 110

1.2-Konuları İşleyiş Şekilleri

1.2.1.Birleştikleri Noktalar:

1- Her ikisi de kıyasa yer vermişlerdir.

a- İmam Müzeni, genellikle, kıyas-ı şibh'e⁴⁶⁴, nadiren de, asıl anlamında kıyasa⁴⁶⁵ başvurmuştur.

b- Tahavi ise, bazen, kıyasa dayanarak görüşünü açıklamış, ancak, yaptığı kıyasın ayrıntısına girmemiştir.⁴⁶⁶

2- Her ikisi de imamların farklı görüşlerine yer vermişlerdir.

a- Müzeni, konuları işlerken, bazen İmam Şafii'nin, başka bir babdaki görüşüne,⁴⁶⁷ bazen geçmiş konularda anlattıklarına,⁴⁶⁸ bazen de İmam Şafii'nin, başka bir eserindeki ictihadına atıfta bulunmuştur.⁴⁶⁹

b- Tahavi'nin ise, nadiren de olsa, İmam Ebu Yusuf'un eski ve yeni görüşlerini bir arada verdiği ve İmam Ebu Hanife'den nakledilen farklı iki görüşü sunduğu görülür.⁴⁷⁰

3- Müzeni ve Tahavi'nin, kimi zaman, beyan etmiş oldukları hükümlerle ilgili ayrıntılı açıklama yaptıkları görülür. Bu tür açıklamaları yaparken, genellikle, Tahavi "Tefsir" lafzını, Müzeni ise "İbane" lafzını kullanmıştır.⁴⁷¹

4- Her ikisi de, konuları işlerken kavramları tanımlamışlardır.

⁴⁶⁴ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 66/10, s. 69/24

⁴⁶⁵ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 72/13

⁴⁶⁶ *Muhtasaru't Tahavi*, s. 48/18

⁴⁶⁷ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 63/21

⁴⁶⁸ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 63/3

⁴⁶⁹ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 76/19

⁴⁷⁰ *Muhtasaru't Tahavi*, s. 44/2, s. 52/15

⁴⁷¹ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 61/19, *Muhtasaru't Tahavi*, s. 45/1

a- Müzeni, “Ruba”, Mahız”, “Ekule”⁴⁷², “Vaks”⁴⁷³ ve “Saime”⁴⁷⁴ kavramlarını tanımlamıştır.

b- Tahavi ise, zengin⁴⁷⁵ ve ayette zikredilen, zekât verileceklerin⁴⁷⁶ tanımlarını yapmıştır.

c- Her ikisinin de, ölçü birimlerini tanımladığı görülür.⁴⁷⁷

5- Müzeni ve Tahavi, hüküm ifade eden sonuçları beyan ederken, “vucub”⁴⁷⁸ ve “cevaz”⁴⁷⁹ kökünden gelen tabirleri kullanmışlardır.

1.2.2.Ayrıldıkları Noktalar:

1- Müzeni, bazen, birden fazla konuyu bir başlıkta toplamıştır. “Babu’d Deyn Meğa’s Sadaka ve Zekatu’l Lukata ve Kirau’d Devr ve’l Ganime” adlı babda böyle bir durum söz konusudur.⁴⁸⁰

— Tahavi’nin Muhtasar’ında böyle bir durum söz konusu değildir.

2- Müzeni, bazen, bir konuyla ilgili birkaç bab açmıştır. Mesela, fitır sadakasını iki bab halinde incelemiştir.⁴⁸¹

— Tahavi ise, benzer ürünlerin zekâtını bir babla anlatmıştır. Mesela, altın ve gümüşün zekâtını “Babu Zekati’z Zeheb ve’l Verik” babında anlatmıştır.⁴⁸²

⁴⁷² *Muhtasaru’l Müzeni*, s. 63/11–12

⁴⁷³ *Muhtasaru’l Müzeni*, s. 62/28

⁴⁷⁴ *Muhtasaru’l Müzeni*, s. 68/8

⁴⁷⁵ *Muhtasaru’t Tahavi*, s. 52/18

⁴⁷⁶ *Muhtasaru’t Tahavi*, s. 52/7–11

⁴⁷⁷ *Muhtasaru’t Tahavi*, s. 46/10, s. 47/2,5,16 *Muhtasaru’l Müzeni*, s. 69/18–19, s. 72/20–21

⁴⁷⁸ *Muhtasaru’l Müzeni*, s. 66/9, s. 73/19 *Muhtasaru’t Tahavi*, s. 45/10, s. 50/11

⁴⁷⁹ *Muhtasaru’t Tahavi*, s. 45/9 *Muhtasaru’l Müzeni*, s. 63/18, s. 64/2, s. 67/27, s. 69/22

⁴⁸⁰ *Muhtasaru’l Müzeni*, s. 76

⁴⁸¹ *Muhtasaru’l Müzeni*, s. 79,80

⁴⁸² *Muhtasaru’t Tahavi*, s. 47

3- Müzeni bablara başlarken, bazen, doğrudan meseleye başlayarak konuyu anlatmış⁴⁸³, bazen de, önce konuyla ilgili ayet⁴⁸⁴, hadis⁴⁸⁵ ve sahabe uygulaması⁴⁸⁶ belirtmiş, sonra konuyu anlatmıştır.

— Tahavi ise, genellikle, kendi ifadelerini, bazen de, mezhep imamının görüşlerini⁴⁸⁷ belirtmek suretiyle doğrudan meseleye başlayarak konuyu anlatmıştır. Ancak bir yerde, ayete atıf yaparak konuya giriş yapmıştır.⁴⁸⁸

4- Müzeni, genellikle, konuyu hadis ve sahabe uygulaması etrafında işlemiştir. Bazen, görüşlerini ayet⁴⁸⁹, hadis⁴⁹⁰ ve sahabe kavilleriyle⁴⁹¹ delillendirmiştir. Bazen de, bir konu ile ilgili İmam Şafii'nin kullandığı akli delili beyan etmiştir.⁴⁹²

— Tahavi ise, konuyu mezhep imamlarının görüşleri çerçevesinde, tercih ettiği görüşe uygun olarak işlemiş, incelediğimiz bölümde, ayet ve hadis metinlerine hiç yer vermemiştir. Ancak bir yerde, kendi görüşünün, Hz. Ömer'in görüşüne muvafık olduğunu belirterek sahabe kavline atıfta bulunmuştur.⁴⁹³

Buradan anlaşılmaktadır ki, delil sunmaksızın doğrudan hükümlerin bildirildiği, muhtasar anlayışına dayanan klasik fıkıh geleneği, Hanefilerde erken bir dönemde oluşmuştur.

5- Müzeni'nin Muhtasar'ında genellikle, herhangi bir konuda verilen hükmün gerekçesi belirtilmiştir.⁴⁹⁴

— Tahavi ise, hükümlerle ilgili herhangi bir gerekçe bildirmemiştir.

⁴⁸³ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 66/9, s. 67/23

⁴⁸⁴ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 71/8

⁴⁸⁵ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 61/1, s.65/3

⁴⁸⁶ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 73/22

⁴⁸⁷ *Muhtasaru't Tahavi*, s. 45/17, s.46/6

⁴⁸⁸ *Muhtasaru't Tahavi*, s. 52/7

⁴⁸⁹ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 73/8

⁴⁹⁰ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 70/10

⁴⁹¹ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 79/9

⁴⁹² *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 64/9

⁴⁹³ *Muhtasaru't Tahavi*, s. 48/5

⁴⁹⁴ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 66/4, s. 67/7, s. 69/21

6- Müzeni konuyu, bazen, “in kale/kile, kile” tabirleriyle, sorulu cevaplı tartışma ortamında işlemiştir.⁴⁹⁵

— Tahavi ise, konuları düz bir anlatımla işlemiştir.

7- Müzeni, kimi zaman, benzer görünen konuların farklılığına işaret etmiştir.⁴⁹⁶

— Tahavi’nin Muhtasar’ında bu şekilde bir uygulama yoktur.

1.3.Mezhep İmamlarının Görüşlerine Yer Vermeleri

1.3.1.Birleştikleri Noktalar:

Müzeni ve Tahavi, eserlerinde, imamların görüşlerine yer vermişlerdir.

a- Müzeni, eserinde, genellikle İmam Şafii’nin görüşlerini sunmuştur. Diğer fakihlerin görüşlerini sunarken isim zikretmemiş, yalnızca görüşleri belirtmiştir. Müzeni, diğer fakihlerin görüşlerini sunarken- İmam Şafii’yi konuşturarak- “fiha kavlan”⁴⁹⁷, “kad kile”⁴⁹⁸ “kale kailun”⁴⁹⁹, “fihi ekavil”⁵⁰⁰ ve “zehebe ila”⁵⁰¹ tabirlerini kullanmış, isim zikretmemiştir. Ancak bir yerde, “kale Muhammed ve İbn Asım”⁵⁰² şeklinde, isim vererek onların görüşlerini zikretmiştir.

b- Tahavi, Hanefi fakihlerinden Ebu Hanife, İmam Muhammed, İmam Ebu Yusuf ve İmam Züfer’in görüşlerine yer vermiştir. Ancak bir yerde, İmam Şafii ve İbn Ebi Leyla’nın görüşlerine atıfta bulunmuştur.⁵⁰³ Tahavi, imamların görüşlerini ifade ederken, ‘Enne Eba Yusuf kale’⁵⁰⁴ , ‘Ennehu kale’⁵⁰⁵ , ‘Fi kavli Ebi Yusuf ve

⁴⁹⁵ *Muhtasaru’l Müzeni*, s. 71/15, s. 73/17

⁴⁹⁶ *Muhtasaru’l Müzeni*, s. 74/23, s. 75/22–23

⁴⁹⁷ *Muhtasaru’l Müzeni*, s. 64/27, s. 73/5

⁴⁹⁸ *Muhtasaru’l Müzeni*, s. 71/3, s. 72/15

⁴⁹⁹ *Muhtasaru’l Müzeni*, s. 68/15

⁵⁰⁰ *Muhtasaru’l Müzeni*, s. 72/4

⁵⁰¹ *Muhtasaru’l Müzeni*, s. 78/13

⁵⁰² *Muhtasaru’l Müzeni*, s. 79/12

⁵⁰³ *Muhtasaru’t Tahavi*, s. 48/17

⁵⁰⁴ *Muhtasaru’t Tahavi*, s. 43/6

⁵⁰⁵ *Muhtasaru’t Tahavi*, s. 47/7

Muhammed'⁵⁰⁶, 'Kane Ebu Hanife yucibu'⁵⁰⁷, 'Kale Ebu Yusuf ve Muhammed'⁵⁰⁸, 'Kane Ebu Hanife yekulu'⁵⁰⁹, 'Kane Ebu Hanife ye'huzu'⁵¹⁰, 'Hüve kavlu İbn Ebi Leyla ve Şafii'⁵¹¹, Emma Ebu Yusuf ve Muhammed kane yucibu / la yucibu'⁵¹², 'İnne Ebu Hanife kane yekulu'⁵¹³ ve 'Haza kavlu Ebi Hanife'⁵¹⁴ tabirlerini kullanmıştır.

1.3.2.Ayrıldıkları Noktalar:

1- Tahavi, imamlara ait görüşleri sunarken, önce Ebu Hanife ve onunla birlikte olanın görüşünü, sonra diğer görüşü belirtmiştir. Ebu Hanife'den görüş nakletmediğinde, önce İmam Ebu Yusuf'un görüşüne yer vermektedir.⁵¹⁵

— Müzeni, görüşleri sunarken, yalnızca İmam Şafii'nin ismini zikretmiştir. Bu yüzden, Müzeni'nin Muhtasar'ında böyle bir uygulama yoktur.

Bu yöntem, mezhepte, sırasıyla, İmam Ebu Hanife, İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in etkinliğini bildirmekte ve Tahavi'nin, oluşmakta olan mezhep geleneğine bağlı kaldığını göstermektedir.

Tahavi'nin, Ebu Hanife'den görüş nakletmemesi, muhtemelen, Ebu Hanife'nin bu konuda görüş bildirmediği veya Tahavi'nin, bu meselede Ebu Hanife'nin görüşüne ulaşamadığı anlamına gelir.

2- Müzeni'nin, bazen, diğer fakihlerin görüşlerini, karşı deliller sunarak eleştirdiği görülmektedir.⁵¹⁶

— Tahavi, böyle bir yöntem kullanmamıştır.

⁵⁰⁶ *Muhtasaru't Tahavi*, s. 44/5

⁵⁰⁷ *Muhtasaru't Tahavi*, s. 45/17

⁵⁰⁸ *Muhtasaru't Tahavi*, s. 46/4

⁵⁰⁹ *Muhtasaru't Tahavi*, s. 46/6

⁵¹⁰ *Muhtasaru't Tahavi*, s. 47/5

⁵¹¹ *Muhtasaru't Tahavi*, s. 48/17

⁵¹² *Muhtasaru't Tahavi*, s. 48/12

⁵¹³ *Muhtasaru't Tahavi*, s. 49/12

⁵¹⁴ *Muhtasaru't Tahavi*, s. 48/11

⁵¹⁵ *Muhtasaru't Tahavi*, s. 50/15

⁵¹⁶ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 73/15–16

3- Müzeni, İmam Şafii'nin görüşlerini analiz ederken, bazen, bir konuyla ilgili, farklı bablarda, İmam Şafii'nin birden fazla görüşü olduğunu ifade etmiştir.⁵¹⁷ Kimi zaman, İmam Şafii'nin görüşlerinin, diğer âlimlerin görüşlerine uyup uymadığını⁵¹⁸, bazen de, İmam Şafii'nin, konuyla ilgili, meşhur olan görüşünü belirtmiştir.⁵¹⁹

— Tahavi, Hanefi imamların görüşlerini doğrudan sunduğundan, bu şekilde bir yöntem kullanmamıştır. Kimi zaman, imamların görüşlerini naklettikten sonra “ve hiye kezalik” ifadesini kullanarak, onları onayladığını beyan etmiştir.⁵²⁰

4- Müzeni,- İmam Şafii'yi konuşturarak- yapılmasını hoş gördüğü uygulamayı “Uhibbu En” tabiriyle⁵²¹, yapılmasını uygun görmediği uygulamayı “Ekrehu” tabiriyle⁵²² belirtmiştir.

— Tahavi, böyle bir yöntem kullanmamıştır.

5- Müzeni herhangi bir meselede ihtilaf olmadığını belirtirken, -İmam Şafii'yi konuşturarak- “La E'lemu fihi hilafen”⁵²³, “Lem Yuhtelifu ehli'l İlm”⁵²⁴, “Lem E'lem muhalifen”⁵²⁵, “La E'lemu ihtilafen”⁵²⁶ ve “Fi kavleyni cemian”⁵²⁷ tabirlerini kullanmıştır.

— Tahavi'nin, herhangi bir konuda doğrudan hükmü bildirmesi, Hanefi imamlar arasında o konuda ihtilaf olmadığına delalet eder.

⁵¹⁷ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 77/10

⁵¹⁸ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 77/12

⁵¹⁹ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 76/20

⁵²⁰ *Muhtasaru't Tahavi*, s. 45/18

⁵²¹ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 66/17–18, s.68/4

⁵²² *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 72/25, s.78/8

⁵²³ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 62/24

⁵²⁴ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 63/14

⁵²⁵ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 65/12

⁵²⁶ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 73/11

⁵²⁷ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 74/4

1.4. Kendi Görüşlerine Yer Vermeleri

1.4.1. Birleştikleri Noktalar:

Müzeni ve Tahavi, bildirdikleri görüşlerle ilgili tercihlerde bulunmuşlardır.

a- Müzeni, genelde, İmam Şafii'nin tercihlerini belirtmiştir. Bunları belirtirken, “bihaza ne’huzu”⁵²⁸ ve “bihaza ekul”⁵²⁹ tabirlerini kullanmıştır. Kendisi tercih yaparken ise, “Evla bikavlihi İndi”⁵³⁰, “Evla bihi”⁵³¹ ve “Haza min kavlihi evla”⁵³² tabirlerini kullanmıştır.

b- Tahavi, yapmış olduğu tercihlerde hangi imamla birlikte ise onu vurgulayarak beyan etmiştir. Bunu da şu ayrıntılarla belirtebiliriz: İmameyn'e karşı Ebu Hanife'nin ichtihadını⁵³³, Ebu Hanife'ye karşı İmameyn'in ichtihadlarını⁵³⁴, Ebu Yusuf'a karşı Ebu Hanife ve İmam Muhammed'in ichtihadlarını⁵³⁵, Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e karşı Ebu Yusuf'un ichtihadını⁵³⁶, Ebu Yusuf ve Ebu Hanife'ye karşı İmam Muhammed ve İmam Züfer'in ichtihadlarını⁵³⁷ tercih ettiğini görmekteyiz. Bazen, imamlardan gelen farklı iki görüşü belirtip, bunlar arasından tercih yapmıştır.⁵³⁸ Tahavi, tercih ettiği görüşü belirtmek için, “bihi ne’huzu” tabirini kullanmıştır.⁵³⁹

1.4.2. Ayrıldıkları Noktalar:

1- Müzeni, farklı görüş belirttiği meselelerde bazen tercihini yapmış,⁵⁴⁰ bazen de sadece görüşleri belirtmiş, tercih yapmamıştır.⁵⁴¹

⁵²⁸ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 61/16, s. 63/1

⁵²⁹ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 72/12

⁵³⁰ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 73/7

⁵³¹ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 64/29

⁵³² *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 79/10

⁵³³ *Muhtasaru't Tahavi*, s. 48/2-4

⁵³⁴ *Muhtasaru't Tahavi*, s. 46/6-11

⁵³⁵ *Muhtasaru't Tahavi*, s. 49/8-10

⁵³⁶ *Muhtasaru't Tahavi*, s. 45/12-13

⁵³⁷ *Muhtasaru't Tahavi*, s. 51/20-s. 52/4

⁵³⁸ *Muhtasaru't Tahavi*, s. 44/2-7, s. 52/15-18

⁵³⁹ *Muhtasaru't Tahavi*, s. 43/7, s. 44/7, s. 46/5

⁵⁴⁰ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 64/29, s. 73/7

⁵⁴¹ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 78/4

— Tahavi, herhangi bir meselede tercih yaparken bazen, tercih ettiği görüşü belirttikten sonra diğer görüşü beyan etmiř⁵⁴², bazen de, önce tercih etmeyeceği görüşü zikretmiş, sonra da tercih edeceği görüşü zikrederek tercihini beyan etmiştir.⁵⁴³

2- İmam Müzeni tercih yaptığında, bazen tercih sebebini belirtmiř⁵⁴⁴, bazen de tercihini güçlendirmek için, uygun bulduğu delilleri zikretmiştir.⁵⁴⁵ Kimi zaman, herhangi bir tercih yapmayıp kendisinin görüş belirttiđi⁵⁴⁶, nadiren de, İmam Şafii'nin görüşüne itiraz ederek kendi görüşünü sunduğu görüldür.⁵⁴⁷

— Tahavi, genelde, tercih ettiği görüşü delillendirmemiştir. Ancak bir yerde, görüşünün kıyasa uygun olduğunu belirtmiştir.⁵⁴⁸ İncelediğimiz bölümde, Tahavi'nin kendi görüşüne rastlanmamıştır.

Tahavi'nin, bazı durumlarda, mezhep imamlarının görüşünden farklı bir görüş ortaya koyduğu belirtilmiştir.⁵⁴⁹ Ancak incelediğimiz bölümde, Tahavi'nin, mezhep imamlarının görüşünden farklı bir görüşüne rastlamadık. Kanaatimizce, Tahavi'nin müstakil görüş belirtmemesinin nedeni şudur: Tahavi, muhtasarında, üç-dört imama ait görüşlere yer vermiştir. İhtilaf halinde, imamlara ait, aklen ve naklen caiz olan birden fazla görüş ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Tahavi, bunlar arasından tercihini yapmış, kendisinin görüş belirtmesine mahal kalmamıştır.

Müzeni ise, genelde İmam Şafii'nin görüşlerine yer vermiştir ve aynı zamanda kendisi, mezhep imamı olan İmam Şafii'nin en önemli öğrencisidir. Bu bakımdan, İmam Şafii'nin görüşünü benimsemediğinde, başka imamların görüşlerini sunmadığından, kendisi görüş bildirmiştir.

⁵⁴² *Muhtasaru't Tahavi*, s. 48/2-4

⁵⁴³ *Muhtasaru't Tahavi*, s. 45/12-13

⁵⁴⁴ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 76/10-11

⁵⁴⁵ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 78/21

⁵⁴⁶ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 74/8, s. 77/21

⁵⁴⁷ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 69/23, s. 79/22

⁵⁴⁸ *Muhtasaru't Tahavi*, s. 48/18

⁵⁴⁹ *Leknevi, a.g.e.*, s. 31-32

1.5. Hadis naklindeki metodları

İncelediğimiz bölümde, Tahavi'nin doğrudan hadis nakillerine rastlamadık. Bu sebeple, bu bölümde sadece İmam Müzeni'nin metodunu inceleyeceğiz.

Müzeni, hadis rivayetinde ve sahabelen nakil yaparken, bazen sened zikretmiş,⁵⁵⁰ bazen de zikretmemiş,⁵⁵¹ kimi zaman da, hadisin metnini vermeyip açıklamasını yapmıştır.⁵⁵² Sahabelen nakil yaparken, bazen onların görüşünü,⁵⁵³ bazen de uygulamasını⁵⁵⁴ bildirmiştir. Bazen, belirtmiş olduğu ayet ve hadisin delalet ettiği manayı açıklamış,⁵⁵⁵ Hadisin sıhhatli olduğunu belirtmek için, başka bir cihetten de sabit olduğunu bildirmiştir.⁵⁵⁶

⁵⁵⁰ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 61/1, s. 62/22

⁵⁵¹ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 65/3, s. 66/12

⁵⁵² *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 63/4

⁵⁵³ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 66/13

⁵⁵⁴ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 65/18

⁵⁵⁵ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 65/20, s. 71/9, s. 73/9

⁵⁵⁶ *Muhtasaru'l Müzeni*, s. 61/13

SONUÇ

Kavram olarak, İslam Fıkhı'nda karşımıza çıkan zekât konusu, ibadet olmasının yanında toplumsal yardımlaşma fonksiyonu itibariyle, insanlık tarihinin her döneminde varlığını korumuştur. Bununla birlikte, konunun Kur'an ve Sünnet'te çokça zikredilmesi, İslam Fıkhı'nın klasik eserlerinde önemli bir yer teşkil etmesini zorunlu kılmıştır.

Müzeni ve Tahavi'nin yaşadıkları dönem, her ne kadar siyasi ve sosyal açıdan buhranlar dönemi ise de, halifelerin gayretiyle iktisadi alanda kalkınma sağlanmış, ilmi alanda ise altın çağ yaşanmıştır. Bu dönemde, bir taraftan tefsir, hadis, fıkıh gibi İslami ilimlerde usul ve furu alanında kıymetli eserler telif edilirken, diğer taraftan geometri, astronomi, tıp gibi pozitif ilimlerde ihtisas sahibi olan İslam âlimleri yetişmiştir.

Müzeni ve Tahavi, ilmi birikime sahip olan bir ailede yetişmeleri ve buldukları bölgenin ilim merkezi olması sayesinde, derin bir ilmi birikime sahip olarak büyük müctehidlerden kabul edilmiştir. Ayrıca Tahavi, diğer mezheplerin âlimlerinden de istifade ederek bütün fıkıh mezheplerine vakıf olmuştur. Müzeni ve hocaları ile ilgili fazla bilgiye sahip olamadığımızdan, Müzeni'nin, diğer mezheplerin fıkhına vukufiyetini tesbit edemesek de, O'nun büyük müctehidlerden olduğu aşikârdır.

Müzeni ve Tahavi'nin *Muhtasar*'ları, Şafii ve Hanefi mezheplerinin oluşum devri eserlerine dayanır. Gerek Müzeni'nin *Muhtasar*'ına kaynaklık eden '*El-Ümm*', gerekse Tahavi'nin *Muhtasar*'ının en önemli kaynağı olan '*Zahiru'r-Rivaye*' eserleri, kuruluş döneminden günümüze kadar her iki mezhebin fakihlerince daima esas alınmıştır. Bu nedenle, her iki mezhebe ait tüm muhtasar ve şerhlerde, oluşum devri eserlerinin izleri bulunmaktadır.

Müzeni ve Tahavi'nin *Muhtasar*'larında zekât bölümü, ana hatlarıyla, saime hayvanların, meyve ve ziraat ürünlerinin, ticari malların ve madenlerin zekâtı ile fitre ve zekâtın kimlere farz ve vacip olduğu konularından oluşmaktadır. Müzeni bu konuları anlatırken, bazen, Tahavi'nin anlatmadığı meseleleri işlemiş, bazen de, Tahavi'nin de

anlattığı bir meseleyle ilgili daha ayrıntılı bilgi vermiştir. Kimi zaman, Tahavi'nin de, Müzeni'den farklı anlatımına rastlanmaktadır.

Tahavi, meseleleri, kendi ifadeleriyle, mezhep imamlarından Ebu Hanife, İmam Ebu Yusuf, İmam Muhammed ve İmam Züfer'in görüşleri çerçevesinde işlemiştir. Genellikle delillere yer vermeyip, fazla ayrıntıya girmeden doğrudan konuyla ilgili hükümleri belirtmesi, eserini daha anlaşılır kılmıştır. Müzeni ise, meseleleri İmam Şafii'nin ifadeleriyle işlemiştir. Hemen hemen her konuyla ilgili delillere yer vermesi ve Tahavi'ye nazaran daha fazla ayrıntıya girmesi, Müzeni'nin *Muhtasar*'ının Tahavi'nin *Muhtasar*'ından daha karmaşık görünmesine neden olmuştur. Aslında her iki eser de sistematik açıdan benzerdir.

Her iki eserde de, zekâtla ilgili ittifak edilen ve ihtilaf edilen konular bir arada verilerek bütün meseleler işlenmeye çalışılmıştır. Konuları, mezhep imamlarının görüşleri çerçevesinde işleyen İmam Tahavi'nin belirttiği ihtilaflar, mezhep içi ihtilaflardır. İmam Müzeni ise konuları İmam Şafii'nin ifadeleriyle işlemiştir. Bu bakımdan, eserinde, İmam Şafii'nin belirttiği ihtilafları ifade etmektedir. Bunlar da, her halde, mezheplerarası ihtilaflardır.

Her iki eseri de, bir konuyla ilgili hükümleri öğrenme açısından karşılaştırdığımızda, daha anlaşılır olan Tahavi'nin *Muhtasar*'ı, delillere yer vermesi ve ayrıntıya girmesi nedeniyle daha karmaşık gözükken Müzeni'nin *Muhtasar*'ına nazaran daha güçlüdür. Ancak, hükümle ilgili bir öğrenme söz konusu olduğunda, hükümlerin delillerinin ve gerekçelerin belirtildiği Müzeni'nin *Muhtasar*'ı, hükümle ilgili delil ve gerekçe belirtilmeksizin doğrudan hükmün bildirildiği Tahavi'nin *Muhtasar*'ına nazaran daha güçlü görünmektedir.

Bir fıkıh eserinde işlenen konular ve konularla ilgili olarak verilen ayrıntılar, o günkü toplumsal yaşamla doğrudan ilişkilidir. Zira fıkıh eseri, oluşturulduğu dönemdeki insanlara hitap edecektir. Müzeni ve Tahavi'nin *Muhtasar*'larını bu açıdan karşılaştırdığımızda, karşımıza şöyle bir problem çıkmaktadır: Tahavi ile Müzeni aynı dönemde ve aynı bölgede yaşamıştır. Hatta aralarında talebe-hoca ve yeğen-dayı ilişkisi

vardır. Buna rağmen, Muhtasar'larında, işledikleri konular ve konularla ilgili olarak verdikleri ayrıntılar açısından önemli farklar bulunmaktadır. Bizce bunun açıklaması şudur: Müzeni ile *Muhtasar*'ının kaynağı olan *El-Ümm*'ün müellifi İmam Şafii arasında dönem ve bölge birliği vardır. Bununla birlikte Müzeni, İmam Şafii'nin '*El-Ümm*' adlı eserini tam bir şekilde ihtisar etmiş, *El-Ümm*'de var olan ayrıntıyı da kendi eserine nakletmiştir. Bu nedenle, Müzeni'nin *Muhtasar*'ında konu-toplum ilişkisi incelenirken, Müzeni'nin değil, İmam Şafii'nin yaşadığı dönemin dikkate alınması gerektiği kanaatindeyiz. Tahavi ile *Muhtasar*'ının kaynağı olan eserlerin müellifi olan imamlar arasında ise bölge ve dönem farklılığı bulunmaktadır. Bu nedenle O, eserini kendi ifadeleriyle ve yaşadığı dönemin yapısına uygun olarak telif etmiştir.

KAYNAKLAR

- AKYÜZ** Vecdi, *Dört Mezhep İmamı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1996
- ALGÜL** Hüseyin, *İslam Tarihi*, Gonca Yayınevi, İstanbul 1987
- ASKALANİ** İbn Hacer, *Lisanu'l-Mizan*, Tahkik: Muhammed Abdurrahman Mar'aşlı, Dar-u İhyai't Tirtas El-Arabî, Beyrut 1995
- BARIN** Emin, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul 1986
- BROCKELMANN C.**, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, Çeviren: Prof. Dr. Neşet Çağatay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1964
- CESSAS** Ebu Bekir Ahmed b. Ali Er-Razi, *Muhtasarı İhtilafı'l-Ulema*, Tahkik: Abdullah Nezir Ahmed, Daru'l Beşeri'l İslamiyye, Beyrut 1995
- DAVUDİ** Muhammed b. Ali b. Ahmed, *Tabakatu'l-Müfessirin*, Daru'l Kütübi'l İlmiye, Beyrut yt.
- DESUKİ** Muhammed, *İmam Muhammed b. Hasan Şeybani ve Eseruhu fi Fıkhı'l-İslami*, Daru's Sekafe, Katar 1987
- DİMEŞKİ** Ebu'l Fellah Abdulhaya b. Ahmed b. Muhammed El- Hanbelî, *Şezeratu'z-Zeheb min Ahbari men Zeheb*, Dar-u İbn Kesir, Beyrut 1986
- DİHLEVİ** Abdülaziz İmam Veliyullah, *Bustanu'l-Muhaddisin fi Beyani Kütübi'l-Hadis ve Ashabiha*, Farsçadan Arapçaya Tercüme: Muhammed Ekrem Nedvi, Daru'l Arabi'l İslami, Beyrut 2002

- DÖNDÜREN** Hamdi v.dğr., *Halku'l Kur'an, Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yayınevi İstanbul 2000
- EBU ZEHRA** Muhammed, *Ebu Hanife*, Tercüme: Osman Keskiöglu, Can Kitapevi, Konya 1981
- EBU ZEHRA** Muhammed, *İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi*, Tercüme: Dr. Abdulkadir Şener, Hisar Yayınevi, İstanbul 1990
- EDNEVİ** Ahmed b. Muhammed, *Tabakatü'l-Müfessirin*, Tahkik: Süleyman b. Salah Hızzi, Mektebetü'l Ulum Ve'l-Hikem, Medine 1997
- ENDÜLÜSİ** Abdulkadir b. Abdulmuttalib El-Mündili, *Hazainu's-Seniyye min meşahiri'l-Kütübi'l-Fıkhıyye li Eimmetina'l-Fukahai's-Şafiyye*, Camiu'l Hukuk ve'l Mahfuza, Beyrut 2004
- ESNEVİ** Abdurrahman, *Tabakatu's-Şafiyye*, Merkezi'l Hadamat ve'l Ehvasi's Sekafe, Beyrut 1987
- HAFİZ ZEHEBİ**, *El-İber fi Haberi men Gaber*, Tahkik: Ebu Hacer Muhammed Said b. Busyuni, Daru'l Kütübi'l İlmiye, Beyrut 1995
- HALİLİ** Ebu Ya'la el-Halil b. Abdullah b. Ahmed(446/1054), *Kitabu'l-İrşad fi Marifeti Ulemai'l-Hadis*, Tahkik: Muhammed Said b. Amr İdris, Mektebetü'r Rüşd, Riyad 1989
- HASAN** İbrahim Hasan, *Siyasi Dini Kültürel ve Sosyal İslam Tarihi*, Kayhan Yayınları, İstanbul 1991
- HEKİMOĞLU İSMAIL**, *Haritalar, Şemalar ve Tarihi Yorumlarla 1421 Senelik İslam Tarihi*, Feza Gazetecilik A.Ş. İstanbul 2001

- HEYTO** Muhammed Hasan, *El-İctihad ve Tabakatu Müctehidi's-Şafiiyye*, Müessesetü'r Risale, Beyrut 1988
- HİTTİ** Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, Çeviren: Prof. Dr. Salih Tuğ, Boğaziçi yayımları, İstanbul 1989
- İBN ABDULBER** Ebu Ömer Yusuf El-Endülüsi, *El-İntika fi Fedaili'l-Eimmeti Selaseti Fukaha*, Daru'l Beşairi'l İslamiyye, Beyrut 1997
- İBN EBİ İZZİ** Sadruddin Ali b. Ali b. Muhammed El-Hanefi, *Şerhu't-Tahaviyye fi Akidetu's-Selefiyye*, Tahkik: Ahmed Muhammed Tahir, Vakfu lillah, Riyad 1412/1991
- İBN EBİ İZZİ** Sadruddin Ali b. Ali b. Muhammed El-Hanefi, *Şerhu Akideti't-Tahaviyye*, Tahkik: Abdullah b. Abdulmuhsin Türkî ve Şuayb Arnaut, Müessesetü'r Risale, Beyrut 1987
- İBN ESİR** Ebu'l Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdulkarim(630/1233), *El-Lubab fi Tehzibi'l-Ensab*, Mektebetü'l Kudsi, Kahire 1938
- İBN HALLİKAN** Ebu Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebu Bekir, *Vefeyatu'l-Ayan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, Tahkik: Muhammed Abdulhamid, Mektebetü'l Mısıriyye, Kahire 1948
- İBN HİDAYETULLAH** Ebu Bekr El-Huseyni, *Tabakatu's-Şafiiyye*, Tahkik ve Ta'lik:Adil Nüveyhiz, Daru'l Afaki'l Cedide, Beyrut 1982
- İBN KADI ŞUHBE** Ebu Bekr b. Ahmed, *Kitabu Menakibü'l-İmam eş-Şafii ve tabakati ashabi min Tarihi'l-İslam li'l-Hafiz Ebi Abdullah ez-Zehebi*, Tahkik: Abdulaziz Feyyaz Harfuş, Daru'l Beşair, Dimeşk 2003

İBN KADI ŞUHBE Ebu Bekir b. Ahmed El-Esedi Ed-Dımeşki, *Tabakatu'l-Fukahau's-Şafiiyye*, Tahkik: Dr. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü's Sekafeti'd Diniyye, Kahire yt.

İBN KESİR Ebu'l Fedai Hafız Ed-Dımeşki, *Tabakatu'l-Fukahau's-Şafiiyye*, Mektebetü's Sekafeti'd Diniyye, Kahire1993

İBN KESİR Ebu'l Fedai Hafız Ed-Dımeşki, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, Tahkik: Ali Necip Atvi, Daru'l Kütübi'l İlmiye, Beyrut 1987

İBN KUTLUBOĞA Ebu'l Adl Zeynuddin Kasım b. Kutluboğa, *Tacu't-Teracim*, Tahkik: Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Daru'l Kalem, Dımeşk 1992

İBN MÜNZİR İmam Muhammed b. Mükerrerem, *Muhtasarı Tarihi Dımeşk li İbn Asakir*, Tahkik: Abdulhamid Merlev, Daru'l Fikr, Dımeşk 1984

İBN NEDİM, *El-Fihrist*, Müesseset-u İntişarat-i Emir-i Kebir, Tahran 1366/1945

İBN YUNUS Ebu Said Abdurrahman b. Ahmed b. Yunus b. Abdila'la Sadeft, *Tarihu İbn Yunus es-Sadeft: Kısmu'l Evvel: Tarihu Mısıriyyin*, Daru'l Kütübi'l İlmiye, Beyrut 2000

KARAPINAR Mahmud, *Abbasiler Dönemi Türklerin Siyasi Faaliyetleri*, TÜRKLER, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002

KÂTİP ÇELEBİ Mustafa b. Abdullah, *Keşfu'z-Zünun an Esami'l-Kütübi ve'l Fünun*, Daru'l Ulumi'l Hadis, Beyrut yt.

KEHHALE Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifin Teracimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Müessesetü'r Risale, Beyrut 1993

KEVSERİ Muhammed Zahid, *El-Havi fi Sireti'l-İmam Ebi Cafer Tahavi*, Said Company Edeb-u Menzil, Karaçi/Pakistan yt.

KUREŞİ Ebu Muhammed Abdulkadir b. Muhammed b. Muhammed b. Nasrullah b. Salim b. Ebi'l Vefa El-Hanefi, *Cevahiru'l-Müdiyye fi Tabakatu'l-Hanefiyye*, Tahkik: Abdulfettah Muhammed, İsa'l Babu'l Halebî ve Şurekahu, yy.1978

KUREŞİ Ebu Muhammed Abdulkadir b. Muhammed El-Hanefi, *Tehzibu'l-Esma El-Vakiatu fi'l Hidayetu'l-Hulasa*, Tahkik:Eymen Salih Şaban, Daru'l Kütübi'l İlmiye, Beyrut 1998

LEKNEVİ Muhammed Abdulhay el-Hindi, *Fevaidu'l-Behiyye fi Teracimi'l-Hanefiyye*, Tashih ve Ta'lik: Muhammed Bedreddin Ebu'l Feras en-Na'sani, Daru'l Marife, Beyrut yt.

MAHMUD Abdulmecid, *Ebu Cafer Tahavi ve Eseruhu fi'l Hadis*, Heyetu'l Mısıryeti'l Amme lil Kitab, Kahire 1975

MAVERDİ Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed b. Habib El-Basri, *El-Havi'l-Kebir fi Fikhi Mezhebi'l-İmam Eş-Şafii*, Daru'l Kütübi'l İlmiye, Beyrut 1994

MERÇİL Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993

MİROĞLU İsmet v.dğr., *İslam Tarihi Ansiklopedisi*, İhlas Matbaacılık Gazetecilik ve Sağlık Hizmetleri A. Ş, İstanbul yt.

MÜZENİ İsmail b. Yahya b. İsmail b. Amr b. İshak, *Muhtasaru'l Müzeni*, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1998

NEDVİ Ali Ahmed, *İmam Muhammed Şeybani Nabigatu'l-Fikhi'l-İslami*, Daru'l Kalem, Beyrut 1994

NEZİR AHMED Abdullah, *Ebu Cafer Et-Tahavi*, Daru'l Kalem, Dimeşk 1991

NİSABURİ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ziyad İbn Ziyad, *Ez-Ziyadat ala Kitâbü'l-Müzeni*, Tahkik: Halid b. Haif b. Ureyc el-Muteyri, Edvâi's-Selef; Darü'l-Kevser, Riyad 2005/1426.

ÖZCAN Ruhi, *El-Havi fi Şuruti't-Tahavi*, Camiat-u Bağdat 1972 (Yüksek Lisans Tezi)

ÖZEL Ahmed, *Haneî Fıkıh Âlimleri*, T.D.V. yayınları, Ankara 1990

ÖZKUYUMCU Nadir, *Tulunoğulları, TÜRKLER*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002

SA'D BEŞİR Es'ad Şeref, *İmam Ebu Cafer Tahavi ve Menhecuhu fi'l Fıkhı'l-İslami*, İşraf: Dr. Ömer Süleyman Eşkar, Daru'n Nefais, Amman/Ürdün 1998

SADAFİ Halib b. Eybek, *El-Vafi bi'l Vefayat*, Neşeratu'l İslamiyye, yy. 1974

SEHAVİ Ebu Hasan Nureddin Ali b. Ahmed b. Ömer b. Halef El-Hanefi, *Tuhfetu'l-Ahbab ve Bugyetu't-Tullab*, Mektebetu'l Külliyyeti'l Ezheriyye, Kahire 1986

SEM'ANİ Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezi, *El-Ensab*, Talik: Abdullah Amr Barudi, Darü'l-Cinan, Beyrut 1988

SUBKİ Ebu Nasr Abdulvehhab b. Ali b. Abdulkafi, *Tabakatu's-Şafiyye*, Tahkik: Mahmud Muhammed Tahhani, İsa El-Babi El-Halebî, Kahire 1964

SUYUTİ Cemaleddin Abdurrahman, *Hüsnu'l-Muhadara*, Tahkik: Muhammed Ebu'l Fazl İbrahim, Daru'l İhyai'l Kütübi'l Arabiyye, yy. 1967

SUYUTİ Ebu'l Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebu Bekr(911/1505), *Tabakatu'l-Huffaz*, Daru'l Buhusi'l İlmiye, Beyrut 1983

SUYUTİ Ebu'l Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebu Bekr, *Lübbü'l-Lübab fi Tahriri'l-Ensab*, Tahkik: Muhammed Ahmed Abdülaziz ve Eşref Ahmed Abdülaziz, Daru'l Kütübi'l İlmîyye, Beyrut 1991

ŞAFİİ Muhammed b. İdris, *Feharisu'l-Ümm*, İ'dad: Dr. Yusuf Abdurrahman Mar'aşlı, Daru'l Marife, Beyrut 1988

ŞAFİİ Muhammed b. İdris, *Er-Risale*, Tahkik ve Şerh: Ahmed Muhammed Şakir, Şeriket-u Mektebe ve Matbaat-u Mustafa'l Babi el-Halebî, yy. 1940

ŞAFİİ Muhammed b. İdris, *El-Ümm*, Daru'l Fikr, Beyrut 1990

ŞEYBANİ Muhammed b. Hasan b. Farkad, *Camiu's-Sağir*, Alemu'l Kutub, Beyrut 1986

ŞEYBANİ Muhammed b. Hasan b. Farkad, *Kitabu'l-Asl*, Tashih ve Tahkik: Ebu'l Vefa Afgani, İdaretu'l Kur'an ve Ulumu'l İslamiyye, yy. yt.

ŞİRAZİ Ebu İshak Cemaleddin İbrahim b. Ali b. Yusuf, *Tabakatu'l-Fukaha*, Tashih: Halil Meys, Daru'l Kalem, Beyrut yt.

TAHAVİ Ahmed b. Muhammed b. Selame b. Seleme b. Abdulmelik, *Şerhu Meani'l-Asar*, Tahkik: Muhammed Zuhri En-Neccar, El-Bahis bi Merkez-i Hizmeti's Sünneti'n Nebeviyye, Medine 1994

TAHAVİ Ahmed b. Muhammed b. Selame b. Seleme b. Abdulmelik, *Ahkamu'l-Kur'ani'l-Kerim*, Tahkik: Saaddin Enval, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İSAM, İstanbul 1995

TAHAVİ Ahmed b. Muhammed b. Selame b. Seleme b. Abdulmelik, *Muhtasaru't-Tahavi*, Tahkik ve Ta'lik: Ebu'l Vefa Efgani, Mektebet-u İbn Teymiyye, Mısır yt.

- TAHAVİ** Ahmed b. Muhammed b. Selame b. Seleme b. Abdulmelik, *Şerhu Müşkili'l-Asar*, Tahkik: Şuayb El-Arnaut, Müessesetü'r Risale, Beyrut 1994
- TAŞKÖPRÜZADE** Ahmed b. Mustafa, *Miftahu's-Saade*, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1985
- TEMİMİ** İbn Abdulkadir Ez-Zari, *Tabakatu's-Seniyye fi Teracimi'l-Hanefiyye*, El-İ'dad ve'l Tenfiz (y.y) 1983
- ÜÇÖK** Bahriye, *İslam Tarihi: Emeviler-Abbasiler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Ankara 1968
- YAVUZ** Hulusi v.dğr., *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, Tashih: Hikmet Tekin, Hikmet Yayınları, İstanbul 1988
- YEMENİ** Ebu Muhammed Abdullah b. Es'ad b. Ali b. Süleyman El-Yafii, *Mir'atu'l-Cinan ve İbretu'l-Yekzan*, Müessesetü'l A'lami, Beyrut 1970
- YILDIZ** Hakkı Dursun, *Abbasiler*, DİA, İstanbul 1988
- ZEHEBİ** Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru Alami'n-Nübelâ*, Tahkik: Salih Elesem, Müessesetü'r Risale, Beyrut 1994
- ZEHEBİ** Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Menakbu İmam Ebi Hanife ve Sahibeyhi Ebi Yusuf ve Muhammed b. Hasan*, Tahkik: Muhammed Zahid Kevseri ve Ebu'l Vefa Afgani, Daru'l Kütübi'l Arabiyye, Kahire yt.
- ZEYDAN** Abdulkerim, *İslam Hukukuna Giriş*, Tercüme: Prof. Dr. Ali Şafak, Kayhan Yayınları, İstanbul-Temmuz 1995

EKLER

EK A:

MUHTASAR-I MÜZENİ'NİN ZEKÂT BÖLÜMÜNÜN METİNLERİ

كتاب الزكاة

باب فرض الإبل السائمة

قال الشافعي: أخبرنا القاسم بن عبد الله بن عمر عن المثنى بن أنس أو ابن فلان بن أنس . شك الشافعي . عن أنس بن مالك قال : هذه الصدقة «بسم الله الرحمن الرحيم هذه فريضة الصدقة التي فرضها رسول الله ﷺ على المسلمين التي أمر الله جل وعز بها فمن سئلها على وجهها فليعطها ، ومن سئل فوقها فلا يعطه في أربع وعشرين من الإبل فما دونها الغنم في كل خمس شاة ، فإذا بلغت خمساً وعشرين إلى خمس وثلاثين ففيها بنت مخاض ، فإن لم تكن بنت مخاض فابن لبون ذكر ، فإذا بلغت ستاً وثلاثين إلى خمس وأربعين ففيها بنت لبون أنثى ، فإذا بلغت ستاً وأربعين إلى ستين ففيها حقة طروقه الجمل ، فإذا بلغت إحدى وستين إلى خمس وسبعين ففيها جذعة ، فإذا بلغت ستاً وسبعين إلى تسعين ففيها ابنتاً لبون ، فإذا بلغت إحدى وتسعين إلى عشرين ومائة ففيها حقتان طروقتا الجمل ، فإذا زادت على عشرين ومائة ففي كل أربعين بنت لبون وفي كل خمسين حقة ، ومن بلغت صدقته جذعة وليست عنده جذعة وعنده حقة فإنها تقبل منه ويجعل معها شاتين إن استيسرنا عليه أو عشرين درهماً ، فإذا بلغت عليه الحقة وليست عنده حقة وعنده جذعة فإنها تقبل منه الجذعة ويعطيه المصدق عشرين درهماً أو شاتين»^(١) . **قال الشافعي:** حديث أنس بن مالك ثابت من جهة حماد بن سلمة وغيره عن رسول الله ﷺ . وروي عن ابن عمر أن هذه نسخة كتاب عمر في الصدقة التي كان يأخذ عليها فحكى هذا المعنى من أوله إلى قوله : «ففي كل أربعين بنت لبون وفي كل خمسين حقة»^(٢) . **قال الشافعي:** وبهذا كله نأخذ^(٣) . **قال الشافعي:** ولا تجب الزكاة إلا بالحوال وليس فيما دون خمس من الإبل شيء ولا فيما بين الفريضتين شيء ، وإن وجبت عليه بنت مخاض فلم تكن عند فابن لبون ذكر ، فإن جاء بابن لبون وابنة مخاض لم يكن له أن يأخذ ابن لبون ذكر وابنة مخاض موجودة ، وإبانة أن في كل أربعين بنت لبون وفي كل خمسين حقه أن تكون الإبل مائة وإحدى وعشرين فيكون فيها ثلاث بنات لبون وليس في زيادتها شيء حتى تكمل مائة وثلاثين ، فإذا كملتها ففيها حقة وابنة لبون وليس في زيادتها شيء حتى تكمل مائة وأربعين ، فإذا كملتها ففيها حقتان وابنة لبون وليس في زيادتها شيء حتى تكمل مائة وخمسين ، فإذا كملتها ففيها ثلاث حقات ولا شيء في زيادتها حتى تكمل مائة وستين ، فإذا

(١) انظر الأم (٥/٢) . (٢) انظر الأم (٧/٢ ، ٨) . (٣) انظر الأم (٧/٢) .

كملتها ففيها أربع بنات لبون وليس في زيادتها شيء حتى تكمل مائة وسبعين، فإذا كملتها ففيها حقة وثلاث بنات لبون ولا شيء في زيادتها حتى تبلغ مائة وثمانين، فإذا بلغت ففيها حقتان وابتا لبون وليس في زيادتها شيء حتى تبلغ مائة وتسعين، فإذا بلغت ففيها ثلاث حقات وابنة لبون ولا شيء في زيادتها حتى تبلغ مائتين، فإذا بلغت فإن كانت أربع حقات منها خيراً من خمس بنات لبون أخذها المصدق، وإن كانت خمس بنات لبون خيراً منها أخذها لا يحل له غير ذلك، فإن أخذ من رب المال الصنف الأدنى كان حقاً عليه أن يخرج الفضل فيعطيه أهل السهمان، فإن وجد أحد الصنفين ولم يجد الآخر أخذ الذي وجد ولا يفرق الفريضة وإن كان الغرضان معييين بمرض أو هيام أو جرب أو غير ذلك وسائر الإبل صحاح قبيل له: إن جنت بالصحاح وإلا أخذنا منك السن التي هي أعلى ورددنا أو السن التي هي أسفل وأخذنا، والخيار في الشاتين أو العشرين درهماً إلى الذي أعطي ولا يختار الساعي إلا ما هو خير لأهل السهمان، وكذلك إن كانت أعلى بستين أو أسفل فالخيار بين أربع شياه أو أربعين درهماً ولا يأخذ مريضاً وفي الإبل عدد صحيح وإن كانت كلها معيبة لم يكلفه صحيحاً من غيرها ويأخذ جبر المعيب، وإذا وجبت عليه جذعة لم يكن له أن يأخذ منه ماخضاً إلا أن يتطوع، ولو كانت إبله معيبة وفريضتها شاة وكانت أكثر ثمناً من بعير منها قبيل لك الخيار في أن تعطي بعيراً منها تطوعاً مكانها أو شاة من غنمك تجوز أضحية، فإن كانت غنمه معزاً فثنية أو ضأناً فجذعة ولا أنظر إلى الأغلب في البلد لأنه إنما قبيل إن عليه شاة من شاء بلده تجوز في صدقة الغنم، وإذا كانت إبله كراماً لم يأخذ منه الصدقة دونها كما لو كانت لثاماً لم يكن لنا أن نأخذ منها كراماً وإذا عد عليه الساعي فلم يأخذ منه حتى نقصت فلا شيء عليه، وإن فرط في دفعها فعليه الضمان وما هلك أو نقص في يدي الساعي فهو أمين. حدثنا إبراهيم بن محمد قال: حدثنا حرمي بن يونس بن محمد عن أبيه عن حماد بن سلمة عن ثمامة بن عبد الله بن أنس عن أنس مثله.

باب صدقة البقر السائمة

قال الشافعي: أخبرنا مالك عن حميد بن قيس عن طاوس أن معاذاً أخذ من ثلاثين بقرة تبيعاً، ومن أربعين بقرة مسنة. (قال): وروي أن النبي ﷺ أمر معاذاً أن يأخذ من ثلاثين تبيعاً ومن أربعين مسنة نصاً. قال الشافعي: وهذا ما لا أعلم فيه بين أحد من أهل العلم لقيته خلافاً. وروي عن طاوس أن معاذاً كان يأخذ من ثلاثين بقرة تبيعاً ومن أربعين بقرة مسنة، وأنه أتني بدون ذلك فأبى أن يأخذ منه شيئاً وقال: لم أسمع فيه شيئاً من رسول الله ﷺ حتى ألقاه فأسأله فتوفي رسول الله ﷺ قبل أن يقدم معاذ، وأن معاذاً أتني بوقص البقر فقال: لم يأمرني فيه النبي ﷺ بشيء^(١). قال الشافعي: الوقص ما لم يبلغ

(١) انظر الأم (١٢/٢، ١٣).

الفريضة. (قال): وبهذا كله تأخذ وليس فيما بين الفريضتين شيء، وإذا وجبت عليه إحدى السنين وهما في بقرة أخذ الأفضل وإذا وجد إحداهما لم يكلفه الأخرى، ولا يأخذ المعيب وفيها صحاح كما قلت في الإبل.

باب صدقة الغنم السائمة

قال الشافعي رحمه الله: ثابت عن رسول الله ﷺ في صدقة الغنم معنى ما أذكر إن شاء الله تعالى، وهو أن ليس في الغنم صدقة حتى تبلغ أربعين فإذا بلغت فيها شاة ولا شيء في زيادتها حتى تبلغ مائة وإحدى وعشرين، فإذا بلغت فيها شاتان وليس في زيادتها شيء حتى تبلغ مائتين وشاة، فإذا بلغت فيها ثلاث شياه ثم لا شيء في زيادتها حتى تبلغ أربعمائة، فإذا بلغت فيها أربع شياه ثم في كل مائة شاة وما نقص عن مائة فلا شيء فيها وتعد عليهم السخلة. قال عمر بن الخطاب رضي الله عنه لساعيه: اعتد عليهم بالسخلة يروح بها الرعي ولا تأخذها ولا تأخذ الأوكولة ولا الربوي ولا الماخض ولا فحل الغنم، وخذ الجذعة والثنية. وذلك عدل بين غداء المال وخياره^(١). قال الشافعي: والربوي: هي التي يتبعها ولدها، والماخض: الحامل، والأوكولة: السمينة تعد للذبح. قال الشافعي: وبلغنا أن رسول الله ﷺ قال لمعاذ: «إياك ومكرائم أموالهم»^(٢). قال الشافعي: فهذا تأخذ ولما لم يختلف أهل العلم فيما علمت مع ما وصفت في أن لا يؤخذ أقل من جذعة أو ثنية إذا كانت في غنمه أو أعلى منها دل على أنهم إنما أرادوا ما تجوز أضحية، ولا يؤخذ أعلى إلا أن يطوع، ويختار الساعي السن التي وجبت له إذا كانت الغنم كلها واحدة، فإن كانت كلها فوق الثنية خير ربه^(٣) فإن جاء بثنية إن كانت معزاً أو بجذعة إن كانت ضأناً إلا أن يطوع فيعطي منها إلا أن يكون بها نقص لا تجوز أضحية، وإن كانت أكثر قيمة من السن التي وجبت عليه قبلت منه إن جازت أضحية إلا أن تكون نيساً فلا تقبل بحال لأنه ليس في فرض الغنم ذكور وهكذا البقر إلا أن يجب فيها تبيع والبقر ثيران فيعطي ثوراً فيقبل منه إذا كان خيراً من تبيع وكذلك قال في الإبل بهذا المعنى: لا تأخذ ذكراً مكان أنثى إلا أن تكون ماشيته كلها ذكوراً. (قال): ولا يعتد بالسخلة على رب الماشية إلا بأن يكون السخل من غنمه قبل الحول ويكون أصل الغنم أربعين فصاعداً، فإذا لم تكن الغنم مما فيه الصدقة فلا يعتد بالسخل حتى تتم بالسخل أربعين ثم يستقبل بها الحول، والقول في ذلك قول رب الماشية. (قال): ولو كانت له أربعين فأمكنه أن يصدقها فلم يفعل حتى ماتت أو بعضها

(١) انظر الأم (٢/١٤، ٢٢).

(٢) انظر الأم (٢/١٥).

(٣) قوله «فإن جاء بثنية الخ» عبارة الأم في هذا المقام «وإذا كانت لرجل أربعون شاة كلها فوق الثنية خير المصدق رب الماشية على أن يأتيه بثنية إن كان الخ». كتبه مصححه.

فعلية شاة، ولو لم يمكنه حتى ماتت منها شاة فلا زكاة في الباقي لأنها أقل من أربعين شاة، ولو أخرجها بعد حولها فلم يمكنه دفعها إلى أهلها أو الوالي حتى هلكت لم تجز عنه، فإن كان فيما بقي ما تجب في مثله الزكاة زكي وإلا فلا شيء عليه، وكل فائدة من غير نتائجها فهي لحولها ولو نتجت أربعين قبل الحول ثم ماتت الأمهات ثم جاء المصدق وهي أربعون جدياً أو بهمة أو بين جدي وبهمة أو كان هذا في إبل فجاء المصدق وهي فصال أو في بقر وهي عجول أخذ من كل صنف من هذا وأخذ من الإبل والغنم أنثى ومن البقر ذكراً، وإن لم يجد إلا واحداً إن كانت البقر ثلاثين وإن كانت أربعين فأنتى، فإذا كان العجول إناثاً ووجب تباع قيل إن شئت فالت بذكر مثل أحدها وإن شئت أعطيت منها أنثى وأنت متطوع بالفضل. واحتج الشافعي في أنه لم يبطل عن الصغار الصدقة لأن حكمها حكم الأمهات مع الأمهات فكذلك إذا حال عليها حول الأمهات، ولا تكلفه كبيرة من قبل أنه لما قيل لي دع الربى والماخض وذات الدر وفحل الغنم وخذ الجذعة والثنية عقلت أنه قيل لي: دع خيراً مما تأخذ إذا كان عنده خير منه ودونه وخذ العدل بين الصغير والكبير وما يشبه ربع عشر ماله، فإذا كانت عنده أربعون تسوي عشرين درهماً وكلفته شاة تسوي عشرين درهماً فلم آخذ عدلاً بل أخذت قيمة ماله كله فلا آخذ صغيراً وعنده كبير، فإن لم يكن إلا صغير أخذت الصغير كما أخذت الأوسط من التمر، ولا آخذ الجمرور فإذا لم يكن إلا الجمرور أخذت منه الجمرور ولم تنقص من عدد الكيل ولكن نقصنا من الجودة لما لم نجد الجيد كذلك نقصنا من السن إذا لم تجدها، ولم ننقص من العدد ولو كانت ضائناً ومعزراً كانت سواء أو بقرأ وجواميس وعراباً ودربانية وإيلاً مختلفة فالقياس أن نأخذ من كل بقدر حصته، فإن كان إبله خمساً وعشرين عشر مهريه وعشر أرحبية وخمس عيدية فمن قال: يأخذ من كل بقدر حصته قال: يأخذ ابنة مخاض بقيمة خمسي مهريه وخمسي أرحبية وخمس عيدية. ولو أدى في أحد البلدين عن أربعين شاة متفرقة كرهت ذلك وأجزأه وعلى صاحب البلد الآخر أن يصدقه فإن اتهمه أحلفه، ولو قال المصدق: هي وديعة أو لم يحل عليها الحول صدقة، وإن اتهمه أحلفه ولو شهد الشاهدان أن له هذه المائة بعينها من رأس الحول فقال: قد بعنتها ثم اشتريتها صدق، ولو مرت به سنة وهي أربعون فنتجت شاة فحالت عليها سنة ثانية وهي إحدى وأربعون فنتجت شاة فحالت عليها سنة ثالثة وهي اثنان وأربعون فعليه ثلاث شياه، ولو ضلت أو غصبها أحوالاً فوجدتها زكاهها لأحوالها والإبل التي فريفتها من الغنم ففيها قولان: أحدهما: أن الشاة التي فيها في رقابها يباع منها بعير فتؤخذ منه إن لم يأت بها وهذا أشبه القولين. والثاني: إن في خمس من الإبل حال عليها ثلاثة أحوال ثلاث شياه في كل حول شاة. (قال المزني): الأول أولى به لأنه يقول في خمس من الإبل لا يسوي واحدها شاة لعيوبها إن سلم واحداً منها فليس عليه شاة. قال الشافعي: ولو ارتد فحال الحول على غنمه أوقفته فإن تاب أخذت صدقتها، وإن قتل كانت قيناً خمسها لأهل الخمس وأربعة أخماسها لأهل الفقيه. ولو غل صدقته عزز إن كان الإمام عدلاً إلا أن يدعي

الجهالة، ولا يعزر إذا لم يكن الإمام عدلاً، ولو ضربت غنمه فحول الظباء لم يكن حكم أولادها كحكم الغنم كما لم يكن للبلغل في السهمان حكم الخيل.

باب صدقة الخلطاء

قال الشافعي: جاء الحديث: «لا يجمع بين مفترق ولا يفرق بين مجتمع خشية الصدقة، وما كان من خليطين فإنهما يتراجعان بينهما بالسوية»^(١). قال الشافعي رحمه الله: والذي لا أشك فيه أن الشريكين ما لم يقسما الماشية خليطان وتراجعهما بالسوية أن يكونا خليطين في الإبل فيها الغنم فتوجد الإبل في يدي أحدهما فيؤخذ منه صدقتها فيرجع على شريكه بالسوية. (قال): وقد يكون الخليطان الرجلين يتخالطان بماشيتهما وإن عرف كل واحد منهما ماشيته، ولا يكونان خليطين حتى يربحا ويسرحا ويحلبا معاً ويسقيا معاً ويكون فحولتهما مختلطة، فإذا كانا هكذا صدقا صدقة الواحد بكل حال ولا يكونان خليطين حتى يحول عليهما الحول من يوم اختلطا ويكونان مسلمين، فإن تفرقا في مراح أو مسرح أو سقي أو فحل قبل أن يحول الحول فليسا خليطين ويصدقان صدقة الاثنين وهكذا إذا كان شريكين. (قال): ولما لم أعلم مخالفاً إذا كان ثلاثة خلطاء لو كانت لهم مائة وعشرون شاة أخذت منهم واحدة وصدقوا صدقة الواحد فنقصوا المساكين شاتين من مال الخلطاء الثلاثة الذين لو تفرق مالههم كانت فيه ثلاثة شياه لم يجز إلا أن يقولوا: لو كانت أربعون شاة من ثلاثة كانت عليهم شاة لأنهم صدقوا الخلطاء صدقة الواحد. (قال): وبهذا أقول في الماشية كلها والزرع والمخائط، أريت لو أن حائطاً صدقته مجزأة على مائة إنسان ليس فيه إلا عشرة أوسق أما كانت فيه صدقة الواحد؟ وما قلت في الخلطاء معنى الحديث نفسه، ثم قول عطاء وغيره من أهل العلم. وروى عن ابن جريج قال: سألت عطاء عن الاثنين أو التفرق يكون لهم أربعون شاة فقال: عليهم شاة^(٢) «الشافعي الذي شك». (قال): ومعنى قوله: «لا يفرق بين مجتمع ولا يجمع بين مفترق خشية الصدقة» لا يفرق بين ثلاثة خلطاء في عشرين ومائة شاة، وإنما عليهم شاة لأنها إذا فرقت كان فيها ثلاث شياه، ولا يجمع بين مفترق رجل له مائة شاة وشاة ورجل له مائة شاة فإذا تركا مفترقين فعليهما شاتان، وإذا جمعتا ففيها ثلاث شياه والخشية خشية الساعي أن تقل الصدقة وخشية رب المال أن تكثر الصدقة، فأمر أن يقر كل على حاله. (قال): ولو وجبت عليهما شاة وعدتاهما سواء، فظلم الساعي وأخذ من غنم أحدهما عن غنمه وغنم الآخر شاة ربي، فأراد المأخوذ منه الشاة الرجوع على خليطه بنصف قيمة ما أخذ عن غنمهما لم يكن له أن يرجع عليه إلا بقيمة نصف ما وجب عليه إن كانت جذعة أو ثنية لأن الزيادة ظلم. (قال): ولو كانت له أربعون شاة فأقامت في يده ستة أشهر ثم باع نصفها ثم حال الحول عليها أخذ من

(١) انظر الأم (٧/٢)، (١٩).

(٢) انظر الأم (٢٠/١).

نصيب الأول نصف شاة لحوله الأول، فإذا حال حوله الثاني أخذ منه نصف شاة لحوله، ولو كانت له غنم يجب فيها الزكاة فخالطه رجل بغنم تجب فيها الزكاة ولم يكونا شائعاً زكيت ماشية كل واحد منهما على حولها ولم يزكيا زكاة الخليطين في العام الذي اختلطا فيه، فإذا كان قابل وهما خليطان كما هما زكيا زكاة الخليطين لأنه قد حال عليهما الحول من يوم اختلطا، فإن كانت ماشيتهما ثمانين وحول أحدهما في المحرم وحول الآخر في صفر أخذ منهما نصف شاة في المحرم ونصف شاة في صفر، ولو كان بين رجلين أربعون شاة ولأحدهما ببلد آخر أربعون شاة أخذ المصدق من الشريكين شاة ثلاثة أرباعها عن صاحب الأربعين الغائبة وربيعها عن الذي له عشرون لأنني أضمت مال كل رجل إلى ماله.

باب من تجب عليه الصدقة

قال الشافعي: وتجب الصدقة على كل مالك تام الملك من الأحرار وإن كان صغيراً أو معتوهاً أو امرأة لا فرق بينهم في ذلك، كما تجب في مال كل واحد منهم ما لزم ماله بوجه من الوجوه جنابة أو ميراث أو نفقة على والد أو ولد زمن محتاج، وسواء ذلك في الماشية والزرع وزكاة الفطرة. وروي عن رسول الله ﷺ أنه قال: «ابتغوا في أموال اليتيم. أو قال في أموال اليتامى. لا تأكلها الزكاة»^(١). وعن عمر بن الخطاب^(٢) وابن عمر^(٣) وعائشة^(٤) أن الزكاة في أموال اليتامى. (قال): فأما مال المكاتب فخارج من ملك مولاه إلا بالعجز وملكه غير تام عليه، فإن عتق فكأنه استفاد من ساعته، وإن عجز فكأن مولاه استفاد من ساعته.

باب الوقت الذي تجب فيه الصدقة وأين يأخذها المصدق

قال الشافعي: وأحب أن يعث الوالي المصدق فيوافي أهل الصدقة مع حلول الحول فيأخذ صدقاتهم، وأحب ذلك في المحرم^(٥) وكذا رأيت السعاة عند ما كان المحرم شتاء أو صيفاً. (قال): ويأخذها على مياه أهل الماشية وعلى رب الماشية أن يوردها الماء لتؤخذ صدقتها عليه، وإذا جرت الماشية عن الماء فعلى المصدق أن يأخذها في بيوت أهلها وأفئنتهم، وليس عليه أن يتبعها راعية ويحصرها إلى مضيق تخرج منه واحدة واحدة فيعدها كذلك حتى يأتي على عدتها.

باب تعجيل الصدقة

قال الشافعي رحمه الله تعالى: أخبرنا مالك عن زيد بن أسلم عن عطاء بن يسار عن أبي رافع أن رسول الله ﷺ استسلف من رجل بكراً فجاءته إبل من إبل الصدقة قال أبو رافع: فأمرني أن أقضيه إياها^(٦). قال الشافعي: العلم يحيط أنه لا يقضي من إبل

(٤) انظر الأم (٣٧/٢).

(٥) انظر الأم (٢٣/١).

(٦) انظر الأم (٢٧/٢).

(١) انظر الأم (٣٦/٢).

(٢) انظر الأم (٣٦/٢).

(٣) انظر الأم (٣٩/٢).

الصدقة والصدقة لا تحل له إلا وقد تسلف لأهلها ما يقضيه من مالهم، وقال ﷺ في الحالف بالله: «فليات الذي هو خير وليكفر عن يمينه»^(١). وعن بعض أصحاب النبي ﷺ أنه كان يحلف ويكفر ثم يحنث^(٢). وعن ابن عمر أنه كان يبعث بصدقة الفطر إلى الذي تجمع عنده قبل الفطر بيومين^(٣). (قال): «في هذا نأخذ». (قال المزني): «ونجعل في هذا الموضوع ما هو أولى به أن رسول الله ﷺ تسلف صدقة العباس قبل حلولها»^(٤). قال الشافعي: وإذا تسلف الوالي لهم فهلك منه قبل دفعه إليهم وقد فرط أو لم يفرط فهو ضامن في ماله لأن فيهم أهل رشد لا يولى عليهم، وليس كولي اليتيم الذي يأخذ له ما لا صلاح له إلا به. ولو استسلف لرجلين بغيراً فأتلغاه وماتا قبل الحول فله أن يأخذه من أموالهما لأهل السهمان لأنهما لما لم يبلغا الحول علمنا أنه لا حق لهما في صدقة قد حلت في حول لم يبلغاه، ولو ماتا بعد الحول كانا قد استوفيا الصدقة، ولو أسرا قبل الحول فإن كان يسرهما مما دفع إليهما فإنما بورك لهما في حقهما فلا يؤخذ منهما، وإن كان يسرهما من غير ما أخذنا أخذ منهما ما دفع إليهما لأن الحول لم يأت إلا وهما من غير أهل الصدقة، ولو عجل رب المال زكاة مائتي درهم قبل الحول وهلك ماله قبل الحول فوجد عين ماله عند المعطي لم يكن له الرجوع به لأنه أعطى من ماله متطوعاً لغير ثواب، ولو مات المعطي قبل الحول وفي يدي رب المال مائتا درهم إلا خمسة دراهم فلا زكاة عليه، وما أعطى كما تصدق به أو أنفقه في هذا المعنى. ولو كان رجل له مال لا تجب في مثله الزكاة فأخرج خمسة دراهم فقال: إن أفدت مائتي درهم فهذه زكاتها لم يجز عنه لأنه دفعها بلا سبب مال تجب في مثله الزكاة فيكون قد عجل شيئاً ليس عليه إن حال عليه فيه حول، وإذا عجل شاتين من مائتي شاة فحال الحول وقد زادت شاة أخذ منها شاة ثالثة فيجزى عنه ما أعطى منه، ولا يسقط تقديمه الشاتين الحق عليه في الشاة الثالثة لأن الحق إنما يجب عليه بعد الحول كما لو أخذ منها شاتين فحال الحول وليس فيها إلا شاة رد عليه شاة.

باب النية في إخراج الصدقة

قال الشافعي: وإذا ولي إخراج زكاته لم يجزه إلا بنية أنه فرض، ولا يجزئه ذهب عن ورق ولا ورق عن ذهب لأنه غير ما وجب عليه، ولو أخرج عشرة دراهم فقال: إن كان مالي الغائب سالمًا فهذه زكاته أو نافلة، فكان ماله سالمًا لم يجزه لأنه لم يقصد بالنية قصد فرض خالص إنما جعلها مشتركة بين فرض ونافلة. ولو قال: عن مالي الغائب إن كان سالمًا فإن لم يكن سالمًا فنافلة أجزاء عنه لأن إعطائه عن الغائب هكذا وإن لم يقله،

(١) انظر الأم (٢/٤٠٠).

(٣) انظر الأم (٢/٣٠).

(٢) انظر الأم (٢/٢٩).

(٤) انظر الأم (٢/٢٩).

ولو أخرجها ليقسمها وهي خمسة دراهم فهلك ماله كان له حبس الدراهم، ولو ضاعت منه التي أخرجها من غير تفریط رجع إلى ما بقي من ماله، فإن كان في مثله الزكاة زكاة وإلا فلا شيء عليه، وإذا أخذ الوالي من رجل زكاته بلا نية في دفعها إليه أجزأت عنه كما يجزىء في القسم لها أن يقسمها عنه وليه أو السلطان ولا يقسمها بنفسه، وأحب أن يتولى الرجل قسمها عن نفسه ليكون على يقين من أدائها عنه.

باب ما يسقط الصدقة عن الماشية

قال الشافعي: يروى عن رسول الله ﷺ أنه قال: «في سائمة الغنم زكاة»^(١). وإذا كان هذا ثابتاً فلا زكاة في غير سائمة. وروى عن بعض أصحاب رسول الله ﷺ أن ليس في البقر والإبل والعوامل صدقة^(٢) حتى تكون سائمة، والسائمة الراعية وذلك أن يجتمع فيها أمران أن لا يكون لها مؤنة في العلف ويكون لها نماء الرعي، فأما إن علفت فالعلف مؤنة تحبط بفضلها، وقد كانت النواضح على عهد رسول الله ﷺ ثم خلفائه فلم أعلم أحداً روى أن رسول الله ﷺ أخذ منها صدقة ولا أحداً من خلفائه^(٣). (قال): وإن كانت العوامل ترعى مدة وتترك أخرى، أو كانت غنماً تعلق في حين وترعى في آخر، فلا يبين لي أن في شيء منها صدقة. وروى أن النبي ﷺ قال: «ليس على المسلم في عبده ولا فرسه صدقة»^(٤). (قال): ولا صدقة في خيل ولا في شيء من الماشية عدا الإبل والبقر والغنم بدلالة سنة رسول الله ﷺ في ذلك. (قال المزني): قال قائلون: في الإبل والبقر والغنم المستعملة وغير المستعملة ومعلوفة وغير معلوفة سواء فالزكاة فيها لأن النبي ﷺ فرض فيها الزكاة وهو قول المدنيين يقال لهم وبالله التوفيق، وكذلك فرض رسول الله ﷺ الزكاة في الذهب والورق كما فرضها في الإبل والبقر، فزعمتم أن ما استعمل من الذهب والورق فلا زكاة فيه وهي ذهب وورق كما أن الماشية إبل وبقر، فإذا أزلتم الزكاة عما استعمل من الذهب والورق فأزيلوها عما استعمل من الإبل والبقر لأن مخرج قول النبي ﷺ في ذلك واحد.

باب المبادلة بالماشية والصدقات منها

قال الشافعي: وإذا بادل إبلًا بإبل أو غنماً بغنم أو بقرًا ببقر أو صنفاً بصنف غيرها فلا زكاة حتى يحول الحول على الثانية من يوم يملكها، وأكره الفرار من الصدقة وإنما تجب الصدقة بالملك والحول لا بالفرار، ولو رد أحدهما بعيب قبل الحول استأنف بها الحول، ولو أقامت في يده حولاً ثم أراد ردها بالعيب لم يكن له ردها ناقصة عما أخذها عليه

(٣) انظر الأم (٢/٣٣).

(٤) انظر الأم (٢/٣٤).

(١) انظر الأم (٢/٣١).

(٢) انظر الأم (٢/٣١).

ويرجع بما نقصها العيب من الثمن، ولو كانت المبادلة فاسدة زكى كل واحد منهما لأن ملكه لم يزل، ولو حال الحول عليها ثم بادل بها أو باعها ففيها قولان: أحدهما: أن مبتاعها بالخيار بين أن يريد البيع بنقص الصدقة أو يجيز البيع، ومن قال بهذا قال: فإن أعطى رب المال البائع المصدق ما وجب عليه فيها من ماشية غيرها فلا خيار للمبتاع لأنه لم ينقص من البيع شيء. والقول الثاني: أن البيع فاسد لأنه باع ما يملك وما لا يملك فلا يجوز إلا أن يجدداً بيعاً مستأنفاً. ولو أصدقها أربعين شاة بأعيانها فقبضتها أو لم تقبضها وحال عليها الحول فأخذت صدقتها ثم طلقها قبل الدخول بها رجع عليها بنصف الغنم وينصف قيمة التي وجبت فيها وكانت الصدقة من حصتها من النصف، ولو أدت عنها من غيرها رجع عليها بنصفها لأنه لم يؤخذ منها شيء. هذا إذا لم تزد ولم تنقص وكانت بحالها يوم أصدقها أو يوم قبضتها منه، ولو لم تخرجها بعد الحول حتى أخذت نصفها فاستهلكته أخذ من النصف الذي في يدي زوجها شاة ورجع عليها بقيمتها.

باب رهن الماشية التي تجب فيها الزكاة

قال الشافعي: ولو رهنه ماشية وجبت فيها الزكاة أخذت منها وما بقي فرهن، ولو باعه بيعاً على أن يرهنه إياها كان له فسخ البيع كمن رهن شيئاً له وشيئاً لغيره، ولو حال عليها حول وجبت فيها الصدقة فإن كانت إبلاً فريضتها أئتمن بيع منها فاستوفيت صدقتها وكان ما بقي رهناً وما نتج منها خارجاً من الرهن، ولا يباع منها ما خض حتى تضع إلا أن يشاء الراهن.

باب زكاة الثمار

قال الشافعي رحمه الله: أخبرنا مالك بن أنس عن محمد بن عبد الله بن عبد الرحمن بن أبي صعصعة المازني عن أبيه عن أبي سعيد الخدري أن رسول الله ﷺ قال: «ليس فيما دون خمسة أوسق من التمر صدقة»^(١). (قال): فهذا تأخذ والوسق ستون صاعاً بصاع رسول الله ﷺ، والصاع أربعة أمداد بمد النبي ﷺ «بأبي هو وأمي»^(٢)، والخليطان في أصل النخل يصدقان صدقة الواحد فإن ورثوا نخلاً فاقسموها بعد ما حل بيع ثمرها وكان في جماعتها خمسة أوسق فعليهم الصدقة لأن أول وجوبها كان وهم شركاء اقتسموها قبل أن يحل بيع ثمرها فلا زكاة على أحد منهم حتى تبلغ حصته خمسة أوسق. (قال المزني): هذا عندي غير جائز في أصله لأن التقسم عنده كالبيع، ولا يجوز قسم التمر جزافاً وإن كان معه نخل كما لا يجوز عنده عرض بعرض مع كل عرض ذهب تبع له أو غير تبع. **قال الشافعي:** وثمر النخل يختلف فثمر النخل يجد بتهامة وهي بتجد بسر وبلح فيضم بعض ذلك إلى بعض لأنها ثمرة عام واحد ولو كان بينها الشهر والشهران، وإذا

(١) انظر الأم (٤٠/٢).

(٢) انظر الأم (٤٠/٢).

أثمرت في عام قابل لم يضم وإذا كان آخر إطلاع ثمر أطلعت قبل أن يجدد، فالإطلاع التي بعد بلوغ الآخرة كإطلاع تلك النخل عاماً آخر لا تضم الإطلاعة إلى العام قبلها. (قال):
ويترك لصاحب الحائط جيد الثمر من البردي والكبيس، ولا يؤخذ الجعور ولا مصران
الغارة ولا عذق ابن حيق، ويؤخذ وسط من الثمر إلا أن يكون ثمره يردياً كله فيؤخذ منه أو
جعوراً كله فيؤخذ منه. (قال): وإن كان له نخل مختلفة واحد يحمل في وقت والآخر
حاملين أو سنة حاملين فهما مختلفان.

باب كيف تؤخذ زكاة النخل والعنب بالخرص

قال الشافعي رحمه الله تعالى: أخبرنا عبد الله بن نافع عن محمد بن صالح التمار
عن الزهري عن ابن المسيب عن عتاب بن أسيد أن رسول الله ﷺ قال في زكاة الكرم:
«يخرص كما يخرص النخل ثم تؤدى زكاته زبيياً كما تؤدى زكاة النخل تمرأً»^(١). وبإسناده
أن النبي ﷺ كان يبعث من يخرص على الناس كرومهم وثمارهم، واحتج بأن
رسول الله ﷺ قال ليهود خيبر حين افتتح خيبر: «أقركم على ما أقركم الله على أن الثمر
بيننا وبينكم» قال: فكان يبعث عبد الله بن رواحة فيخرص عليهم، ثم يقول: إن شئتم
فلكم وإن شئتم فلي فكاتوا بأخذونه^(٢). قال الشافعي رحمه الله: ووقت الخرص إذا حل
البيع وذلك حين يرى في الحائط الحمرة أو الصفرة، وكذلك حين يتموه العنب ويوجد فيه
ما يؤكل منه. (قال): ويأتي الخارص النخلة فيطيف بها حتى يرى كل ما فيها ثم يقول
خرصها رطباً كذا وكذا، وينقص إذا صار تمرأً كذا وكذا فيبينها على كيلها تمرأً، وينصع
ذلك بجميع الحائط وهكذا العنب، ثم يخلي بين أهله وبينه فإذا صار تمرأً أو زبيياً أخذ
العشر على خرصه، فإن ذكر أهله أنه أصابته جائحة أذهبت أو شيئاً منه صدقوا فإن اتهموا
حلفوا، وإن قال: قد أحصيت مكيلة ما أخذت وهو كذا وما بقي كذا فهذا خطأ في الخرص
صدق لأنها زكاة هو فيها أمين، وإن قال: سرق بعد ما صبرته إلى الجرين فإن كان بعد ما
يسر وأمكنه أن يؤدي إلى الوالي أو إلى أهل السهمان فقد ضمن ما أمكنه أن يؤدي ففرط،
وإن لم يمكنه فلا ضمان عليه. وقال في موضع بعد هذا: ولو استهلك رجل ثمرة وقد
خرص عليه أخذ يضمن عشر وسطها والقول قوله، وإن استهلكه رطباً أو بسرأً بعد الخرص
ضمن مكيلة خرصه، وإن أصاب حائطه عطش يعلم أنه إن ترك ثمره أضر بالنخل، وإن
قطعها بعد أن يخرص بطل عليه كثير من ثمنها كان له قطعها ويؤخذ ثمن عشرها أو عشرها
مقطوعة، ومن قطع من ثمر نخلة قبل أن يحل بيعه لم يكن عليه فيه عشر وأكره ذلك له إلا
أن يأكله أو يطعمه أو يخففه عن نخله، وإن أكل رطباً ضمن عشرة تمرأً مثل وسطه، وإن
كان لا يكون تمرأً أعلم الوالي ليأمر من يبيع معه عشرة رطباً فإن لم يفعل خرصه ليصير

(١) انظر الأم (٤٢/٢).

(٢) انظر الأم (٤٢/٢).

عليه عشرة ثم صدق ربه فيما بلغ رطبُه وأخذ عشر ثمنه، فإن أكل أخذ منه قيمة عشره رطباً وما قلت في النخل وكان في العنب فهو مثله. وقد روي عن النبي ﷺ أنه بعث مع ابن رواحة غيره^(١). قال الشافعي: وفي كل أحب أن يكون خارصان أو أكثر، وقد قيل: يجوز خارص واحد كما يجوز حاكم واحد، ولا تؤخذ صدقة شيء من الشجر غير العنب والنخل فإن رسول الله ﷺ أخذ الصدقة منهما وكلاهما قوت، ولا شيء في الزيتون لأنه يؤكل أداماً ولا في الجوز ولا في اللوز وغيره مما يكون أداماً ويبيس ويدخر لأنه فاكهة لا أنه كان بالحجاز قوتاً علمناه ولأن الخير في النخل والعنب خاص.

باب صدقة الزرع

قال الشافعي رحمه الله تعالى في قول الله تبارك وتعالى: ﴿وَأَتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ﴾^(٢) دلالة على أنه إنما جعل الزكاة على الزرع. (قال): فما جمع أن يزرعه الآدميون ويبيس ويدخر ويقتات مأكولاً خبزاً وسويقاً أو طبيخاً ففيه الصدقة. وروي أن رسول الله ﷺ أخذ الصدقة من الحنطة والشعير والذرة^(٣) وهذا مما يزرع ويقتات فيؤخذ من العلس وهو الحنطة والسلت والقطنية كلها إذا بلغ الصنف الواحد خمسة أوسق والعلس والقمح صنف واحد، ولا يضم صنف من القطنية انفرد باسم إلى صنف ولا شعير إلى حنطة ولا حبة عرفت باسم منفرد إلى غيرها، فاسم القطنية يجمع العدس والحمص قيل: ثم يتفرد كل واحد باسم دون صاحبه وقد يجمعها اسم الحبوب، فإن قيل: فقد أخذ عمر العشر من النبط في القطنية^(٤). قيل: وأخذ النبي ﷺ العشر من التمر والزبيب، وأخذ عمر العشر من القطنية والزبيب أفيضم ذلك كله^(٥)؟ قال: ولا يبين أن يؤخذ من الفث وإن كان قوتاً، ولا من حب الحنظل ولا من حب شجرة برية، كما لا يؤخذ من بقر الوحش ولا من الطياء صدقة، ولا من الثفاء ولا الاسفيوش، ولا من حبوب البقول وكذلك القثاء والبطيخ وحب، ولا من العصفور ولا من حب الفجل ولا من السمسم ولا من الترمس لأنني لا أعلمه يؤكل إلا دواء أو تفكهة، ولا من الأبدار، ولا يؤخذ زكاة شيء مما يبيس حتى يبيس ويداس ويبيس زبيبه وتمره ويتهي، وإن أخذه رطباً كان عليه رده أو رد قيمته إن لم يوجد وأخذه يابساً ولا أجزى بيع بعضه ببعض رطباً لاختلاف نقصانه، والعشر مقاسمة كالبيع ولو أخذه من عنب لا يصير زيباً أو من رطب لا يصير تمرأ أمرته برده لما وصفت وكان شريكاً فيه يبيعه، ولو قسمه عنياً موازاة كرهته له ولم يكن عليه غرم.

(١) انظر الأم (٤٤/٢)، (٤٥).

(٢) انظر الأم (٤٦/٢).

(٣) انظر الأم (٤٨/٢).

(٤) انظر الأم (٤٨/٢).

(٥) انظر الأم (٤٨/٢).

باب الزرع في أوقات

قال الشافعي رحمه الله تعالى: الذرة تزرع مرة فتخرج فتحصد ثم تستخلف في بعض المواضع فتحصد أخرى فهو زرع واحد، وإن تأخرت حصده الأخرى وهكذا بذر اليوم وبذر يعد شهر لأنه وقت واحد للزرع وتلاحقه فيه متقارب. (قال): وإذا زرع في السنة ثلاث مرات في أوقات مختلفة في خريف وريبع وصيف ففيه أقاويل منها: أنه زرع واحد إذا زرع في سنة وإن أدرك بعضه في غيرها. ومنها: أن يضم ما أدرك في سنة واحدة وما أدرك في السنة الأخرى ضم إلى ما أدرك في الأخرى. ومنها: أنه مختلف لا يضم. وقال الشافعي في موضع آخر: وإذا كان الزرعان وحصادهما معاً في سنة فهما كالزرع الواحد، وإن كان بذر أحدهما قبل السنة وحصاد الآخر متأخر عن السنة فهما زرعان لا يضمان، ولا يضم زرع سنة إلى زرع سنة غيرها.

باب قدر الصدقة فيما أخرجت الأرض

قال الشافعي رحمه الله تعالى: بلغني أن رسول الله ﷺ قال قولاً معناه: ما سقي بنضح أو غرب ففيه نصف العشر، وما سقي بغيره من عين أو سماء ففيه العشر^(١). وروي عن ابن عمر معنى ذلك ولا أعلم في ذلك مخالفاً وبهذا أقول. وما سقي من هذا ينهر أو سبل أو ما يكون فيه العشر فلم يكتف به حتى يسقى بالغرب فالقياس أن ينظر إلى ما عاش في السقين، فإن عاش بهما نصفين ففيه ثلاثة أرباع العشر، وإن عاش بالسيل أكثر زيد فيه بقدر ذلك. وقد قيل: ينظر أيهما عاش به أكثر فيكون صدقته به والقياس ما وصفت، والقول قول رب الزرع مع يمينه، وأخذ العشر أن يكال لرب المال تسعة ويأخذ المصدق العاشر وهكذا نصف العشر مع خراج الأرض وما زاد مما قال أو كثر فبحسابه.

باب صدقة الورق

قال الشافعي رحمه الله تعالى: أخبرنا مالك عن عمرو بن يحيى المازني عن أبيه أنه قال: سمعت أبا سعيد الخدري يقول: قال رسول الله ﷺ: ليس فيما دون خمس أواق من الورق صدقة^(٢). (قال): وبهذا نأخذ فإذا بلغ الورق خمس أواق وذلك مائتا درهم بدراهم الإسلام وكل عشرة دراهم من دراهم الإسلام وزن سبعة مشاقيل ذهب بمشقال الإسلام ففي الورق صدقة، ولو كانت له مائتا درهم تنقص حبة أو أقل أو تجوز جواز الموازنة أولها فضل على الموازنة غيرها فلا زكاة فيها كما لو كانت له أربعة أوسق بردي خير قيمة من مائة وسق غيره لم يكن فيها زكاة، ولو كانت له ورق رديئة وورق جيدة أخذ من كلا واحدة منها بقدرها، وأكره له الورق المغشوش لئلا يغر به أحداً، ولو كانت له فضة

(١) النظر الأم (٢/٤٩، ٥٠).

(٢) النظر الأم (٢/٥٣).

خلطها بذهب كان عليه أن يدخلها النار حتى يميز بينهما فيخرج الصدقة من كل واحدة منهما، ولو كانت له فضة ملطوخة على لجام أو مموه بها سقف بيت وكانت تميز فتكون شيئاً إن جمعت بالنار فعليه إخراج الصدقة عنها وإلا فهي مستهلكة، وإذا كان في يديه أقل من خمس أواق وما يتم خمس أواق ديناً له أو غائباً عنه أحصى الحاضرة وانتظر الغائبة فإن اقتضاها أدى ربع عشرها وما زاد ولو قيراطاً فبحسابه، وإن ارتد ثم حال الحول ففيها قولان أحدهما: أن فيه الزكاة. والثاني: يوقف فإن أسلم ففيه الزكاة ولا يسقط عنه الفرض بالردة؛ وإن قتل لم يكن فيه زكاة وبهذا أقول. (قال المزني): أولى بقوله عندي القول الأول على معناه. (قال المزني): وحرام أن يؤدي الرجل الزكاة من شر ماله لقول الله جل وعز: ﴿ولا تيمموا الخبيث منه تنفقون ولستم بأخذبه إلا أن تغمضوا فيه﴾^(١) يعني. والله أعلم. لا تعطوا في الزكاة ما خبث أن تأخذوه لأنفسكم وتركوا الطيب عندكم.

باب صدقة الذهب وقدر ما لا تجب فيه الزكاة

قال الشافعي رحمه الله تعالى: ولا أعلم اختلافاً في أن ليس في الذهب صدقة حتى يبلغ عشرين مثقالاً جيداً كان أو رديناً أو إناءً أو تبراً، فإن نقصت حبة أو أقل لم يؤخذ منها صدقة، ولو كانت له معها خمس أواق فضة إلا قيراطاً أو أقل لم يكن في واحد منهما زكاة، وإذا لم يجمع التمر إلى الزبيب وهما يخرصان ويعشران وهما حلوان معاً وأشد تقارباً في الثمن والخلفة والوزن من الذهب إلى الورق فكيف يجمع جامع بين الذهب والفضة ولا يجمع بين التمر والزبيب؟ ومن فعل ذلك فقد خالف سنة النبي ﷺ لأنه قال: «ليس فيما دون خمس أواق صدقة»^(٢) فأخذها في أقل فإن قال: ضمنت إليها غيرها. قيل: تضم إليها بقرأ. فإن قال: ليست من جنسها. قيل: وكذلك فالذهب ليس من جنس الورق. (قال): ولا يجب على رجل زكاة في ذهب حتى يكون عشرين مثقالاً في أول الحول وآخره، فإن نقصت شيئاً ثم تمت عشرين مثقالاً فلا زكاة فيها حتى تستقبل بها حولاً من يوم تمت عشرين.

باب زكاة الحلبي

قال الشافعي رحمه الله تعالى: أخبرنا مالك عن عبد الرحمن بن القاسم عن أبيه عن عائشة أنها كانت تحلي بنات أخيها أيتاماً في حجرها فلا تخرج منه زكاة^(٣). وروى عن ابن عمر أنه كان يحلي بناته وجواربه ذهباً ثم لا يخرج زكاته^(٤). (قال): وروى عن عمر وعبد الله بن عمرو بن العاص^(٥) أن في الحلبي الزكاة وهذا مما أستخير الله فيه، فمن قال

(٤) انظر الأم (٥٥/٢).

(٥) انظر الأم (٥٥/٢).

(١) سورة البقرة: ٢٦٧.

(٢) انظر الأم (٥٣/٢).

(٣) انظر الأم (٥٥/٢).

فيه الزكاة زكى خاتمه وخليه سفيه ومنطقته ومصحفه، ومن قال: لا زكاة فيه قال: لا زكاة في خاتمة ولا حلية سيفه ولا منطقته إذا كانت من ورق، فإذا اتخذ من ذهب أو اتخذ لنفسه حلي امرأة ففيه الزكاة، وللمرأة أن تحلى ذهباً أو ورقاً ولا أجعل في حليها زكاة، فإن اتخذ رجل أو امرأة إناء من ذهب أو ورق زكياه في القولين جميعاً لأنه ليس لواحد منهما اتخاذ، فإن كان وزنه ألفاً وقيمته مصوغاً ألفين فإنما زكاته على وزنه لا على قيمته، وإن انكسر حليها فلا زكاة فيه، ولو ورث رجل حلياً أو اشتراه فأعطاه امرأة من أهله أو خدمه هبة أو عارية أو أرصده لذلك لم يكن عليه زكاة في قول من قال لا زكاة فيه إذا أرصده لما يصلح له، فإن أرصده لما لا يصلح له فعليه الزكاة في القولين جميعاً. (قال المزني): وقد قال الشافعي في غير كتاب الزكاة: ليس في الحلي زكاة وهذا أشبه بأصله لأن أصله أن في الماشية زكاة وليس على المستعمل منها زكاة، فكذلك الذهب والورق فيهما الزكاة وليس في المستعمل منهما زكاة.

باب ما لا يكون فيه زكاة

قال الشافعي رحمه الله تعالى: وما كان من لؤلؤ أو زبرجد أو باقوت ومرجان وحلية بحر فلا زكاة فيه^(١) ولا في مسك ولا عنبر. قال ابن عباس في العنبر: إنما هو شيء دسره البحر^(٢). قال الشافعي: ولا زكاة في شيء مما خالف الذهب والورق والماشية والحرث على ما وصفت.

باب زكاة التجارة

قال الشافعي رحمه الله تعالى: أخبرنا سفيان بن عيينة عن يحيى بن سعيد عن عبد الله بن أبي سلمة، عن أبي عمرو بن حماس أن أباه حماساً قال: مررت على عمر بن الخطاب وعلى عنقي أدمة أحملها، فقال: ألا تؤدي زكاتك يا حماس؟ فقلت: يا أمير المؤمنين مالي غير هذه وأهب في القرظ. فقال: ذلك مال فضع. فوضعتها بين يديه فحسبها فوجدها قد وجبت فيها الزكاة فأخذ منها الزكاة^(٣). قال الشافعي: وإذا اتجر في مائتي درهم فصارت ثلاثمائة قيل الحول ثم حال عليها الحول زكى المائتين لحولها، والمائة التي زادت لحولها ولا يضم ما ربح إليها لأنه ليس منها وإنما صرفها في غيرها ثم باع ما صرفها فيه، ولا يشبه أن يملك مائتي درهم ستة أشهر ثم يشتري بها عرضاً للتجارة فيحول الحول والعرض في يديه فيقوم العرض بزيادته أو بنقصه لأن الزكاة حينئذ تحولت في العرض بنية التجارة وصار العرض كالدراهم يحسب عليها لحولها، فإذا نض ثمن العرض بعد الحول أخذت الزكاة من ثمنه بالغاً ما بلغ. (قال): ولو اشتري عرضاً للتجارة بعرض فحال الحول

(١) انظر الأم (٥٧/٢).

(٢) انظر الأم (٥٧/٢).

(٣) انظر الأم (٦٣/٢).

على عرض التجارة قوم بالأغلب من نقد بلده دنانير أو دراهم، وإنما قومته بالأغلب لأنه اشتراه للتجارة بعرض. (قال): ويخرج زكاته من الذي قوم به، ولو كان في يديه عرض للتجارة تجب في قيمته الزكاة وأقام في يديه ستة أشهر ثم اشترى به عرضاً للتجارة بدنانير فأقام في يديه ستة أشهر فقد حال الحول على المالكين معاً وقام أحدهما مكان صاحبه، فيقوم العرض الذي في يديه ويخرج زكاته. ولو اشترى عرضاً للتجارة بدنانير أو بدراهم أو بشيء تجب فيه الصدقة من الماشية وكان إفادة ما اشترى به ذلك العرض من يومه لم يقوم العرض حتى يحول الحول من يوم أفاد ثمن العرض ثم يزكيه بعد الحول، ولو أقام هذا العرض في يديه ستة أشهر ثم باعه بدراهم أو دنانير فأقامت في يديه ستة أشهر زكاه. (قال المزني): إذا كانت فائدته نقداً فحول العرض من حين أفاد النقد لأن معنى قيمة العرض للتجارة والنقد في الزكاة ربع عشر وليس كذلك زكاة الماشية، ألا ترى أن في خمس من الإبل السائمة بالحول شاة أبيض ما في حوله زكاة شاة إلى ما في حوله زكاة ربع عشر. ومن قوله: لو أبدل إبلًا ببقر أو بقرًا بغنم لم يضمها في حوله لأن معناها في الزكاة مختلف، وكذلك لا ينبغي أن يضم فائدة ماشية زكاتها شاة أو تبيع أو بنت لبون أو بنت مخاض إلى حوله عرض زكاته ربع عشر، فحول هذا العرض من حين اشتراه لا من حين أفاد الماشية التي بها اشتراه. قال الشافعي: ولو كان اشترى العرض بمائتي درهم لم يقوم إلا بدراهم، وإن كان الدنانير الأغلب من نقد البلد، ولو باعه بعد الحول بدنانير قوم الدنانير بدراهم وزكيت الدنانير بقيمة الدراهم لأن أصل ما اشترى به العرض الدراهم، وكذلك لو اشترى بالدنانير لم يقوم العرض إلا بالدنانير، ولو باعه بدراهم وعرض قوم بالدنانير، ولو أقامت عنده مائة دينار أحد عشر شهراً ثم اشترى بها ألف درهم أو مائة دينار فلا زكاة في الدنانير الأخيرة ولا في الدراهم حتى يحول عليها الحول من يوم ملكها لأن الزكاة فيها بأنفسها، ولو اشترى عرضاً لغير تجارة فهو كما لو ملك بغير شراء، فإن نوى به التجارة فلا زكاة عليه، ولو اشترى شيئاً للتجارة ثم نواه لقبية لم يكن عليه زكاة وأحب لو فعل، ولا يشبه هذا السائمة إذا نوى علفها فلا ينصرف عن السائمة حتى يعلفها، ولو كان يملك أقل مما تجب في مثله الزكاة زكي ثمن العرض من يوم ملك العرض لأن الزكاة تحولت فيه بعينها، ألا ترى أنه لو اشتراه بعشرين ديناراً وكانت قيمته يوم يحول الحول أقل سقطت عنه لزكاة لأنها تحولت فيه وفي ثمنه إذا بيع لا فيما اشترى به. (قال): ولا تمنع زكاة التجارة في الرقيق زكاة الفطر إذا كانوا مسلمين، ألا ترى أن زكاة الفطر على عدد الأحرار الذين ليسوا بمال إنما هي ظهور لمن لزمه اسم الإيمان، وإذا اشترى نخلاً أو زرعاً للتجارة أو ورثها زكاهها زكاة النخل والزرع، ولو كان مكان النخل غراس لا زكاة فيها زكاهها زكاة التجارة، والخلطاء في الذهب والورق كالخلطاء في الماشية والحبرث على ما وصفت سواء.

باب الزكاة في مال القرابة

قال الشافعي رحمه الله تعالى: وإذا دفع الرجل ألف درهم قراضاً على النصف فاشترى بها سلعة وحال الحول عليها وهي تساوي ألفين ففيها قولان: أحدهما: أنه تزكى كلها لأنها ملك لرب المال أبداً حتى يسلم إليه رأس ماله، وكذلك لو كان العامل نصرانياً فإذا سلم له رأس ماله اقتسما الربح وهذا أشبه والله أعلم. والقول الثاني: أن الزكاة على رب المال في الألف والخمسائة ووقفت زكاة خمسمائة فإن حال عليها حول من يوم صارت للعامل زكاتها إن كان مسلماً، فإذا لم يبلغ ربحه إلا مائة درهم زكاتها لأنه خليط بها، ولو كان رب المال نصرانياً والعامل مسلماً فلا ربح لمسلم حتى يسلم إلى النصراني رأس ماله في القول الأول ثم يستقبل بربحه حولاً. والقول الثاني: يحصي ذلك كله فإن سلم له ربحه أدى زكاته كما يؤدي ما مر عليه من السنين منذ كان له في المال فضل. (قال المزني): أولى بقوله عندي أن لا يكون على العامل زكاة حتى يحصل رأس المال لأن هذا معناه في القراض لأنه يقول: لو كان له شركة في المال ثم نقص قدر الربح كان له في الباقي شرك، فلا ربح له إلا بعد أداء رأس المال.

باب الدين مع الصدقة وزكاة اللقطة وكراء الدور والغنيمة

قال الشافعي رحمه الله تعالى: وإذا كانت له مائتا درهم وعليه مثلها فاستعدى عليه السلطان قبل الحول ولم يقض عليه بالدين حتى حال الحول أخرج زكاتها ثم قضى غرماءه بقيتها، ولو قضى عليه بالدين وجعل لهم ماله حيث وجدوه قبل الحول ثم حال الحول قبل أن يقبضه الغرماء لم يكن عليه زكاة لأنه صار لهم دونه قبل الحول، وهكذا في الزرع والشمر والمناشية التي صدقتها منها كالمرتهن للشيء فيكون للمرتهن ماله فيه وللمغرماء فضله. (قال): وكل مال رهن فحال عليه الحول أخرج منه الزكاة قبل الدين. (وقال المزني): وقد قال في كتاب اختلاف ابن أبي ليلى: إذا كانت له مائتا درهم وعليه مثلها فلا زكاة عليه، والأول من قوليه مشهور. (قال): وإن كان له دين يقدر على أخذه فعليه تعجيل زكاته كالوديعة، ولو جحد ماله أو غصبه أو عرق فأقام زماناً ثم قدر عليه فلا يجوز فيه إلا واحد من قولين: أن لا يكون عليه زكاة حتى يحول عليه الحول من يوم قبضه لأنه مغلوب عليه، أو يكون عليه الزكاة لأن ملكه لم يزل عنه لما مضى من السنين، فإن قبض من ذلك ما في مثله الزكاة زكاة لما مضى، وإن لم يكن في مثله زكاة فكان له مال ضمه إليه وإلا حسبه، فإذا قبض ما إذا جمع إليه ثبت فيه الزكاة زكى لما مضى. (قال): وإذا عزف لقطعة سنة ثم حال عليها أحوال ولم يزكها ثم جاء صاحبها فلا زكاة على الذي وجدها لأنه لم يكن لها مال كلاً قط حتى جاء صاحبها، والقول فيها كما وصفت في أن عليه الزكاة لما مضى لأنها ماله أو في سقوط الزكاة عنه في مقامها في يد الملتقط بعد السنة لأنه أبيع له أكلها. (قال المزني): أشبه الأمر بقوله عندي أن يكون عليه الزكاة لقوله: إن ملكه لم يزل عنه، وقد

قال في باب صدقات الغنم: ولو ضلت غنمه أو غصبها أحوالاً ثم وجدها زكاهها لأحوالها ففقد ما لم يختلف من قوله في هذا لأحد قوليه في أن عليه الزكاة كما قطع في ضوال الغنم وبالله التوفيق. قال الشافعي: ولو أكرى داراً أربع سنين بمائة دينار فالكراء حال إلا أن يشترط أجلاً، فإذا حال الحول زكى خمسة وعشرين ديناراً وفي الحول الثاني خمسين لستين إلا قدر زكاة الخمسة والعشرين ديناراً، وفي الحول الثالث خمسة وسبعين ديناراً لثلاث سنين إلا قدر زكاة الستين الأوليين، وفي الحول الرابع زكى مائة لأربع سنين إلا قدر زكاة ما مضى، ولو قبض المكري المال ثم انهدمت الدار انفسخ الكراء ولم يكن عليه زكاة إلا فيما سلم له، ولا يشبه صدق المرأة لأنها ملكته على الكمال فإن طلق انتقض النصف، والإجارة لا يملك منها شيء إلا بسلامة منفعة المستأجر مدة يكون لها حصة من الإجارة. (قال المزني): هذا خلاف أصله في كتاب الإجازات لأنه يجعلها حالة يملكها المكري إذا سلم ما أكرى كسمن السلعة إلا أن يشترط أجلاً. وقوله هاهنا أشبه عندي بأقوال العلماء في الملك لا على ما عبر في الزكاة. (قال): ولو غنموا فلم يقسمه الوالي حتى حال الحول فقد أساء إن لم يكن له عذر، ولا زكاة في فضة منها ولا ذهب حتى يستقبل بها حولاً بعد القسم لأنه لا ملك لأحد فيه بعينه، وأن للإمام أن يمنهم قسمته إلا أن يمكنه، ولأن فيها خمساً وإذا عزل سهم النبي ﷺ منها لما ينوب المسلمين فلا زكاة فيه لأنه ليس لمالك بعينه.

باب البيع في المال الذي تجب فيه الزكاة بالخيار وغيره وبيع المصدق وما قبض منه وغير ذلك

قال الشافعي: ولو باع ببعاً صحيحاً على أنه بالخيار أو المشتري أو هما قبض أو لم يقبض فحال الحول من يوم ملك البائع وجبت عليه فيه الزكاة لأنه لا يتم بخروجه من ملكه حتى حال الحال الحول، ولمشتريه الرد بالتغير الذي دخل فيه بالزكاة. (قال المزني): وقد قال في باب زكاة الفطر: أن الملك يتم بخيارهما أو بخيار المشتري، وفي الشفعة أن الملك يتم بخيار المشتري وحده. (قال المزني): الأول إذا كانا جميعاً بالخيار عندي أشبه بأصله لأن قوله لم يختلف في رجل حلف بعق عبده أن لا يبيعه فباعه أنه عتيق، والسند عنده أن المتبايعين جميعاً بالخيار ما لم يتفرقا تفرق الأبدان، فلولا أنه ملكه ما عتق عليه عبده. قال الشافعي: ومن ملك ثمرة نخل ملكاً صحيحاً قبل أن ترى فيه الصفرة أو الحمرة فالزكاة على مالكتها الآخر يزكيتها حين تزهي، ولو اشترى الثمرة بعد ما يبدو صلاحها^(١) فالعشر

(١) قوله: فالعشر فيها الخ عبارة الأم «فالزكاة في الثمرة من مال مالكتها الأول» وهو مراد المختصر وقوله: «فإن بدا صلاحها فسح البيع» عبارة الأم «فإن تركها حتى يبدو صلاحها ففيها الزكاة فإن أخذها رب الحائط بقطعها فسحنا البيع بينهما» كنه مصححه.

فيها والبيع فيها مفسوخ كما لو باعه عبدين أحدهما له والآخر ليس له، ولو اشتراها قبل بدو صلاحها على أن يمجدها أخذ بجدتها فإن بدا صلاحها فسخ البيع لأنه لا يجوز أن تقطع فيمنع الزكاة، ولا يجبر رب النخل على تركها وقد اشترط قطعها ولو رضى التارك فالزكاة على المشتري، ولو رضى البائع التارك وأبى المشتري ففيها قولان. أحدهما: أن يجبر على التارك. والثاني: أن يفسخ فسخ المسألة قبلها. قال الشافعي: ولو استهلك رجل ثمرة وقد خرصت أخذ بثمان عشر وسطها، والقول في ذلك قوله مع يمينه، ولو باع المصدق شيئاً فعليه أن يأتي بمثله أو يقسمه على أهله لا يجزي غيره وأفسخ بيعه إذا قدرت عليه. قال الشافعي: وأكره للرجل شراء صدقته إذا وصلت إلى أهلها ولا أفسخه.

باب زكاة المعدن

قال الشافعي: رحمه الله تعالى: ولا زكاة في شيء مما يخرج من المعادن إلا ذهباً أو ورقاً، فإذا خرج منها ذهب أو ورق فكان غير متميز حتى يعالج بالنار أو الطحن أو التحصيل فلا زكاة فيه حتى يصير ذهباً أو ورقاً، فإن دفع منه شيئاً قبل أن يحصل ذهباً أو ورقاً فالمصدق ضامن والقول فيه قوله مع يمينه إن استهلكه، ولا يجوز بيع تراب المعادن بحال لأنه ذهب أو ورق مختلط بغيره. قال الشافعي: وذهب بعض أهل ناحيتنا إلى أن في المعادن الزكاة وغيرهم ذهب إلى أن المعادن ركاز ففيها الخمس. (قال): وما قيل فيه الزكاة فلا زكاة فيه حتى يبلغ الذهب منه عشرين مثقالاً والورق منه خمس أواق. (قال): ويضم ما أصاب في الأيام المتتابعة فإن كان المعدن غير حاقط فقطع العمل فيه ثم استأنفه لم يضم كثر القطع عنه له أو قل، والقطع ترك العمل لغير عذر أداء أو علة مرض أو هرب عبيد لا وقت فيه إلا ما وصفت، ولو تابع فحقد ولم يقطع العمل فيه ضم ما أصاب منه بالعمل الآخر إلى الأول. (قال المزني): وقال في موضع آخر: والذي أنا فيه واقف الزكاة في المعدن والتبر المخلوق في الأرض: (قال المزني): إذا لم يثبت له أصل فأولى به أن يجعله فائدة يزكي لحوله، وقد أخبرني عنه بذلك من أتق بقول وهو القياس عندي وبالله التوفيق.

باب ما يقول المصدق إذا أخذ الصدقة لمن يأخذها منه

قال الشافعي: رحمه الله تعالى: قال الله تبارك وتعالى لنبيه ﷺ: «خذ من أموالهم صدقة تطهرهم وتزكيهم بها وصل عليهم إن صلاتك سكن لهم»^(١). قال الشافعي: والصلاة عليهم الدعاء لهم عند أخذ الصدقة منهم، فحق على الوالي إذا أخذ صدقة امرئ أن يدعو له، وأحب أن يقول: «أجرك الله فيما أعطيت وجعله طهوراً لك وبارك لك فيما أبقيت».

(١) سورة التوبة: ١٠٣.

باب من تلزمه زكاة الفطر

قال الشافعي: رحمه الله تعالى: أخبرنا مالك عن نافع عن ابن عمر: أن رسول الله ﷺ فرض زكاة الفطر من رمضان على الناس صاعاً من تمر أو صاعاً من شعير على كل حر وعبد وأنثى من المسلمين^(١). وروي عنه ﷺ من حديث آخر قال: «ممن يمتنون»^(٢). قال الشافعي: فلم يفرضها إلا على المسلمين، فالعبيد لا مال لهم وإنما فرضهم على سيدهم فهم والمرأة ممن يمتنون، فكل من لزمته مؤنة أحد حتى لا يكون له تركها أدى زكاة الفطر عنه، وذلك من أجبرناه على نفقته من ولده الصغار والكبار الزمنى الفقراء وآبائه وأمهاته الزمنى الفقراء وزوجته وخادم لها، ويؤدي عن عبيده الحضور والغيب وإن لم يبرج رجعتهم إذا علم حياتهم، وقال في موضع من هذا الكتاب: وإن لم يعلم حياتهم. واحتج في ذلك بابن عمر بأنه كان يؤدي عن غلمانه بوادي القرى. (قال المزني): وهذا من قوله أولى. قال الشافعي: ويؤذي ممن كان مرهوناً أو مغنوباً على كل حال، ورقيق رقيقه ورقيق الخدمة والتجارة سواء، وإن كان قيم من يموت كافر لم يزك عنه لأنه لا يطهر بالزكاة إلا مسلم. قال محمد وابن عاصم قال: سمعت المعصوب الذي لا منفعة فيه وإن كان ولده في ولايته لهم أموال زكى منها عنهم إلا أن يتطوع فيجزى عنهم فإن تطوع حر ممن يموت فأخرجها عن نفسه أجزاء، وإنما يجب عليه أن يزكي ممن كان عنده منهم في شيء من نهار آخر يوم من شهر رمضان وغابت الشمس ليلة شوال فيزكي عنه، وإن مات من ليلته وإن ولد له بعد ما غربت الشمس ولد أو ملك عبداً فلا زكاة عليه في عامه ذلك، وإن كان عبد بينه وبين آخر فعلى كل واحد منهما بقدر ما يملك منه ولو كان يملك نصفه حر فعليه في نصفه نصف زكاته، فإن كان للعبد ما يقوته ليلة الفطر ويومه أدى النصف عن نصفه الحر لأنه مالك لما اكتسب في يومه، وإن باع عبداً على أن له الخيار فأهل شوال ولم يختر إنفاذ البيع ثم أنفذه فزكاة الفطر على البائع، وإن كان الخيار للمشتري فالزكاة على المشتري والمالك له وهو كمختر الرد بالعيب، وإن كان الخيار لهما جميعاً فزكاة الفطر على المشتري. (قال المزني): هذا غلط في أصل قوله لأنه يقول في رجل لو قال عبدي حر إن بعته فباعه أنه يعتق لأن الملك لم يتم للمشتري لأنهما جميعاً بالخيار ما لم يتفرقا تفرقا الأبدان، فهما في خيار التفرق كهو في خيار الشرط بوقت لا فرق في القياس بينهما. قال الشافعي: ولو مات حين أهل شوال وله رقيق فزكاة الفطر عنه وعنهم في ماله مبدأة على الدين وغيره من ميراث ووصايا، ولو ورثوا رقيقاً ثم أهل شوال فعليهم زكاتهم بقدر موارثهم، ولو مات قبل شوال وعليه دين زكى عنهم الورثة لأنهم في ملكهم، ولو أوصى لرجل بعبد يخرج من الثلث فمات ثم أهل شوال أوقفنا زكاته، فإن قيل فهي

(١) انظر الأم (٢/٨٤).

(٢) انظر الأم (٢/٨٤).

عليه لأنه خرج إلى ملكه. وإن رد فهي على الوارث لأنه لم يخرج من ملكه، ولو مات الموصي له فورثته يقومون مقامه فإن قبلوا فزكاة الفطر في مال أبيهم لأنهم بملكه ملكوه، ومن دخل عليه شوال وعنده قوته وقوت من يقوت ليومه وما يؤدي به زكاة الفطر عنه وعنهم أداها، فإن لم يكن عنده بعد القوت ليومه إلا ما يؤدي عن بعضهم أدى عن بعضهم، وإن لم يكن عنده إلا قوت يومه فلا شيء عليه فإن كان أحد ممن يقوت واجداً لزكاة الفطر لم أرخص له في ترك أدائها عن نفسه، ولا يبين لي أن تجب عليه لأنها مفروضة على غيره، ولا بأس أن يأخذها بعد أدائها إذا كان محتاجاً وغيرها من الصدقات المفروضة والنظير، وإن زوج أمته عبداً أو مكاتباً فعليه أن يؤدي عنها، فإن زوجها حراً فعلى الحر الزكاة عن امرأته، فإن كان محتاجاً فعلى سيدها، فإن لم يدخلها عليه أو منعها منه فعلى السيد.

باب كيفية زكاة الفطر

قال الشافعي: رحمه الله تعالى: أخبرنا مالك عن نافع عن ابن عمر: أن رسول الله ﷺ فرض زكاة الفطر من رمضان على الناس صاعاً من تمر أو صاعاً من شعير^(١). قال الشافعي: وبين في سنته ﷺ أن زكاة الفطر من البقل مما يقتات الرجل وما فيه الزكاة. (قال): وأي قوت كان الأغلب على الرجل أدى منه زكاة الفطر كان حنطة أو ذرة أو علساً أو شعيراً أو تمرأ أو زبيباً، وما أدى من هذا أدى صاعاً بصاع النبي ﷺ، ولا تقوم الزكاة ولو قومت كان لو أدى ثمن صاع زبيب فسروع أدى ثمن أصع حنطة. (قال): ولا يؤدي إلا الحب نفسه لا يؤدي دقيقاً ولا سويقاً ولا قيمة، وأحب إلي لأهل البادية أن لا يؤذوا أقطاً لأنه وإن كان لهم قوتاً فالفث قوت وقد يقتات الحنظل، والذي لا أشك فيه أنهم يؤدون من قوت أقرب البلدان بهم إلا أن يقتاتوا ثمرة لا زكاة فيها فيؤدون من ثمرة فيها زكاة، ولو أدوا أقطاً لم أر عليهم إعادة. (قال المزني): قياس ما مضى أن يرى عليهم إعادة لأنه لم يجعلها فيما يقتات إذا لم يكن ثمرة فيها زكاة أو يجيز القوت وإن لم يكن فيه زكاة. قال الشافعي: ولا يجوز أن يخرج الرجل نصف صاع حنطة ونصف صاع شعيراً إلا من صنف واحد، وإن كان قوته حنطة لم يكن له أن يخرج شعيراً ولا يخرج من مسوس ولا معيب، فإن كان قدسماً لم يتغير طعمه ولا لونه أجزاء، وإن كان قوته حبوباً مختلفة فأختار له خبيرها ومن أين أخرجه أجزاء، ويقسمها على من تقسم عليه زكاة المال، وأحب إلي ذوو رحمة إن كان لا تلزمه نفقتهم بحال، وإن طرحها عند من تجمع عنده أجزاء إن شاء الله تعالى. سأل رجل سالماً فقال: ألم يكن ابن عمر يدفعها إلى السلطان؟ فقال: بلى، ولكن أرى أن لا يدفعها إليه.

(١) انظر الأم (٥٥/٢).

باب الاختيار في صدقة التطوع

قال الشافعي: رحمه الله تعالى: أخبرنا أنس بن عياض عن هشام بن عروة عن أبيه عن أبي هريرة أنه سمع رسول الله ﷺ يقول: «خير الصدقة عن ظهر غنى وليبدأ أحدكم بمن يعول»^(١). (قال): فهكذا أحب أن يبدأ بنفسه ثم بمن يعول لأن نفقة من يعول فرض والغرض أولى به من النفل، ثم قرابته ثم من شاء. وروي أن امرأة ابن مسعود كانت صناعاً وليس له مال فقالت: لقد شغلتنني أنت وولدك عن الصدقة، فسألت رسول الله ﷺ عن ذلك فقال: «ذلك أجران فأنفقي عليهم»^(٢) والله أعلم.

(١) حديث: أبي هريرة أخرجه البيهقي ١٨٠/٤.

(٢) حيث: ربيعة امرأة ابن مسعود أخرجه أحمد ٥٠٣/٣ والطحاوي في شرح معاني الآثار ٢٣/٢ - ٢٤.

EK B:

MUHTASAR-I TAHAVİ'NİN ZEKÂT BÖLÜMÜNÜN METİNLERİ

كتاب الزكاة^(١)

باب صدقة الإبل

قال أبو جعفر : وليس فيما دون خمس من الإبل صدقة بعد أن تكون سائمة قد حال عليها الحول وهي كذلك في ملك من هي له من رجل أو امرأة من البالغين العقلاء الأحرار المسلمين ، فإذا كانت كذلك ففيها شاة إلى تسع ، فإذا كانت عشراً ففيها شاتان إلى أربع عشرة ، فإذا كانت خمس عشرة ففيها ثلاث شياه إلى تسع عشرة ، فإذا كانت عشرين ففيها أربع شياه إلى أربع وعشرين ، فإذا كانت خمساً وعشرين ففيها ابنة مخاض لا غيرها ؛ غير أن أبا يوسف قد قال بأخرة فيما حكى عنه أصحاب الإملاء : إن لم يكن ابنة مخاض فابن لبون ذكر ، وبه نأخذ إلى خمس وثلاثين ، فإذا كانت ستا وثلاثين ففيها ابنة لبون إلى خمس وأربعين ، فإذا كانت ستا وأربعين ففيها حقة إلى ستين ، فإذا كانت إحدى وستين ففيها جذعة إلى خمس وسبعين ، فإذا كانت ستا وسبعين ففيها بنتا لبون إلى تسعين ، فإذا كانت إحدى وتسعين ففيها حقتان إلى عشرين ومائة ، ثم تستأنف القريضة فيما زاد على العشرين والمائة ، فإذا كملت خمسين ومائة كان فيها ثلاث حقائق^(٢) ثم تستأنف القريضة أيضاً كذلك بكل خمسين^(٣) فإذا كملت خمسين كانت حقة أخرى كذلك يفعل أبدأ في كل خمسين . والعرب والبغاني سواء^(٤) .

باب صدقة البقر

قال أبو جعفر : وليس في دون ثلاثين من البقر السائمة صدقة ، فإذا كانت

(١) وفي القبضية أبواب الزكاة .

(٢) وفي القبضية كان فيها حقة أخرى .

(٣) كذلك في الأصل واستعملت هذه العبارة من التابية ولعل الصواب حتى بكل خمسين ، وافق أعلم

(٤) العرب جمع عربي للبهائم واللاتاسي عرب ففرقوا بينهما في الجمع (بحر) والبغاني والبغيت

جمع بغي وهو ماله ستانان مفسوم للى يختصر لأنه أول من جمع بين العرق والمعنى فوله منهما

فمن بغي (الدر المختار) .

ثلاثين وحال عليها الحول ففيها تتبع أو تبعية إلى تسع وثلاثين ، فإذا كانت أربعين ففيها مسنة ؛ ثم اختلف عن أبي حنيفة فيما زاد على الأربعين ، فروى عنه أبو يوسف أن ما زاد عليها ففيه من الزكاة بحساب ذلك ، وروى أسد بن عمرو وغيره عنه أنه قال لا شيء في الزيادة حتى يكون البقر ستين ، فإذا كانت ستين ففيها تبعان ، ثم كذلك زيادتها في كل ثلاثين تتبع ، وفي كل أربعين مسنة . وفي قول أبي يوسف ومحمد في هذا كله من رأيها كما روى أسد عن أبي حنيفة ، لا كما روى أبو يوسف عن أبي حنيفة ، وبه نأخذ .

باب صدقة الغنم

قال أبو جعفر : وليس فيما دون أربعين من الغنم صدقة ، فإذا كانت أربعين [منها سائمة] وحال عليها الحول ففيها شاة إلى عشرين ومائة ، فإذا زادت واحدة ففيها شاتان إلى مائتين ، فإذا زادت واحدة ففيها ثلاث شياه ، ثم لا شيء في زيادتها حتى تم الغنم ^(١) أربعائة ففيها أربع شياه ، ثم كذلك أبدأ في كل مائة شاة . والمعز والضأن في الزكاة كالغنم ، إلا أنه لا يؤخذ في ذلك إلا ما يجوز في الأضحية منها . ولا يؤخذ في الزكاة الربى ^(٢) ولا للماخض ، ولا لخل الغنم ، ولا الأكولة ^(٣) . ومن حال عليه ^(٤) أحوال في ماشيته ولم يؤد زكاتها أدى زكاة الحول الأول منها ثم نظر إلى ما بقي منها ، فإن كانت فيه زكاة زكاة للحول الثاني وإلا لم يزك . والخليطان في المواشي كغير الخليطين لا يجب على واحد منهما فيما يملك منها شيء لا مثل الذي يجب عليه فيه لو كان غير خليط ، وكذلك الذهب والفضة والزروع كلها . وإذا أخذ المصدق الصدقة من ماشيتهما تراجع ما أخذ بينهما حتى تعود ماشيتهما لم ينقص

(١) وفي البهزية يحذف ثم أعني لا شيء في زيادتها حتى تكون الغنم أربع .

(٢) في المغرب والربى الخديفة النتاج من الشاة ، وعن أبي يوسف رحمه الله التي معها ولدها والجمع رباب بالضم . قلت قال الإمام محمد في الآثار : الربى التي تربي ولدها والماخض التي في بطنها ولد .

(٣) في المغرب والأكولة هي التي آسنت الأكل . قلت : وهي الأئيلة التي ذكرها الإمام في كتاب الآثار وفسرها كما فسرها المغرب .

(٤) كان في الأصل عليها والصواب ما في البهزية عليه والضبير يرجع إلى من والبراد منه

صاحب الماشية .

من مال واحد منهما إلا مقدار ما كان عليه من الزكاة في حصته . وتفسير ذلك أن يكون لها عشرون ومائة من الإبل والغنم لأحدهما ثلثها والآخر ثلثاها فلا يجب على المصدق انتظار قسمتهما ، ولكن يأخذ من عرضيا شاتين ، فيكون بذلك آخذا من مال صاحب الثلثين شاة وثنا ، وإنما كانت عليه شاة ، ومن مال الآخر ثلثي شاة ، وقد كانت عليه شاة فيرجع صاحب الثلثين على صاحب الثلث بثلث الشاة الذي يأخذ المصدق^(١) من حصته زيادة على الواجب كان عليه فيها فتعود حصة صاحب الثلثين [إلى تسع وسبعين وحصة صاحب الثلث إلى تسع وثلاثين] . ولا زكاة على طفل ولا على مجنون في مواشيهما ولا في ذهبيهما ولا في فضتيهما ، وكذلك المكاتب والدمى . وجائز تقديم الزكاة قبل وجوبها إذا كان^(٢) للذي قدمها من المال ما لو حال عليه الحول وجب عليه فيه الزكاة . ولا تجزئ الزكاة عن أخرجها لإلانية مخالطة لإخراجها إليها . ومن امتنع من أدائها فأخذها الإمام منه كرها فوضعها في أهلها أجزأت عنه . ولا زكاة في الحلان ، ولا في الفسلان ، ولا في المجاجيل في قول أبي حنيفة ومحمد رضي الله عنهما . وأما في قول أبي يوسف رضي الله عنه ففيها الزكاة منها ، وبه نأخذ . ومن باع ماشيته قبل الحول بماشية سواها استقبل بها حولاً . ومن باع ماشيته بعد وجوب الصدقة فيها والمصدق قائم كان للمصدق الخيار^(٣) إن شاء أخذ البائع حتى يؤدي صدقتها ، وإن شاء أخذها مما بيد المشتري .

باب الخيل فيها زكاة

كان أبو حنيفة رضي الله عنه يوجب الزكاة في الخيل السائمة إذا حال عليها الحول وهي كذلك ، وقسر عنه الحسن بن زياد^(٤) في روايته عنه مما لم يجهده

(١) وفي الفيضية أخذه المصدق .

(٢) كان في الأصل إذا كانت والصواب ما في الفيضية كان بتذكير الفعل لأن اسمه ما الذي يأتي بعد .

(٣) وفي الفيضية كان المصدق بالخيار .

(٤) وفي الفيضية قسر الحسن بن زياد سقط منها لفظ عنه .

في رواية غيره عنه أن الزكاة لا تجب فيها حتى تكون ذكوراً وإناثاً يلتمس صاحبها نسلها مع ذلك ، فيكون المصدق بالخيار إن شاء أخذ منه لكل رأس منها ديناراً وإن شاء قوماً دراهم ثم زكاهم كما يزكى الدرهم . ثم وجدنا هذا التفسير بعد ذلك عنه في رواية محمد بن الحسن^(١) . وقال أبو يوسف ومحمد رضي الله عنهما ليس في الخيل صدقة على حال ، وبه نأخذ .

باب زكاة التمار والزروع

كان أبو حنيفة رضي الله عنه يقول : في قليل التمار وكثيرها وفي قليل الزروع وكثيرها الصدقة ، فإن كانت مما سقته السماء كان فيها العشر ، وإن كانت مما سقى بالغروب أو بالسواني^(٢) أو بما يشبه ذلك كان فيها نصف العشر ، إلا الحطب والقصب والحشيش فإنه لا عشر في ذلك . وقال أبو يوسف ومحمد : لا شيء في [ذلك] حتى يبلغ خمسة أوسق . والوسق ستون صاعاً بصاع رسول الله صلى الله عليه وسلم ، وبه نأخذ . وقد ذكرنا مقدار الصاع [فيما تقدم] من كتابنا هذا . وهذا في التمر والزبيب والحنطة والشعير وأشباه ذلك من السسم والأرز والحبوب ، فأما الخضر [كلها] والفواكه الخضر والفواكه التي ليست لها ثمرة باقية كالبطيخ فإنه لا عشر في ذلك ، وهذا الذي ذكرناه بعد أن تخرص ذلك جافاً ، وبعد أن يكون في أرض عشر ، فإن كان بأرض خراج فلا صدقة فيه ، وسواء كان على صاحبه دين أو لم يكن ، أو كان صغيراً أو كبيراً ، أو عاقلاً أو مجنوناً ، أو مكاتباً أو حرّاً . وقال محمد بن الحسن رضي الله عنه في الزعفران والورس إنما يعتبران^(٣) بالأمتاء فليس فيما دون خمسة أمتاء من كل واحد منهما صدقة ،

(١) ومن قوله ثم وجدنا لل محمد بن الحسن ساطع من الفيضية .

(٢) وفي الغرب العرب : الدلو العظيم من مسك الثور وفيه أيضا السانية البعير يسمى عليه أي يستق

من البئر ومنها سير السواني سفر لا يتقطع ، ويقال للغرب مع أدواته سانية أيضاً .

(٣) وفي الفيضية بعشر .

وكذلك القطن إنما يعتبر^(١) بالأحمال فليس فيما دون خمسة أحمال منه صدقة .
والحل ثلثائة من العراق . فأما العصفر والكتان فلهما بندر يقع في الكيل ،
فإذا خرج من العصفر خمسة أوسق أو من القرطم^(٢) كان في العصفر وفي قرطمه
الصدقة والعصفر تبع للقرطم . فأما العسل فإبما يعتبر بالأفراق فليس فيما دون
خمس أفراق [منه] صدقة . والفرق ستة وثلاثون رطلا بالعراق . وكان أبو حنيفة
رضي الله عنه يأخذ من ذلك كله العشر أو نصفه بغير مقدار منه معلوم . ويقول
محمد في هذا نأخذ . وروى أصحاب الإملاء عن أبي يوسف أنه قال في هذه
الأشياء المعتبرة بالوزن إنها تقوّم ، فإن بلغت قيمتها مثل قيمة خمسة أوسق من
أدنى ما يكال كانت فيها الصدقة ، ولا يضاف بعضها إلى بعض كما لا يضاف
بعض ما يكال إلى غير جنسه مما يكال .

باب زكاة الذهب والورق^(٣)

قال أبو جعفر : وليس في أقل من عشرين مثقالا من الذهب ولا في أقل
من خمس أواق من الورق وهي مائتا درهم ، صدقة ، فإذا بلغ الذهب عشرين
مثقالا أو الورق خمس أواق ففيه ربع عشره بعد أن يحول الحول عليه^(٤) قبل
ذلك ، وبعد أن يكون لا دين على صاحبه ، وبعد أن يكون صاحبه حراً ،
بالغاً عاقلاً مسلماً ، وما زاد على خمس أواق من الورق^(٥) فلا شيء فيه حتى
يكون أوقية وهي أربعون درهماً ، فيكون فيها ربع عشرها و [هو] درهم واحد ،
ثم كذلك تعتبر زيادتها لا شيء فيها حتى يكون أربعين ، وكذلك في الذهب
لا شيء في الزيادة منه على عشرين مثقالا حتى تكون الزيادة أربعة مثاقيل

(١) وفي الفيضية بمشعر .

(٢) وفي المغرب القرطم بالضم والكسر حب العصفر .

(٣) وفي الفيضية والفضة .

(٤) وفي الفيضية عليها الحول .

(٥) وفي الفيضية في الوزن .

فيكون فيها ربع عشرها ، ثم كذلك ما زاد على كل أربعة مثاقيل فلا شيء ، فيه حتى تكون الزيادة أربعة مثاقيل في قول أبي حنيفة رضي الله عنه ، وبه نأخذ^(١) .
وقال أبو يوسف ومحمد رضي الله عنهما : ما زاد في ذلك ففيه من الزكاة بحساب ذلك [قال أبو جعفر : لا شيء في الزيادة حتى يبلغ المقدار الذي قال أبو حنيفة رضي الله عنه فيها ، وهو قول عمر بن الخطاب رضي الله عنه] . ومن كان له ذهب أقل مما تجب فيه الصدقة من الذهب ، وورق أقل مما تجب فيه الصدقة من الورق قوّم أحد الصنفين بالصنف الآخر ، فإن بلغت قيمته قيمة ما تجب فيه الزكاة من ذلك^(٢) الصنف جعلهما كليهما كأنهما من ذلك الصنف وزكاهما زكاة ذلك الصنف ، وإن كانت قيمة كل واحد من الصنفين تبلغ من الصنف الآخر المقدار الذي تجب فيه الزكاة منه نظر ما فيه الحظ للسكين فجعل الصنفين كأنهما من ذلك الصنف وجعل فيهما زكاة ذلك الصنف ، وهذا قول أبي حنيفة خاصة . أما أبو يوسف ومحمد فكانا لا يوجبان في هذا^(٣) شيئاً على القيمة ولكيهما كانا [يوجبان] فيه الصدقة على تكامل الأجزاء ، فإن كانت الأجزاء تتكامل كان في ذلك الصدقة ، مثل أن يكون عنده من كل واحد من الصنفين نصفه ، أو يكون عنده من أحدهما ثلثاه ومن الآخر ثلثه على هذا المعنى ، فإن كانت الأجزاء على هذا المعنى غير متكاملة فلا صدقة في ذلك حتى يكون^(٤) عنده من أحد الصنفين ما لو لم يكن عنده غيره وجبت عليه فيه الزكاة ، وهو قول ابن أبي ليلى والشافعي . قال أبو جعفر : والقياس عندى لا شيء عليه في ذلك .

(١) قوله وبه نأخذ ساقط من البيهقي .

(٢) وفي البيهقي مع ذلك مكان من ذلك .

(٣) وفي البيهقي في ذلك .

(٤) قوله حتى يكون لئلا يكون لا شيء عليه في ذلك ساقط من النسخة الثانية وفيها بعد قوله

فلا صدقة في ذلك قوله والصدقة واجبة في الذهب الخ متصل به .

والصدقة واجبة في الذهب وفي الورق وفي عيونهما وفي نقرهما^(١) وفي حليتهما
وفي الخواتيم منهما ، وفي حلية المناطق والمصاحف منهما . ومن أفاد قائدة من
ذهب أو ورق في الحول وعنده ما تجب فيه الزكاة لو حال عليه الحول ضمها إلى
ما عنده وزكى ذلك كله زكاة واحدة ، وكذلك إن أفادها من هبة أو صدقة أو ما سواها
ولا زكاة فيما خرج من معدن ولا فيما وجد من ركاز حتى يكون مقداره ما تجب
فيه الزكاة بعد أداء الخمس من الركاز إلى من يجب إليه أداءه ، وبعد أن يحول الحول
على مالكه إلا أن يكون عنده مال سواه مما تجب فيه الزكاة فيضمه إليه ويكون
حكمه كحكمه . ولا شيء فيما يوجد في الجبال ولا فيما يخرج من البحار في قول
أبي حنيفة ومحمد رضي الله عنهما . قال أبو جعفر : وبه نأخذ . وقال أبو يوسف :
في المنبر واللؤلؤ وكل حلية تخرج من البحر الخمس . ومن وجد ركازاً فعليه فيه الخمس
بوضع موضع الأخصاس من الغنائم ويكون له ما بقي إلا أن يكون وجده في دار قد
اختطت فإن أبا حنيفة كان يقول هو لصاحب الخطة وفيه الخمس ، وهو قول محمد .
وقال أبو يوسف : هو للذي وجده وفيه [الخمس] . قال أبو جعفر : وبه نأخذ .
ومن وجد معدناً في داره فإن أبا حنيفة كان يقول : لا شيء عليه فيه . وقال
أبو يوسف ومحمد : فيه الخمس ، وبه نأخذ . ومن وجد ركازاً في دار الحرب وقد
دخلها بأمان فإنه إن كان وجده في دار بعضهم رده عليه ، وإن وجده في صحراء
كان له ولا شيء عليه . ولا شيء في المعادن إلا أن تكون معادن ذهب أو فضة
أو حديد أو رصاص أو صفر ؛ فإن في الموجود من ذلك كله الخمس والباقي منه
لواجده . وقد روى أصحاب الإجماع عن أبي يوسف أنه قال : سألت أبا حنيفة عن
الزئبق ، فقال : لا شيء عليه . قال : فلم أزل به حتى قال فيه الخمس ، ثم رأيت بعد

(١) وفي الفبضية تبرهما . قلت الفر جمع نقرة بالضم وهي الصلعة المنذبة من الذهب والفضة ،
والنبر ما كان غير ضروب من الذهب والفضة ، وعن الزجاج كل جوهر قبل أن يستعمل كالنحاس
والصقر وغيرهما — كذا في القريب .

ذلك أنه كالنقط قفلت : لا شيء فيه . قال أبو جعفر : وبه نأخذ . ولا زكاة في زبرجد ، ولا في اللؤلؤ .

باب زكاة التجارة

قال أبو جعفر : وإذا اشترى الرجل سلعة ينوي بها التجارة فحكمها كحكم الورق والذهب إذا حال عليها الحول قومتها ثم ضم قيمتها إلى ماله سواها ثم زكاهما زكاة واحدة . ولو لم يكن [له] مال غيرها فبلفت قيمتها ما تجب فيه الزكاة زكاهما ، وذلك إذا كانت قيمتها يوم اشتراها ما تجب فيه الزكاة وقيمتها يوم حال عليها الحول كذلك ، ولا ينظر إلى نقصائها ولا إلى تغير قيمتها بين طرفي الحول ، وإن كان له مال سواها [وكان حول ماله قبل حولها ردها إلى ماله وزكاهما مع ماله سواها] وإن باعها في الحول بسلمة أخرى للتجارة ، أو لم يرد بها التجارة ولا غيرها كانت السلعة الثانية كالسلعة الأولى في جميع أحكامها ، وإن نوى في الحول أن تكون للقنية خرجت من التجارة وكانت للقنية^(١) ولم تجب فيها زكاة بعد ذلك ، وإن نواها بعد ذلك أن تكون للتجارة لم تكن للتجارة . ولو ورث سلعة فنوى بها التجارة لم تكن للتجارة . ولو وهبت له أو خلعت عليها زوجته أو صالح عليها من دم عمد وهو ينوي بها في ذلك كله التجارة ، أو كانت امرأة فزوجت عليها وهي تنوي بها التجارة فإن أبا يوسف كان يقول في ذلك كله يكون للتجارة كالذي يشتريه وهو ينوي به التجارة ، وبه نأخذ . وقال محمد بن الحسن : لا يكون شيء من ذلك للتجارة وهو كالسلمة الموروثة [كما قال أبو يوسف] .

باب الدين على رجل وله مال هل يمنع الزكاة

وهل فيه إذا كان للرجل زكاة

وإذا كان للرجل مائتا درهم وعليه دين مثلها أو مثل بعضها وحال عليها الحول

(١) وفي التبضية لنفسه في الموضين .

فلا زكاة عليه فيها ، فإذا كانت له مائتا درهم دين على رجل ملى . مقر له بها فخال عليها الحول لم يجب عليه أن يزكياها حتى يقبضها ، فإن قبض بعضها فإن أبا حنيفة رضى الله عنه كان يقول : لا يزكى ما قبض حتى تسكون أربعين فيزكى عنه درهما واحداً ، ثم كذلك ما قبض منها حتى يقبضها كلها . وكان أبو يوسف ومحمد رضى الله عنهما يقولان ما قبض منها أدى إلى المساكين منه ربع عشرة . قال أبو جعفر : وبه نأخذ . وإن كانت على جاحد لها فلا زكاة عليه فيها . وإن قبضها بعد ذلك فلا زكاة عليه لما مضى من الوقت الذى كان مجحوداً فيه ، وإن كانت على مقر بها غير أنه معدم فخال عليها الحول ثم قبضها بعد ذلك فإن أبا حنيفة وأبا يوسف قالوا يزكياها لما مضى . وقال محمد بن الحسن : ليس عليه أن يزكياها لما مضى . قال أبو جعفر : وبه نأخذ^(١) .

باب زكاة الفطر

زكاة الفطر نصف صاع من بر ، أو دقيق بر ، أو سويق بر ، أو زبيب ، أو صاع من تمر أو شعير ، هكذا روى أبو يوسف عن أبي حنيفة رضى الله عنهما . وروى أسد بن عمرو وحسن بن زياد عن أبي حنيفة رضى الله عنهم أن الزبيب فى ذلك كالشعير ، وهو قول أبي يوسف ومحمد رضى الله عنهما من رأيهما . قال أبو جعفر : وبه نأخذ . ويجب على الرجل أن يؤدى زكاة الفطر إذا كان غنيا عن نفسه وعن ولده الصغار وعن ممالئكه الذين تغير التجارة مسلمين كانوا أو كفاراً ، ولا يجب عليه أن يؤدى عن سواهم . ولا [تجب] زكاة الفطر على الفقير ، وتجب زكاة الفطر فى المولودين والمملوكين إذا ولدوا أو ملكوا قبل طلوع الفجر يوم الفطر ، ومن ملك منهم أو ولد بعد ذلك فلا يجب إخراج زكاة الفطر عنه . ومن كان فقيراً لا مال له وله ابن صغير له مال فإن أبا حنيفة وأبا يوسف رضى الله

(١) وفى الفقيضية هو كما قال محمد مكان وبه نأخذ .

عنهما كانا يقولان يؤدى عنه أبوه من ماله^(١) زكاة الفطر ، وعن عبيده إن كانوا له [و] يؤدى عنه وصيه إن كان أبوه ميتا كذلك . وقال زفر ومحمد رضى الله عنهما : لا يؤدى عنه أبوه ولا وصيه من ماله شيئا بقتيان مال الصبي ، فإن فعلا ضمنا ، وبه نأخذ . ومن مات وعليه زكاة الفطر أو زكاة مال لم يؤخذ ذلك من تركته إلا أن يشاء ورثته أن يتبرعوا بذلك عنه ، وإن أوصى بذلك كان ذلك في ثلثه غير مبتدأ^(٢) على ما سواه من وصاياه .

باب مواضع الصدقات

[قال] : الفقراء الذين ذكرهم الله في آية الصدقات هم في المسكنة أكبر من المساكين الذين ليسوا فقراء ، والعاملون على الصدقات هم السعة [عليها] ، والمؤثقة قلوبهم قد ذهبوا ، والرقاب هم المكاتبون يعاونون في رقابهم ، والغارمون هم المدينون^(٣) وأهل سبيل الله عز وجل هم أهل الجهاد من الفقراء ، وابن السبيل [هم] المتقطع بهم عن أموالهم . وينبغى للإمام أن يجعل للعاملين على الصدقة من الصدقة ما يكفيهم ويكفي أعوانهم ، ثم يجعل ما تبقى منها في أى هذه الأصناف رأى فيه الحاجة إليها . ولا يعطى [من] الزكاة إلا مسلم . ولا يعطى منها ولا من سائر الصدقات سواها أحد من بنى هاشم ولا من ولاؤه لأحد منهم . ولا بأس بأن يدفع صدقة الفطر في قول أبي حنيفة ومحمد رضى الله عنهما وفي قول أبي يوسف القديم إلى الفقراء من النصارى واليهود وسائر الكفار غير الحريين . وقد روى أصحاب الإجماع عن أبي يوسف أنه قال : لا يعطى صدقة الفطر ولا زكاة المال ولا كفارات الأيمان غير المسلمين . قال أبو جعفر : وبه نأخذ . والغنى الذى تحرم عليه الصدقة هو الذى يملك المقدار الذى تجب عليه فيه الصدقة . ومن كان ممن لا تجب عليه

(١) كان في الأصل بعد قوله من ماله : بقتيان مال الصبي . ولم يوجد في النسخة فأخرجته من الأصل ، ولعله كان على الهامش فأدخله الناسخ في الأصل .

(٢) وفي الفيضية مبتدأ .

(٣) وفي الثانية المدينون وبأسقاط هم .

الصدقة وله فضل عن مسكنه وكسوته وتبلغ قيمته ما يجب فيه الصدقة فهو كالأغنياء في جميع ما ذكرنا . ولا يعطى الرجل من الزكاة والدأ وإن بعد ولا أمأ^(١) وإن بعدت ولا ولدأ وإن سفل ، ولا زوجة . ولا تعطى للمرأة زوجها من زكاة مالها في قول أبي حنيفة ، وبه نأخذ ، وتعطيه في قول أبي يوسف ومحمد إذا كان فقيراً . ومن دفع زكاته إلى رجل على أنه عنده فقير ثم تبين له بعد ذلك أنه غني فإن أبا حنيفة ومحمدأ قالأ يجرئه [ذلك] . وقال أبو يوسف لا يجرئه ، وبه نأخذ . فإن دفعها إلى رجل يرى أنه مسلم ثم علم أنه كافر ، أودفعها إلى رجل يراه أجنبياً منه ثم علم أنه أبوه أو ابنه فإن محمداً روى عن أبي يوسف عن أبي حنيفة أنه يجرئه . قال محمد : وهو قولنا . وروى أصحاب الإملاء عن أبي يوسف عن أبي حنيفة أن ذلك لا يجرئه . وقال أبو يوسف من رأيه في الرويتين جميعاً : إن ذلك لا يجرئه ، وبه نأخذ .

كتاب الصيام^(٢)

قال أبو جعفر : وإذا مضى [من شعبان] تسعة وعشرون يوماً طلب الهلال ، فإن رنى فقد وجب الصوم ، وإن لم ير أكل شعبان ثلاثين ثم استقبل الصيام . ويحتاج من عليه الصيام أن ينوى ذلك في ليلة كل يوم أو فيما بعدها من ذلك اليوم فيما بينه وبين الزوال ، فإن لم يفعل ذلك أمسك عن الطعام بقية يومه وقضى يوماً مكانه . ويجزئ في صوم التطوع أيضاً النية كذلك ولا تجزئ في الصوم الواجب لا في يوم بعينه النية إلا في الليلة التي قبلها . ومن نوى الصوم في الليل من رمضان فأغنى عليه قبل الفجر وأصبح كذلك حتى خرج من يومه أجزاء صيام ذلك اليوم . ومن سافر قبل الفجر فله أن يفطر^(٣) إذا كانت مسافة سفره المسافة التي تقصر فيها الصلاة . ومن سافر بعد الفجر لم يفطر بقية يومه ذلك ،

(١) وفي الفيضية زكاته والدأ وإن بعد ولا والدأ .

(٢) وفي الفيضية أبواب الصيام .

(٣) وفي الفيضية فله الإفطار .

ÖZGEÇMİŞ

Yılmaz Atmaca 23-11-1978 tarihinde Sakarya'da doğdu. İlköğrenimini İsmet İnönü İlköğretim Okulu'nda, orta ve lise öğrenimini Adapazarı İmam Hatip Lisesi'nde tamamladı. 1998 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne dâhil oldu. 2002 yılında bu fakülteden mezun olarak Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne kaydoldu. Yılmaz Atmaca, halen Sakarya'da ikamet etmektedir.